

SELVFORSTÅELSE I ET INDIVIDUALISERT SAMFUNN

Anerkjennelse og livsmønster

Inger Eide Robertson

Mastergradsoppgave i sosiologi

**Sosiologisk institutt
Universitetet i Bergen**

2005

Forord

Det er med angstfull fryd at jeg nå avslutter og leverer inne denne mastergradsoppgaven. Uten tvil har dette vært en prosess som jeg aldri vil være foruten, og for det vil jeg først rette en stor takk til min veileder Atle Møen. Hans faglige innsikt, menneskelige varme og klokskap har vært uvurderlig. Konstruktiv kritikk og faglig innspill, sammen med ros og oppmuntring, sørget for kontinuitet i arbeidet og et skjerpet blikk på uklare tekster. For dette skal han ha all mulig takk og ære. Deretter går en spesiell takk til alle de som har sørget for at denne undersøkelsen ble mulig - de som sa seg villige til å være med på et intervju og dele sin historie med meg. Takk for at dere stilte opp og fortalte så åpent om vanskelige og sårbare emner, og var tålmodig med min famling i forsøket på å være flink ”forsker”. Ellers vil jeg takke min kjære mor og bror Torstein for korrekturlesing i innspurten, det var en stor tekst og liten tid – tusen takk! Videre sørget min gode nabo og venn for at mine barn fikk mat og omsorg i en hektisk innspurt når jeg selv ikke kunne rekke over alt. Blant andre som fortjener en stor takk, er også mine kjære venner for all oppmuntring, og for at de alltid trodde jeg kunne. Til slutt, men over alt dette, vil jeg takke mine kjæreste Aurora, Embla og Brynjar og ektemann Robert, uten dere er det ingenting som betyr noe.

Bergen, 2. desember 2005

Inger Eide Robertson

Innholdsfortegnelse:

<i>Forord</i>	2
1 Introduksjon	6
1.1 Tema og problemstilling	6
1.2 Bakgrunn og inspirasjon for prosjektet.....	8
1.3 Gangen i oppgaven.....	13
2 Anerkjennelse – et grunnleggende menneskelig behov	16
2.1 Axel Honneth: Selvtillit, selvaktelse og selvverdsettelse: Forutsetning for identitetsdannelse og ”det gode liv”.....	17
2.1.1 Den private sfære; selv-tillit	19
2.1.2 Den rettslige sfære; selv-respekt.....	21
2.1.3 Den solidariske sfære; selv-verdsettelse.....	25
2.2 Pierre Bourdieu; sosiale felt, habitus og kapital: Fremtidsutsiktene.....	28
2.2.1 Forestillingen om fremtidsmulighetene	31
2.2.2 Når forhåpningene ikke svarer til mulighetene.....	33
2.3 En sammenslutning mellom Honneth og Bourdieu	36
3 Forskningsprosessen og metodiske tilnærminger	39
3.1 Forskningsprosessen som undersøkelsesgjenstand.....	40
3.1.1 Michael Burawoy og Utvidet case-metode.....	42
3.2 Ute i ”feltet”.....	45
3.3 De jeg snakket med.....	48
3.4 Intervjuene forstått som narrativer.....	49
4 Intervjusituasjonen som kontekst for meningsdannelse	52
4.1 ”Du i mitt prosjekt, og jeg i ditt”. Betydningen av å være med.....	54
4.2 Begrepsforståelse og begrepsbruk. Selvrealisering – akademia og sen-modernitetens ideal?	58
4.2.1 ”Man følger sine interesser!”	61
4.2.2 Selvrealisering og skam; en teoretisk rekonstruksjon.....	64
4.3 Med makt til å bedømme.....	66

4.3.1 "Når enden er god": Anerkjennelsens frigjørende potensial.....	67
4.3.2 Symbolsk makt i praksis.....	71
4.4 Et overblikk.....	75
5 Det sosiale spillet om anerkjennelse og kampen for en fremtid.....	81
5.1 Levde erfaringer og sosiale prosesser: Analyse av fortellingene.....	82
5.2 Tors historie:.....	85
5.2.1 De kritiske fasene: "nei altså jeg sto jo bare registrert, sånn i tilfelle.."	88
5.2.2 Kampen for anerkjennelse – opprettholdelse av verdighet. "samfunnet og jeg er på to forskjellige spor"	89
5.2.3 Uten en fremtid: "jeg har ikke noen omgivelser"	93
En kort oppsummering.....	95
5.3 Mettes historie:.....	97
5.3.1 Kritiske faser: "eg trudde eg skulle få meg en jobb..."	99
5.3.2 Uten en fremtid?: "alt er usikkert".....	102
En kort oppsummering	103
5.4 Jespers historie:.....	105
5.4.1 De kritiske fasene. "Ja, enten så blir du dratt ned, eller så kommer du ut av det".....	108
5.4.2 Fremtidsutsiktene: "eg kan gjør ting som e større enn meg sjøl"	113
En kort oppsummering	116
5.5 Et overblikk, eller en dialog mellom teori og empiri.	117
5.5.1 En åpen eller lukket fremtidshorison?	119
5.5.2 En lukket fremtidshorison	122
6 Den sen-moderne samtiden og selvforståelse.....	125
6.1 Mellom frihet og tvang.	126
6.2 Individualisering og nye karriereløp.....	128
6.2.1 Den individualiserte "middelklassen"	130
6.2.2 Den individualiserte "arbeiderklassen"	132
6.2.3 Personlighetsidealet og strukturene	134
6.3 Lønnsarbeidet og selvverdsettelse.	136
En kort oppsummering.....	142
7 Avsluttende bemerkninger	145
7.1 Anerkjennelse; Frihet og tvang	146
7.2 Anerkjennelse og "det gode liv". En teoretiske rekonstruksjon?.....	149

<i>Litteratur:</i>	153
<i>Vedlegg 1</i>	156
<i>Vedlegg 2</i>	157

1 Introduksjon

1.1 Tema og problemstilling

I dette prosjektet ønsker jeg å undersøke hvilken betydning det har at vi som individer innlemmes i sosiale fellesskaper hvor vi kan bidra med våre evner og talenter, og hva det gjør med hvordan vi forstår oss selv og vår hverdagsvirkelighet. Jeg ønsker å undersøke hvilken betydning det har for vår opplevelse av tilværelsen, at vi inngår i et fellesskap med andre individer som ser oss, som tillegger våre bidrag betydning, og som evaluerer disse som verdifulle. Jeg ønsker å finne mer ut av hva som er viktig for at vi skal få en erfaring av at det vi gjør er meningsfullt. Som mennesker er vi avhengig av å inngå i et fellesskap med andre, for å kunne få en erfaring om *hvem* vi er. Gjennom relasjoner til andre individer får vi innsikt i sider ved oss selv og vår personlighet. Ved å tre inn i sosiale fellesskaper inngår vi i et vev av relasjoner som er nedfelt i tilhørende sosiale omgivelser der vår virksomhet kan gis betydning som strekker seg ut over oss selv, slik at vi kan inngå i en større meningssammenheng som peker både fremover og bakover i tid. Temaet for denne studien er derfor de samfunnsmessige betingelser for selvforståelse, og det stilles spørsmålsteget med hva som ligger til grunn for at vi skal forstå oss selv i et positivt perspektiv, og hva som ligger til grunn for at vi kan erfare vår individualitet.

Dette er et generelt spørsmål som krever konkretisering gjennom fortellinger fra hverdagslivet. I og for seg setter en slik problemstilling ingen grenser for hvilken samfunnsgruppe som kunne være relevante som undersøkelsesobjekt. Men med tanke på den sentrale betydningen lønnsarbeid og karriere har for identifisering og selvidentitet (Halvorsen, 2004), er det rimelig å anta at mennesker som har erfart å være marginalisert i forhold til arbeidsmarkedet vil kunne belyse dette saksforholdet. Arbeidslivet er ikke bare et sted for utførelse av arbeidsoppgaver, det er også et fellesskap hvor man kan være sammen med andre for å bli sett og hørt. Derfor finner jeg det rimelig å la mennesker som har erfaring med en lenger periode som arbeidsledig, belyse dette problemområdet.

Å være marginalisert i forhold til arbeidsmarkedet, betyr at man er utestengt fra et sosialt fellesskap hvor man har mulighet til å fremvise egenskaper og evner som andre vurderer som mer eller mindre betydningsfulle. Det er et fellesskap hvor vi kan konkurrere om posisjoner som har sosial prestisje og status, eller om posisjoner som står til en egenvurdering av våre talenter og egenskaper. Dette fellesskapet setter også vår virksomhet inn i en større samfunnsmessig

sammenheng, og gir oss som individ en verdi som samfunnsmedlem. Lønnsarbeidet utgjør et legitimt system hvor det foregår en samfunnsmessig bedømming av individets ytelse og bidrag (Halvorsen, 2004). Erfaringen av å være avskåret fra å delta i dette fellesskapet, vil kunne belyse betydningen av anerkjennelse fra andre for selvevaluering og selvverdsettelse. Spørsmålet er om dette innebærer at mulighetene for å fremstå og definere seg selv som et verdifullt individ sammen med andre individer, mer eller mindre tilintetgjøres, eller om det finnes andre sosial arenaer som kan ivareta meningssammenhengen i tilværelsen. Den franske sosiologen Pierre Bourdieu (1999a) hevder at uten de sosiale betingelsene som muliggjør å sette en handling inn i en meningsfull kontekst, forsvinner fremtidsutsiktene. Å ikke få tilgang til sosiale arenaer som har en struktur som setter handling og praksis inn i en større meningssammenheng, isolerer og tømmer individet for makt til å identifisere sine handlinger til å ha en funksjon (Bourdieu, 1999a). Dette bringer til syne den enorme betydningen de sosiale rom har i forhold til å strukturere handling og praksis, slik at den får en funksjon og impliserer trygghet og en fremtid. Lønnsarbeidet er strukturert slik at det kan ivareta og muliggjøre det menneskelige behovet for mening og funksjon, men det er ikke nødvendigvis gitt at det gjør det.

Med utgangspunkt i historiene til mennesker som har erfaring med det å være uten lønnsarbeid i en periode, kan vi få unik innsikt i hvilke elementer og kulturelle kjennetegn som er vesentlig for selverkjennelse og identitet. Til grunn for dette ligger en antagelse om at vi for det meste identifiserer oss selv i relasjon til motsetninger eller skiller (Bauman, 1998a; Arendt, 1996). Analogt til det å stå utenfor arbeidsmarkedet, kan man eksempelvis si at barnløse ektepar som ønsker barn, identifiserer seg med barnefamilier, ikke andre barnløse familier, singel eller andre former for samliv. Da er det verdien som ligger i barnefamilien som kommer til uttrykk, og ikke noe annet. Lønnsarbeidet har blitt en av den vestlige kapitalistiske verdens viktigste sosiale arena, hvor man kan gjøre samfunnsmessige erfaringer. Dermed blir erfaringen av å ikke ha tilgang til dette sosiale rommet, en definering av relasjonene til rommet, og hvilke verdier, interesser og muligheter som kan aktualiseres der.

Erfaringen med å være utenfor et felleskap som muliggjør at en kan bidra med egne evner og ressurser, kan gi kunnskap i forhold til hva som regnes for å være viktig bidrag, foruten hvordan det virker inn på, og gjenspeiler seg i den enkeltes selvforståelse og identitetsutviklingen. Forholdet mellom samfunnsbetingelser og individuelle erfaringer er knyttet sammen fordi vi lever i et fellesskap som danner den livsverden som betinger vår eksistens. Derfor er våre personlige problemer også samtidig samfunnsproblemer. Hvordan vi forstår oss selv er ikke bare noe som tilhører en indre psykologisk verden, men er i like stor grad et uttrykk for samfunnsmessig vurdering av individet.

1.2 Bakgrunn og inspirasjon for prosjektet

Å presentere dette prosjektet, er ikke bare å presentere hva jeg trodde det skulle bli da jeg startet arbeidet, men også hva det har blitt. Det er en vesentlig forskjell fordi et forskningsprosjekt er mer enn noe en prosess hvor "veien blir til mens man går". Dette må ikke forstås dit hen at jeg tror tilfeldighetene rår grunnen, snarere tvert om. De redskapene man tar i bruk for å forstå et saksforhold eller en problemstilling, legger premisser for hvilke perspektiver ved saksforholdet man får øye på (Kvale, 2002; Burawoy, 1998). Samtidig er det sjelden en tilfeldighet hvilke redskaper som er valgt ut til akkurat dette temaet. Det er et dialektisk forhold mellom alle elementene som inngår i en forskningsprosess, og hva som åpenbarer seg underveis. Et element som manifesterte seg i løpet av forskningsprosessen, var prosjektets betydning for de involverte. Dette er for så vidt ikke ukjent, og alle metodebøker påpeker forholdet mellom det som undersøkes og den som undersøker utgjør en spesifikk relasjon som bør gjøres eksplisitt (Kvale, 2002; Hammersley, Martyn og Paul Atkinson, 1996). Men det som jeg oppdaget underveis var at forskningsintervjuet dannet en form for sosial arena, hvor for det første deltakerne brukte denne for sine egne grunner, og for det andre at denne særskilte arena gjennomtrykkes av representasjoner ved det samfunnsmessige nettverk av andre sosiale arenaer. Dette elementet gir i seg selv informasjon om det dialektiske forholdet mellom individ og samfunn, og kaster lys over enkelte samfunnsforhold, som griper inne i forskningsprosessen, men som også har sin eksistens utenfor.

Helt fra begynnelsen av prosjektet har jeg vært mer eller mindre opptatt av min virksomhet som "forsker". Etter hvert som forskningsprosessen akkumulerte, vokste det frem en økende bevissthet omkring denne virksomheten, som resulterte i en del konkrete og kritiske spørsmål til det jeg "så", som krevde et svar. Pierre Bourdieu er kanskje den viktigste talsmannen for en forskningspraksis som også har seg selv som undersøkelsesgjenstand. Han hevder at de sentrale egenskapene man som forsker ser ved et fenomen, henger sammen med de forestillinger som er nedlagt i den forskningspraksis man er opplært i, og med den teoretiske ballast som konstituerer et forskningsfelt (Bourdieu og Wacquant, 1995). Den innsikten som forskningsprosessen uunngåelig fremmet, tydeliggjorde at skillet mellom *hva* jeg undersøkte og *hvordan* det ble undersøkt, er en konstruksjon som krever nærmere undersøkelse i seg selv. Derfor ble dette prosjektet også et prosjekt som har seg selv som undersøkelsesgjenstand.

Dette kan begrunnes ytterligere med at sosiologien står i en særskilt posisjon til sitt undersøkelsesobjekt, hvor faget på en og samme tid forøker å feste på begrep det som avdekkes,

samtidig som begreper og kategorier brukes for å forstå den sosiale verden. Sosiologisk teori sier både noen om samtiden, samtidig som dette reflekterer fagets teoretiske ståsted og dets historiske tilblivelse. Samfunnsvitenskapen konstruerer teorier om den sosiale verden, en verden som den selv er nedsenket i, og som gir forskningen et bestemt blikk på den sosiale verden (Bourdieu og Wacquant, 1995). Man kan hevde at et forskningsprosjekt er en sosial prosess som løper sammen med andre sosiale prosesser, som til sammen går inn i den samfunnsstrukturen som faget søker å si noe om. Dette reiser for det første spørsmål om de kategoriene jeg har brukt for å forstå det som er gjenstand for undersøkelse. For det andre hvilken relasjon jeg står i, i forhold til det som undersøkes. Men dette er å foregripe tingenes gang. Inspirasjonen som danner utgangspunktet for prosjektets spørsmål er hentet hos Hannah Arendt i hennes hovedverk, *Vita Aktiva*, som hun skrev i 1958.

Filosofen Hannah Arendt sier at menneskene i det (sen) moderne samfunnet har glemt at mennesket er mer enn natur, at mennesket først og fremst er et verdensvesen, et vesen som frembringer den verden de lever i. Det er gjennom vår *virksomhet* at vår livsverden skapes og kommer til syne. Det virksomme liv, *vita aktiva*, virkeliggjør verden og betinger den menneskelige eksistens, men, sier Hannah Arendt, det er bare i sameksistens med andre individer, gjennom handling, at vi kan erkjenne oss selv som unike, selvstendige individer. (H. Arendt, 1996). Å handle og tale dreier seg om å *med-dele* seg i et fellesskap, og bare slik kan menneskene finne mening i det erfarte.

Gjennom sin tenkning reiser hun spørsmålet om individualitet, som hun belyser ved å vise til en inndeling av den menneskelige virksomheten i de tre kategoriene arbeid, produksjon og handling. Disse tre kategoriene regner Arendt for de menneskelige grunnvilkår, og rangeres ikke i et hierarkisk system, men det er bare i sosiale rom som åpner for handling og tale at man kan erfare sin individualitet. Fordi det er innenfor dette fellesskapet at individet fremstilles i full synlighet for hverandre. I handling og tale tilfredsstilles ingen biologiske behov, ei heller fremstilles det et produkt som et middel for et bestemt mål. I handling og tale er individet et mål i seg selv. Her kan det fremstå med sin unike individualitet, derfor blir handling og tale spontant og uforutsigbart og kan ikke gjøres om. Arendt sier at: "For hva mennesker enn erkjenner, erfarer eller vet; det blir bare meningsfullt i den grad det kan tales om det (Arendt, 1996: 24)". Handling og tale er bare mulig i et fellesskap og i nærvær av andre individer. Ut fra de tre virksomhetskategoriene er det handling og tale som er det mest spesifikke menneskelige, og det er denne virksomheten som frembringer oss som verdensvesen, og som viser til vårt mangfold og vår ulikhet. I følge Arendt er det ulikhet som danner grunnlaget for en tilsynekomst av verden, og det er ulikhet som danner grunnlaget for et språk slik at vi kan kommunisere. Vi definerer

gjennom å skille. Gjennom handling og tale fremkommer det unike og forskjellige ved hvert menneske, i motsetning til at mange forskjellige mennesker kan utføre det samme arbeidet (spesielt i dagens automatiserte og elektroniserte verden) eller produsere det samme huset. Handling og tale demonstrerer den absolutte individuelle ulikhet, og innenfor denne sfæren er det mulig å fantasere. Eksempelvis vil vi ikke kunne sin noe om identiteten til en bordprodusent, eller kunstmaler, med mindre vi fikk treffe vedkommende eller høre ham/henne tale. Eller hva ville Mor Theresas gjerninger være uten ord som kan føye gjerningene inne en spesifikk kontekstforståelse? Når vi taler, handler vi som individ, når noen hører vår tale kan vi ikke unnlata å samtidig gi informasjon om det personlige, om ”*hvem*” vi er, uavhengig av det som omtales.

Handling og tale er ingen enkel kategori i Arendt politiske teori. På den ene siden sier hun at individet ikke kan unnlata å handle og tale, og at dette *hvem* aldri kan unndra seg helt å komme til syne. Samtidig kan handling og tale gjøres om til et middel for oppnå et mål. Den enorme fremveksten av foredrag som holdes om ymse temaer, kan kanskje fungere som eksempel på det. I slike sammenhenger utgjør handling og tale et middel til å oppnå et mål, og egenskapen vet at den opplyser om personens *hvem* forsvinner. Men altså dette er bare delvis rett; vi vil nok skimte foredragsholderens individualitet, men det er hva det tales om som er det salgbare produktet, ikke *hvem* som taler. Slike foredrag byr heller ikke på dialog i et intersubjektivt fellesskap, hvilket er en forutsetning for handling og tale i politisk forstand. Når intensjonen for fellesskapet ikke er de handlende og talende selv, fremstår individet som uinteressant og anonymt. Når det er gjerningen som er gjenstand for vurderinger, ikke gjerningsmannen, påkalles meningsløsheten og tomheten.

Dette rommet for handling og tale har i stor grad forsvunnet i moderniteten. Arendt hevder at samfunnet gjennom moderniteten har blandet sammen sfærene for arbeid, produksjon og handling til det *sosiale*, som befolkes av *jobholders*. Samfunnet kolonialiseres av den økonomiske tenkningen, som leder den menneskelige virksomhet inn i samme form, hvor alle tenker likt, men med forskjellige ”fasader”, som hemmer mangfold og individualitet (Arendt, 1996). Innenfor denne sfæren bedømmes individets gjerninger og ytelser ut fra hva det kan fremstille av produkter og gjenstander, og hvilken funksjon individet kan innta i samfunnsprosessen. Å komme til uttrykk med sin individualitet, byr på problemer fordi denne sfæren er styrt innenfor logikken til middel-mål tenkning, og stenger dermed muligheten for handling og følgelig muligheten for mennesket å komme til uttrykk med sin individualitet. Betydningen av handling og tale som virksomhet har i fremveksten av sen-moderniteten mistet

sin samfunnsmessige verdi. Ironisk nok i en tid hvor mennesket som individ aldri tidligere har vært gjenstand for så mye oppmerksomhet (slik som også dette prosjektet er et eksempel på).

Individualisering brukes ofte i samfunnsvitenskapen til å beskrives sider ved samtiden, og refererer til at individet på den ene siden er frisatt fra tradisjonelle institusjoner som har fastlagte sosiale rammebetingelse, og er overlatt til å velge sine livsløp, på den andre siden integreres individet i nye former for samfunnssystemer som virker på en tvangsmessig måte. I samtiden er vi stilt overfor et paradoks; aldri før har så mange hatt en formell frihet, samtidig som sfæren for handling og tale innskrenkes. Arendt argumenterer for at det er avgjørende for et samfunn at menneskene kan handle, fordi uten dette vil, i ytterste konsekvens, et totalitært samfunn kunne oppstå, hvor all frihet vil opphøre, og mennesket vil "miste" seg selv. I et samfunn hvor det ikke er rom for handling vil individene kun eksistere som del av kollektivet eller massen. Den enkeltes adferd vil bli underlagt arbeid og produksjonens logikk, og da ikke røpe noe unikt, men bare registreres som forventer (konform) eller avvikende. For å handle kreves et rom, å skape dette rom er et politisk anliggende, og tilhører derfor en offentlighet (Arendt, 1996). Arendt bruker blant annet holocaust, som faktisk fant sted i en nyere moderne demokratisk tidsperiode, for å begrunne dette synet.

Hannah Arendt inspirerte meg til å tenke om den menneskelige virksomheten og individualitet i en spesifikk retning, men hovedtemaet, som er selvforståelse og identitet, blir konkretisert i en dialog med Honneths anerkjennelsesteori, som han presenterer i *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts* fra 1995. Her fremstetter han en tenkning som legger til grunn gjensidig anerkjennelse som et grunnleggende menneskelig behov og forutsetning for identitetsutvikling. Honneth hevder at mennesker som nektes grunnleggende former for anerkjennelse vil reagere med følelsen av krenkelse og skam. Han definerer tre forskjellige former for sosiale fellesskaper, hvor vi som individer i intersubjektive relasjoner må motta anerkjennelse for å kunne utvikle en positiv selvforståelse. Det ene er fellesskap og nærheten til omsorgspersoner som gir oss ubetinget kjærlighet, og anerkjenner oss for den vi er. Slike fellesskaper er for eksempel mor og barn, vennskap, kjærlighetsforhold, mer generelt nære relasjoner. Det andre er at vi er integrert i et legalt fellesskap som anerkjenner oss som individer med rettigheter på lik linje med andre individer. Slike rettigheter kan være rettesikkerhet, stemmerett, et minstemål for levestandard, rett på helsehjelp ved sykdom osv. Disse fellesskapene finner vi i forskjellige institusjoner og legale systemer som arbeidslivet, utdanningsinstitusjoner, som statsborger oa. Den tredje sfæren er et intersubjektivt fellesskap hvor vår innsats og evner anerkjennes som mer eller mindre betydningsfull. Alle fellesskapene

er konstituert av et språklig intersubjektivt fellesskap, og deler på sett å vis egenskaper ved Arendt sfære for handling og tale.

Det er den solidariske sfæren som vil danne referansepunktet, og ha størst betydning for denne undersøkelsen, fordi det er innefor disse fellesskapene en gjerning omtales og settes inn i en større meningssammenheng, den verdsettes eller avvises. Betingelsen for dette fellesskapet er intersubjektive relasjoner og samhandling. Det er i de intersubjektive fellesskaper, hvor menneskers aktiviteter og gjerninger omtales, som har kraft i seg til å anerkjenne individualitet.

De forskjellige sfærene som Arendt og Honneth omtaler, er analytiske kategorier. For å binde sammen det analytiske og det materielle, eller det teoretiske og det empiriske, er det nødvendig å ta i bruk andre begreper og metodiske tilnærminger. For å komplementære Honneths anerkjennelsesteori fant jeg Pierre Bourdieus begreper og tenkning relevante. Bourdieu har utviklet et sett av begreper som egner seg til å overkomme (i den grad det er mulig) skillelinjen mellom teori og den sosiale virkelighet, men ikke bare det, Bourdieus begreper og kategorier egner seg også til å gripe sammenhengen mellom individet og de sosiale omgivelsene og hvilke mekanismer som virker der. Videre har han vist gjennom sin forskning at menneskets kamp om posisjoner og status i egentlig forstand er en kamp for å legitimere sin eksistens, hvilket bare den sosiale verden kan gjøre. Både Honneth og Bourdieu vektlegger betydningen av hvordan "de andre" dømmer den enkelte, det vil si at de intersubjektive relasjonene danner utgangspunktet for hvordan vi kan forstå oss selv. Bourdieus teori om kunnskap, praksis og samfunn binder sammen og belyser forholdet mellom vår mentale struktur og den sosiale struktur, mellom de subjektive forventningene og de objektive mulighetene (Bourdieu og Wacquant, 1995). Hvordan vi oppfatter, bedømmer og handler i verden, står i et relasjonelt forhold til den sosiale verden som omgir oss, og hva som står på spill der. Vi kan gjerne si at det som står på spill i den sosiale verden er spillet om anerkjennelse, om den enkeltes eksistensberettigelse (Bourdieu, 1999a).

I samspill med omgivelsene, de objektive betingelsene og de levde erfaringene, og vår subjektive fortolkning av disse, gir vi våre livsmønstre særpreg. I denne undersøkelsen har jeg samtalt med noen mennesker som har fortalt sin særskilte historie, men som mennesker har vi alle en eller flere historier å fortelle. Disse fortellingene reflekterer våre forestillinger om hva som er "riktig" og "godt". Spørsmålet jeg stiller er om omstendighetene har det å by på, at alle kan fortelle sin historie uten å føle seg skamfull eller oppleve krenkelse? Er vi, som et kollektivt fellesskap, i stand til å generere et mangfold av "omstendigheter", som kan være en kilde til at historiene kan fortelles med verdighet, foruten å aktualisere en fremtidshorisont? Eller er vi konforme, isolerte masse-mennesker hvor innhold og mening er tømt fra vårt indre? For å få

innsikt i dette problemområdet tar jeg utgangspunkt i Honneths normative anerkjennelsesteori som et redskap å ta med inn i samtalene med mennesker som har erfart arbeidsledighet, samt i analysen av fortellingene som kommer ut av en slik samtale.

1.3 Gangen i oppgaven

Til sammen består denne oppgaven av 7 kapitler. I kapitlet etter denne introduksjonen vil jeg presentere Axel Honneths anerkjennelsesteori. Her introduserer jeg de tre forskjellige anerkjennelsesmønstre og de tilhørende sosiale sfærer, samt hvordan disse står i relasjon til menneskets forståelse av seg selv. Sfærene er intersubjektive fellesskaper som anerkjenner individet som person med unike behov, som et moralsk vesen med rettigheter på linje med andre individer, og som unikt med spesifikke talenter og evner. Kjernen i dette er at med utgangspunkt i denne teorien kan man normativt begrunne eventuelle utviklingstendenser i samfunnet. Jeg ønsker å fokusere en fremstilling som belyser hvordan selvforståelse må ses i sammenheng med samfunnsmessige betingelser og kulturelle meningssammenhenger. For å kunne gjøre dette har jeg trukket inn Pierre Bourdieu. Det sentrale i denne undersøkelsen er hvordan den enkeltes foregripelse av tilværelsen og de sosiale omgivelsene står i et dialektisk forhold til individets selvforståelse. P. Bourdieu er trukket inn i denne undersøkelsen fordi han har utviklet modeller for analyse av den menneskelige handling og praksis, samt det relasjonelle forholdet mellom vår mentale innstilling til og foregripelse av verden, og strukturene i denne verden. Videre har jeg tatt utgangspunkt i Bourdieus modeller og begreper som fanger fremgangsmåter for forskningspraksis. Derfor kommer presentasjonen av Bourdieu i to omganger. I dette kapitlet presenteres begrepene habitus, kapital og sosiale felt, hvilke sammenheng det er mellom disse og hvordan det gir innsikt i relasjonen mellom individuell handling, forestillinger og de sosiale omgivelsene. Spissformulert kan man si at Honneths teori er informert av normative abstraksjoner, mens Bourdieus samfunnsmodeller er fundert i den empiriske virkelighet. Sett slik utfyller disse to hverandre.

I kapittel 3 vil jeg gi en presentasjon av prosjektets analytiske tilnærming og den metodiske teknikken. Hvilken holdning og innstilling jeg som ”forsker” forsøker å etterstrebe, er inspirert av P. Bourdieus arbeider og refleksive sosiologi. Analysens og fremstillingens struktur er *tenkt og gjort* med utgangspunkt i Michael Burawoys *extended case method*, eller utvidet case-metode som jeg velger å oversette med. Med utgangspunkt i denne metoden kan empirisk materiale som intervju samtaler, forstås ut fra forskjellige innfallsvinkler og perspektiver. Det vil si at man kan forstå en intervjusituasjon som en situasjon hvor man som forsker intervenserer et

annet menneskets liv. Videre kan historien som de intervjuede forteller forstås som en sosial prosess som strekker seg over tid og sted. Et tredje analyseperspektiv Burawoy fremsetter er hvordan en større samfunnsmessig kontekst kommer til uttrykk gjennom det som fortelles av intervjuede. Det siste, og på sett og vis det overordnede elementet i utvidet case-metode, er hvordan teorier som tas med inn i en intervjusituasjon og i analyse, påvirker hva som fokuseres i situasjonen. De teoretiske perspektiver bestemmer også hva som trer frem i analyseprosessen. Innenfor rammen av utvidet case-metode foreslår Burawoy at man skal være i en kontinuerlig ”dialog” med de teoretiske perspektiver som det empiriske saksforhold forstås gjennom. Analysen i dette prosjektet er således fremstilt i henhold til de nevnte innfallsvinkler, og utgjør kapitlene 4, 5 og 6. Dette må ikke forstås som et strengt oppstilt system, eller ”oppskrift” for forskningsprosess og analyse, men snarere som en analytisk meningssammenheng og perspektiv menneskers hverdagsvirkelighet kan forstås og settes inne i. Videre vil jeg i dette kapittel gjøre greie for hvilken metodeteknikk som er brukt for å få innsikt i det valgte problemområdet, og hvorfor jeg mener dette er hensiktsmessig. Hvordan jeg har gått frem med å få tak på individer som ønsket være med på prosjektet blir også presentert. Intervjuene er utført ut fra en kvalitativ orientert forskningstradisjon, med en tematisert intervjusamtale som ideal, og i fremstillingen og analysen har jeg tatt utgangspunkt i å forstå fortellingene som livsbiografier eller narrativer.

I kapittel 4, 5 og 6 forstås intervjusituasjonene, intervjusamtalene og fortellingene i de tre først analytiske dimensjonene i utvidet case-metode. I kapittel 4 fokuserer jeg på virkningen av å intervensere et annet menneskes liv, og hvordan det i seg selv gir fra seg viktig informasjon. Videre analyseres og drøftes mitt ståsted som ”forsker”, og da med hovedvekt på begrepsbruk og begrepsforståelse. Med dette følger at forskningsprosjektet i seg selv kan avsløres som en ekstern kraft, med de implikasjonene som følger. I kapittel 5 analyseres intervjusamtalene sett ut fra de sosiale prosessene disse utgår fra. Her fokuserer jeg på hvordan relasjonen mellom handling og praksis, sosiale felter og selvforståelse er knyttet opp mot en kulturell verdihorison. I kapittel 6 analyseres de sosiale prosessene som de intervjuedes fortellinger reflekterer i lys av samfunnsstrukturelle utviklingstendenser som vi ser i samtiden, og som utgjør en orienteringsramme for handling og praksis. Jeg tar utgangspunkt i individualiseringsprosessen som en forståelse for utviklingen av det sen-moderne samfunnet, og viser at formelt frie individer står i et spenningsforhold mellom frihet og tvang.

Til hvert av analysekapitlene har jeg valgt å gi en oppsummering og et overblikk som trekker frem essensen i analysen. Dette er et grep jeg gjør fordi jeg mener det gir bedre oversikt og sammenheng mellom de forskjellige analytiske dimensjonene. I siste kapittel ønsker jeg derfor utelukkende å gi plass til en diskusjon omkring konseptet anerkjennelse. Kapittel 7 blir

derfor en kort kritisk drøftelse hvor jeg søker å peke på noen implikasjoner i forhold til begrepets, for det første inkorporerte spenningsforhold mellom frihet og tvang, og for det andre dets hensiktsmessige anvendelse for å forstå individets praktiske relasjon til seg selv, eller dets individualitet. I denne drøftelse vil jeg ta opp igjen Hannah Arendts tenkning for å peke ut en annen forståelse av individualitet. Her tillater jeg meg å gå utover rammen for denne undersøkelsen, gjennom å foreta noen betraktninger omkring oppgavens hovedtema og anerkjennelsesteoriens relevans som normativ samfunnsteori.

2 Anerkjennelse – et grunnleggende menneskelig behov.

Arbeidsmarkedet fremstår i dag som en svært viktig sosiale arena hvor vi integreres i et intersubjektivt fellesskap, hvor vi kan fremstå med vår identitet og personlighet, med våre evner og ressurser, som kan anerkjennes som betydningsfulle og verdifulle av andre. Å havne utenfor denne sosiale arena har derfor ofte store konsekvenser for den dette angår. Innsikt i hva en slik erfaring gjør for den arbeidslediges forhold til seg selv, deres livsplanlegging, og deres muligheter til å se for seg en annen tilværelse og fremtid, vil kunne belyse samfunnsmessige betingelser for selvforståelse. I et kulturelt og politisk landskap hvor alle tings referansepunkt er lønnsarbeidet, og hvor normen om ytelse for motytelse står sterkt, vil opplevelsen av å havne utenfor arbeidsmarkedet utgjøre en spesiell erfaring som kan kaste lys over forholdet mellom samfunnsstruktur og selvforståelse eller selvidentitet.

Fenomenet arbeidsledighet aktualiserer en rekke problemstillinger innefor sfæren for moral og etikk, spørsmål om det ”gode samfunn”, som må ses i en dynamisk sammenheng mellom det institusjonelle og det kulturelle. Axel Honneth har utviklet en sosial teori som kan gi en adekvat innsikt i dette konfliktområdet, og som sier noe om hva som ligger til grunn for konfliktene. Honneth argumenter for at mennesker kjemper for å etablere relasjoner av gjensidig anerkjennelse. Anerkjennelse er ikke bare en høflighet vi utøver, men utgjør et grunnleggende menneskelig behov. Anerkjennelse fra andre er avgjørende for hvordan vi forstår oss selv som individ med vår unike personlighet og behov, samt hvordan vi relaterer oss til den kontekstuelle hverdagsvirkeligheten vi er nedsenket i. Den menneskelige virksomheten kan ikke mangfoldiggjøres uten at bidragene og ytelsene anses av omgivelsene som betydningsfulle. Anerkjennelse er essensielt for å gi retning og mening til tilværelse, samt for å opprettholde en forestilling om en fremtid. En normativ samfunnskritikk er dermed bundet opp i individets erfaring av mangel på anerkjennelse innefor tre forskjelling sosiale sfærer, som jeg skal komme tilbake til nedenunder.

Menneskets strev med å få tilgang på forskjelling sosiale arenaer, handler om å få fremvise og få godtatt sin kompetanse og evner som betydningsfull. Denne prosessen kan være mer eller mindre suksessrikt, alt etter omstendighetene. Det er innfor denne mekanismen at anerkjennelsesmønster aktualiseres. Det er det som blant annet skjer når en arbeidsgiver vurderer en jobbsøkers kvalifikasjoner, og finner ham/henne passende eller ikke for stillingen, eller når en nyutdannet samfunnsviter legger frem en søknad for en stipendiatstilling, og den vurderes som interessant eller ikke. Hvilke sosiale arenaer man ønsker å få tilgang på, og hvilke

investeringer som foretas for å opparbeide de virksomme ressursene som svarere til kriteriene som hørere til feltet, sier noe om samfunnets verdihierarkier og kulturelle horisonter.

I de kommende avsnitt vil jeg gi en presentasjon av A. Honneths samfunnsteori, med hovedvekten på sfæren for solidaritet. Denne sfæren består av fellesskaper som gjensidig anerkjenner enkelte virksomhetsformer fremfor andre. Mulighetene til å kunne bidra med sine evner og ressurser til dette fellesskap, som vurderer dem for verdifulle, er avgjørende for å opprettholde en positiv relasjon-til-selv. Videre skal jeg presentere P. Bourdieus slik jeg har brukt hans tenkning og begreper for å kunne spore sammenhengen mellom individets relasjon til seg selv, virksomhetsformer og sosiale felt. Ved hjelp av Bourdieus konsepter vil jeg søke å vise at det er et relasjonelt og prosessuelt forhold mellom sosiale arenaer hvor man utøver sin virksomhet, forestillinger om fremtidsmuligheter og ens relasjon til seg selv, eller ens selvforståelse.

2.1 Axel Honneth: Selvtillit, selvaktelse og selvverdsettelse: Forutsetning for identitetsdannelse og ”det gode liv”.

Utgangspunktet for Axel Honneths anerkjennelsesteori er de formelle forutsetningene for menneskets muligheter for selvrealisering, som er den normative begrunnelsen for et rettferdig samfunn. Han bygger denne teori på Hegels modell for kampen for anerkjennelse, som han rekonstruerer med hjelp av Donald W. Winnicotts objekt-relasjonsteori og George H. Meads sosialpsykologi (Axel Honneth, 2003). Honneths teori favner dermed både det individuelle og det samfunnsstrukturelle perspektivet i den forstand at han legger til grunn den gjensidige anerkjennelse som et imperativ og grunnleggende prinsipp for relasjon-til-selv, og som en normativ begrunnelse for ideen om at kvaliteten på sosiale anerkjennelsesrelasjoner bør utgjøre referansepunktet for en forståelse av sosial rettferdighet (Honneth, 2004). Anerkjennelse er på denne måten en sosial mekanisme som griper inn i alle relasjonelle og intersubjektive nivåer. Honneth konseptualiserer tre separate sfærer for anerkjennelsesrelasjoner, som gjensidig anerkjennelse mellom forelder-barn innefor den private sfære, likeverdig behandling innefor loven, til overordnede sosiale anerkjennelsesmønstre inkorporert i institusjonaliserte normer og verdier. Konsekvensen av mangel på anerkjennelse vil på samme måte vise seg på alle samfunnets nivåer, i den levde erfaringen for enkeltindividet gjennom opplevelse av krenkelse og skam, samt i samfunnsstrukturelle mønstre som for eksempel virker stigmatiserende på hele grupper av mennesker.

Honneths anerkjennelsesteori søker å vise at menneskenes muligheter til å erkjenne sine ønsker og behov som en autonom og individuell skapning, som er grunnleggende for identitetsdannelse, er avhengig av utviklingen av tre relaterte praktiske måter for selverkjennelse: Selv-tillit (1), selv-respekt (2) og selv-verdsettelse (3). Til disse tre kategoriene tilhører de tre anerkjennelsestyper: privatsfæren (a), slik vi kjenner den fra familie og venner, den rettslige sfæren (b), og den solidariske sfæren (c) som dekker kulturelle, politiske og arbeidsmessige fellesskaper. Hvis et individ ikke anerkjennes, eller ikke får emosjonell støtte, respekt gjennom rettigheter og sosial aktelse, vil han eller hun risikere å miste den praktiske selvrelasjonen. Det vil si at uten erfaring av emosjonell støtte vil individet mangle en grunnleggende tillit til seg selv som en person med unike behov. Ved mangel på anerkjennelse innenfor den rettslige sfæren vil individet miste erfaringen ved å bli forstått som en moralsk ansvarlig person med rettigheter på lik linje med andre. Dette virker på en persons moralske selvrespekt. Til slutt vil mangel på sosiale fellesskaper som anerkjenner individets særegne evner og ressurser som verdifulle, føre til en erkjennelse av seg selv som mindre verdifullt og dermed gi erfaring av sosial krenkelse og skam. For å bli et fullt ut realisert individ må vi erfare alle former for anerkjennelse. Disse former for erkjennelse kan bare oppnås i relasjon til andre, altså i en intersubjektiv relasjon (Honneth, 2003).

Hver av de tre anerkjennelsesformene kan videre ses på som sosialisering- og integrasjonskomponenter. Fordi anerkjennelse foregår innenfor intersubjektive fellesskaper som konstituerer den samfunnsmessige organisering og utvikling, virker disse anerkjennelsesrelasjonen integrerende. Det betyr at de forskjellige anerkjennelsesformene er forutsetningene for å bli fullt ut integrert i samfunnet. Et godt samfunn er i følge Honneth avhengig av at alle borgernes forskjellige verdihorisonter, ytelser og ferdigheter er en integrert del av helheten. Brudd på, eller fravær av anerkjennelse eller former for mangel på respekt som mishandling, omsorgssvikt, fravær av rettigheter, eksklusjon, marginalisering eller fornærmelser kan ses på som forstyrrelse av mulighetene til å opprettholde en positiv relasjon-til-selv og derigjennom "det gode liv". Arbeidsledighet utgjør en erfaring som aktualiserer Honneths anerkjennelsesteori, men prinsippene som ligger til grunn for teorien er allmenn. Behovet for anerkjennelse utgjør grunnlaget for identitetsdannelse og en praktisk relasjon-til-selv og har en effekt på individets selverkjennelse. Derfor lar det seg gjøre, rent fenomenologisk, å skille mellom former for mangel på respekt. Som individer er vi sårbare fordi vi er kontinuerlig avhengig av andres positive respons i en intersubjektiv relasjon. Konsekvensen av mangel på respekt innenfor de tre forskjellige sfærene for anerkjennelse kommer gjerne til uttrykk via språket ved fraser og metaforer som "psykologisk eller sosial død", "tiden leger alle sår", eller

”han/hun har mange *arr*”. Hvordan vi blir møtt av omgivelsene, hvordan det vi sier og gjør blir vurdert (innbilt eller reelt) av andre, er avgjørende for vår emosjonelle tilstand overfor oss selv. Nedenfor har jeg satt opp en tabell som gir en oversikt over de tre former for anerkjennelsesrelasjoner og tilhørende personlighetsdimensjoner. Figuren er hentet fra *The Struggle for Recognition* (Honneth, 1995: 129).

Former for anerkjennelse	Emosjonell Støtte (a)	Respekt for Rettigheter (b)	Sosial Aktelse (c)
Dimensjoner ved personligheten	Behov og emosjonell nærhet	Moralsk ansvarlighet	Evner og Ressurser
Intersubjektive fellesskaper for anerkjennelse	Primære nære relasjoner	rettsfellesskaper	Sosiale og kulturelle fellesskaper
Utviklingspotensial		Generalisering De-formalisere	Individualisering, likeverdighet
Praktisk relasjon-til-selv	Grunnleggende selv-tillit (1)	Selv-respekt (2)	Selv-verdsettelse (3)
Overtramp, eller mangel på anerkjennelse	Misbruk eller vold	Nektes rettigheter, ekskludering	Fornærming, marginalisering
Truede komponenter ved personligheten	Fysisk integritet	Sosial integritet	Verdighet, stolthet eller ære

2.1.1 Den private sfære; selv-tillit.

Et grunnleggende nivå av emosjonell trygghet, som den intersubjektive erfaringen av kjærlighet frembringer, konstituerer den psykologiske forutsetningen for utviklingen av alle senere holdninger og attributter av et positivt syn på seg selv (A. Honneth, 1995). Kjærlighet som preger interaksjonen i denne sammenhengen refererer til primære relasjoner som kjennetegnes av en emosjonell sterk og nær tilknytning mellom mennesker i en liten gruppe. Eksempler på det kan være foreldre-barn relasjon, vennskap eller erotiske relasjoner. Innefor den

private sfæren (a) er Honneth i all hovedsak opptatt av rollen til primære omsorgspersoner i relasjon til spedbarn/barn. Det essensielle her er utviklingen av en grunnleggende kroppsliggjort tillit til egen oppfattelse og forståelse av omgivelsene og av egne ønsker og behov. For Honneth handler grunnleggende selv-tillit (1) om muligheten eller kapasiteten til å uttrykke egne ønsker og behov uten frykt for konsekvensene. Sammenhengen mellom selv-tillit og intersubjektive relasjoner med preferanse til kjærlighet og omsorg, henter Honneth hos Donald Winnicott objekt-relasjon teori om tidlig barndom. Her henvises det til det hjelpeløse spedbarnet som er totalt avhengig av den responsen og tilknytningen primære omsorgspersoner evner å gi. Spedbarnet kan ikke alene håndtere eller forstå feil i omgivelsene, og alvorlig og varig omsorgssvikt vil representere problemer for barnet. Et barn vil for eksempel gi uttrykk for behov som omsorgspersonen responderer adekvat på – ens behov blir møtt på grunn av ens unike verdi for en annen. I denne sosialiseringsprosessen utvikles tillit til egne evner som individ sammen med andre individer, som igjen er grunnlaget for uavhengighet. Evnen til å være alene er avhengig av barnets tillit til kontinuiteten av omsorgspersonens pleie, som videre genererer en tillitsfull relasjon-til-selv. Jeg skal ikke gi en nærmere utredning av den psykologiske mekanismen bak dette, men stadfeste at barnet må anerkjenne den signifikante ”andre” som en uavhengig enhet, som er iverksettelse av første erfaring med kampen for anerkjennelse. Barnet vil legge for dagen en aggressiv adferd som, med adekvat respons, resulterer i en erkjennelse av å være avhengig av kjærlighet og omsorg fra et separat og uavhengig individ. Til gjengjeld må også ”mor” akseptere uavhengigheten. Videre er en slik erkjennelse bare mulig sammen med vissheten om at relasjonen er basert på tillit og kjærlighet. Som vist utgjør anerkjennelse innefor denne sfæren en dobbel prosess – frigjøring og tilknytning. At anerkjennelse konstituerer elementet kjærlighet betyr en bekreftelse av uavhengighet som er guidet av omsorg.

Kjærlighetsforholdet mellom barn/omsorgsperson, utgjør grunnlaget for et spesifikt mønster for gjensidig anerkjennelse. Interaksjonen innenfor den private sfære er affektiv, i betydning av at begge parter søker å få dekket sine emosjonelle behov og ønsker, og, ideelt sett, hvor omsorgs- og kjærlighetsbehovet gjensidig imøtekommes og anerkjennes. Begge parter anerkjenner hverandre som trengende individer, som forene dem i bevisstheten om gjensidig avhengighet. Hva som er viktig i denne sammenheng er at de emosjonelle kjærlighets- og omsorgsbehov strengt tatt bare kan tilfredsstilles og gjengjeldes direkte av tilstedeværende personer, hvilket innebærer at anerkjennelse i seg selv har inkorporert egenskapen for affektiv godkjennelse/samtykke og oppmuntring. Forutsetningen for gjensidig anerkjennelse innefor denne sfæren er knytter til interaksjon mellom konkrete fysisk tilstedeværende personer som verdsetter hverandre. Det er tale om et intersubjektivt fellesskap som er delvis språklig fundert.

Som vist utgjør selv-tillit grunnlaget for utvikling av alle senere relasjoner-til-selv, på den måten at barnets kapasitet til å være alene muliggjør oppdagelsen av ens eget personlige liv. Dette indikerer et mønster for interaksjon som i et voksent liv gjenoppstår som evne til å utvikle nære relasjoner til andre mennesker. Som et metodologisk argument, kan man konkludere med at modningsprosessen fra tidlig barndom utgjør: "[...] the communicativ structure that makes love a special relationship of mutual recognition (A. Honneth, 1995: 105)". Det grunnleggende i gjensidig anerkjennelse er altså den kommunikative ansikt-til-ansikt relasjonen, som er en skjør og sårbar balanse i de intersubjektive relasjoner.

Krenkelse innenfor denne sfæren regnes i følge Honneth (1995) som den mest grunnleggende formen for personlig nedverdiggelse, og har ofte alvorlige psykiske følger. Når en person frarøves muligheten til fritt å kunne sette grenser for hvordan hans eller hennes kropp skal brukes, invaderes individets integritet på grunnleggende måte. Denne krenkelsen har en særdeles sterk destruktiv innvirkning på en persons relasjon til seg selv. I eksempler som tortur eller voldtekt er det ikke bare den fysiske smerten som skader, men en langvarig opplevelse av å ikke lenger fritt kunne koordinere og bestemme over egen kropp. Man mister den grunnleggende tilliten til seg selv og sine omgivelser, hvilket påvirker alle former for intersubjektive relasjoner. Videre blir sosialiseringprosessen i tilfeller av krenkelse innenfor denne sfæren oppbrutt, og vanskeliggjør en positiv integrering i fellesskaper. Et språklig uttrykk for dette fenomenet er ofte 'psykologisk død' (Honneth, 1995).

Kampen for anerkjennelse, og tilhørende relasjon-til-selv, innfor den private sfæren er ikke i prinsippet avhengig av historiske prosesser, slik som kan sies om de to andre anerkjennelsessfærene, på grunn av relasjonenes primære karakter. De ønsker og behov som kommer til uttrykk her, kan ikke generaliseres utover grensen av de primære relasjoner, i hvert fall ikke i den forstand at de kan gjøres til gjenstand for offentlig interesse og ansvar (Honneth, 1995). I kontrast til denne sfæren, er den rettslige sfære vevd inn i en historisk endringsprosess, som resulterer i at de sosiale anerkjennelseskampene innenfor denne sfæren også har endret form. Erfaringen av mangel på respekt innenfor de to neste sfærer for anerkjennelse, har sin tilblivelse i historiske og geografiske endringsprosesser.

2.1.2 Den rettslige sfære; selv-respekt.

De sosiale kampene som utspiller seg innefor denne sfæren er basert på de sosialiserende intersubjektive relasjoner på lik linje med, og med utgangspunkt i, anerkjennelseskampen innfor den private sfæren. Honneth støtter seg på Hegel når han fremsetter påstanden om at

kjærlighetsforholdet inneholder den strukturelle kjernen til alt etisk liv, fordi det er bare med et minimum av utviklet selv-tillit at en autonom deltakelse i offentlig liv er mulig (Honneth, 1995: 107). Men her stopper også sammenlikningen. Den rettslige sfæren (b) er, til forskjell fra den private sfæren (a), en sosial arena for anerkjennelseskamper som er gjenstand for offentlig interesse og ansvar. Den tilhørende relasjon-til-selv innenfor den rettslige sfære (b), er selv-respekt (2), og har å gjøre med en følelse av universell verdighet som menneske. Å ha selv-respekt er å se seg selv som en moralsk person, en som er i stand til å handle rasjonelt i det offentlige rom, samtidig som man forventer at andre har de samme forventningene. Innenfor denne sfæren er det de sosiale rettighetene, som ligger nedfelt i nasjonale lover og juridiske systemer som ligger til grunn for enkeltmenneskenes selv-respekt. Det er innenfor dette fellesskapet at man kan fremsette sosialt aksepterte krav om hvordan man kan forvente å bli behandlet av andre, både innenfor institusjonelle systemer og på sosiale arenaer generelt. I møte med aetat vil eksempelvis arbeidsledige fremsette et slikt krav idet dagpenger kreves.

Samfunnet, som velfredsstaten slik vi kjenner den i dag, har gjennomgått en gjennomgripende endringsprosess som er basert på en utvidelse av individuelle rettigheter som er nedfelt i et legalt statlig system. Det grunnleggende prinsippet er at det består av individer som gjensidig anerkjenner hverandre innenfor et fellesskap som er konstituert av den positive rett. Det vil si at det som gjelder for en skal i prinsippet gjelde for alle. Videre er det basert på en gjensidig enighet i at man tillater hverandre å handle fritt men med utgangspunkt i at man ikke avgrenser andres mulighet for det samme. Enkelt sagt består utviklingen av velfredsstaten av virkeliggjøring og internalisering av politiske, sosiale og sivile rettigheter. I dag tar langt de fleste av oss rettighetene for en selvfølge og som en naturlig del av å leve i et velferdssamfunn, og glemmer at frembringelsen av disse er et resultat av sosiale konflikter. Sosiale konflikter og kamper for legal anerkjennelse av rettigheter kan ses på som en kontinuerlig historisk prosess i en global verden. Eksempelvis kan man si, svært forenklet, at de sosiale rettigheter ble muliggjort av den allmennmenneskelige retten til å delta på den politiske arena og prinsippet om likeverdighet. De mange sosiale kampene som utspant seg i det tyvende århundre danner grunnlaget for velferdsstaten slik vi kjenner den i dag, med en grunnleggende ide om likhet og likeverdighet – sosiale rettigheter for alle samfunnsmedlemmer. Når først ideen om like rettigheter til å delta i offentlige politiske prosesser var etablert, muliggjorde det nye samfunnsgrupper eller klasser i å presse frem sine krav innenfor den legale sfære for anerkjennelse. I den stadige utvidelsen av individuelle rettigheter presset det seg frem, ikke bare en legal garanti for fritt å kunne delta på den politiske arena, men også en garantert minimum levestandard som muliggjør en slik deltakelse. Derav fremveksten av et mangfold av

velferdsordninger, som er ment å garantere en reell mulighet til samfunnsmessig og politisk deltakelse for alle samfunnets medlemmer uavhengig sosial bakgrunn og andre individuelle karakteristikk. Konsekvensen av dette er på den ene side en stadig økning av individuelle muligheter, på den andre siden en stadig økende universalisering med henblikk på at tidligere ekskluderte grupper blir gitt samme rettigheter som alle andre samfunnsborgere. Med disse to komponentene inkorporert i de legale moderne relasjoner vil kampen for anerkjennelse ha gode vilkår på den samfunnspolitiske arena.

A. Honneth (1995) henviser til den historiske utviklingen av individualiseringsprosessen, som en stadig ekspansjon av positive rettigheter og lover nedfelt i det legale system, hvilket har muliggjort utvidelse av individets frihet i form av økt trygghet og sikkerhet. For å forstå fremveksten av den spesifikke gjensidige anerkjennelse innenfor legale relasjoner er det hensiktsmessig å se på forskjellene mellom de premoderne og postmoderne lover. Legal eller juridisk anerkjennelse som definisjon, refererer ikke til annet enn det grunnleggende faktum at man som individ er bærer av rettigheter bare så lenge man er sosialt anerkjent som et medlem av et samfunnsfellesskap (Honneth, 1995). Hvem som har denne statusen, og hvilke rettigheter det er snakk om, og hvordan tilblivelsen av samme er kommet i stand, sier denne definisjonen ingen ting om. I tradisjonelle standssamfunn ble enkelte individer regnet for medlemmer av samfunnet kun gjennom tilknytning til bestemte roller eller posisjoner, som derigjennom gav visse rettigheter. I slike samfunn gav de forskjellige rollene og posisjonene varierende sosial ære og respekt ut fra et hierarkisk inndelt verdisystem. I overgangen til moderniteten vokste ideen om et universelt postkonvensjonelt prinsipp for moral innfor filosofi og politisk teori, som ble tatt opp av det etablerte juridiske system etter hvert. Dette prinsippet viser til at lover og rettigheter skal gjelde alle samfunnsmedlemmer, forstått på den måten at man ut fra rasjonell argumentasjon må kunne hevde at det som gjelder noen, i prinsippet skal kunne gjelde for alle, hvis man skal forvente at loven respekteres. Unntak eller privilegier er ikke akseptabelt. Det legale systemet skal uttrykke det allmenngyldige og universelle for alle samfunnets medlemmer basert på en rasjonell innsikt.

Med dette utvikler det seg for det første et skille mellom sosial ære og legal anerkjennelse, som igjen førte til en fremvekst av to former for sosial respekt. Det ene er "respekt", og er knyttet til det juridiske system, hvor legal anerkjennelse ideelt sett ikke er avhengig av ytelse eller karakteristikk, men tar utgangspunkt i at hvert menneske er et mål i seg selv (prinsippet om universalitet). Det andre er "aktelse" som vektlegger individets "verdi" og er knyttet til sosiokulturelle fellesskaper. Sosial aktelse oppnås og anerkjennes ut fra ytelse og karakteristikk, og tilhører den solidariske sfære, som for øvrig blir presentert i neste avsnitt.

For det andre så man at ved innføring av det normative prinsippet som retningsgivende ide, en nødvendig fremvekst av en legal garantert mulighet til deltakelse. Dermed fremkommer det at strukturen i legal anerkjennelse har to komponenter. Den ene er forutsetningen av moralsk innsikt, den andre er en empirisk informert situasjonsforståelse. Sagt med Honneth: "[...] The task of situation-specific application is an inviolable component of the structure of legal recognition, precisely because it is (under modern conditions) universalistic ally constituted (A. Honneth, 1995: 113)". Dermed bringes det sosiale inn i sfæren for legal anerkjennelse, som betyr at ved å anerkjenne hverandre som legale medlemmer av et samfunn, også innebærer en viss levestandard. Den praktiske konfrontasjonen som oppstår som reaksjon på mangel på anerkjennelse eller trussel om samme, representerer derfor konflikter over både det juridiske innholdet og de sosiale betingelsene man forventer skal garanteres ved lov som rettmessig medlem av et samfunn (A, Honneth, 1995). Ut fra dette siste kan man også skimte at det i den levde virkelighet ikke er vanntette skiller og klare grenser mellom de forskjellige sfærer og tilhørende relasjoner.

Aktualiteten av mangel på anerkjennelse innefor den rettslige sfære aktualiseres for de menneskene jeg hadde intervju samtaler med på to måter. For det første er mange av velferds- og trygdeordningene knyttet til lønnsarbeidet, som åpner for forskjellige rettigheter som sykelønn, pensjon oa. For det andre ligger det nedfelt grunnleggende rettigheter i det legale systemet som gjelder alle samfunnsborgere uavhengig av lønnsarbeid og for eksempel etnisitet. For mennesker som for eksempel er på flykt fra sitt hjemland, og søker oppholdstillatelse eller nye borgerskap i andre land, utgjør mangel på anerkjennelse innenfor denne sfæren en sentral problemstilling. Individer som ekskluderes fra det legale fellesskap, og frarøves rettigheter som andre samfunnsborgere nyter godt av, mangler grunnlaget til å forstå seg selv som en respektabel og moralsk person. Å være et fullverdig samfunnsmedlem, uavhengig av forskjeller i sosial klasse, etnisk bakgrunn, økonomiske ressurser, utgjør en generell menneskerettighet. Det demokratiske samfunnssystemet er basert på legale rettigheter, som skal garantere for samfunnsborgeres mulighet til å delta på den offentlige og politiske arena. En krenkelse av denne rettigheten vil utgjøre en trussel mot individets sosiale integritet, akkompagnert med den distinkte emosjonelle eller affektive erfaringen og virkningen det har på individets praktisk relasjon-til-selv, nemlig personens moralske selv-respekt. Begrepet 'sosial død' er veletablert, og henspiller til overforstående femomen (Honneth, 1995).

Selv-respekt er for legale relasjoner hva grunnleggende selv-tillit er for kjærlighetsrelasjoner; gjennom å forstå rettigheter som avpersonifiserte symboler på personlig respekt, på samme måte som kjærlighet kan forstås som et følelsesmessig uttrykk for omsorg

ivaretatt på avstand. Det første genererer en grunnleggende tillitt, det andre gir grunnlag for utvikling av en bevissthet på at man er i stand til å respektere en selv fordi man fortjener respekt fra alle andre. Det er et abstrakt fellesskap som ikke er avhengig av en konkret tilstedeværelse av andre mennesker, eller en ansikt-til-ansikt interaksjon. Legale relasjoner gjelder det som er **felles**, og er frakoblet følelser og ytelser, i motsetning til den tredje sfære for anerkjennelse som Honneth kaller den solidariske sfære (Honneth, 1995). Innefor den solidariske sfæren kan personer føle seg verdsatte bare når de blir anerkjent for ytelser og karakteristikk som **ikke** deles med andre. Anerkjennelse innenfor denne sfæren krever en nærhet til fellesskapet.

2.1.3 Den solidariske sfære; selv-verdsettelse.

For å muliggjøre en konstruktiv relasjon-til-selv trenger det menneskelige subjekt en tredje form for sosial aktelse som tillater en positiv relasjon til egne konkrete evner og ressurser. Sosial aktelse fremsto som et resultat av bruddet med den premoderne forestillingen om sosial ære knyttet til helt spesifikke former for roller og posisjoner, som tilfalt en liten elite av samfunnets medlemmer. I et tradisjonelt samfunn er ansvarsområder og oppgaver tydelig klassifisert og definert ut fra samfunnets sentrale kulturelle målsettinger, og ære tilskrives de individer som innehar posisjoner som i mer eller mindre grad bidrar til å fremme denne målsettingen. Dette samfunnet var gjerne organisert ut fra statusgrupper som den enkelte tilhørte, og disse statusgruppene var hierarkisk inndelt ut fra dens "verdi" i samfunnet. Den sosiale ære kunne derfor den enkelte tilstrebe, eller oppnå, i forhold til ytelse innenfor den statusgruppen han eller hun tilhørte. I fremveksten av industrisamfunnet fikk vi en strukturendring som oppløste eller omorganiserte statusgruppene, samt vi fikk et stadig sterkere fokus på det individuelle bidrag. Som konsekvens ble den sosiale respekt som tilfaller de personene som fyller bestemte roller oppdelt, differensiert, eller fullstendig brutt. Da troen på sannheten med stor S mistete sitt rotfeste i samfunnsmedlemmenes bevissthet for alvor, forsvant også det fastspikrede verdisystemet. Fra nå av ble sosiale posisjoner med tilhørende sosial aktelse gjenstand for kritisk debatt i det offentlige rom. Diskusjonene gikk på om en persons posisjon og ære skulle være forhåndsbestemt, eller om man måtte gjøre seg fortjent til den. Den samfunnsstrukturelle endringsprosessen kan begrepsfestes i historiske termer gjennom transformasjonen fra konseptet "ære", til kategorier som "prestisje" eller "aktelse". I den offentlige sfære erstattes ære med anseelse og prestisje som omfatter den aktelsen et individs ytelse utgjør. Individualisering av ytelsen til fellesskapet, utgjør den kulturelle kontekst hvor et individs ytelse måles og defineres som mer eller mindre verdifullt. I den moderne kapitalistiske

verden utspiller kampen for å oppnå ære seg i stor grad innenfor lønnsarbeidet. Ytelser som faller utenfor det som kategoriseres som "arbeid" vil dermed ofte unndras evaluering og måling. Dette er altså bare delvis riktig, fordi man i den vestlige og rike delen av verden ser en stadig økende form for virksomheter eller livsstiler, som faller utenfor lønnsarbeidet men som gir sosial prestisje og status for utøveren. Slike virksomhetsformer eller livsstiler faller utenfor noen former for ytelse, og er med på å svekke dette prinsippet (Honneth, 2002). Men betydningen og vektleggingen av lønnsarbeidet i utviklingen av moderne velfredsstater utgjør allikevel et viktig forklarende element til hva som gir prestisje og status innenfor vestlige samfunns kulturell horisont.

Den praktiske relasjon-til-selv som sosial aktelse frembringer, er selvverdsettelse, som involverer å vite noe om hva som gjør en selv unik og spesiell – det å kjenne sin individualitet. Det unike og uerstattelige, som skiller en selv fra andre, må være noe substansielt og verdifullt. Uten følelsen av verdi, vil man mangle grunnlaget for identitetsdannelse. På denne måten er det en sammenheng mellom individualitet og selvverdsettelse (Honneth, 1995). Innenfor den (c) solidariske sfære dreier det seg om å få anerkjennelse og verdsettelse for talent, personlige egenskaper og utført arbeid, som et bidrag til fellesskap. Den viktigste kilden til anerkjennelse innefor den solidariske sfære går altså gjennom et prestasjons og ytingsprinsipp Leistungsprinzip, principle of accomplishment (Honneth, 2002). De sosiale betingelsene for (3) selvverdsettelse er bestemt av forståelsen for hva som teller som et betydningsfullt bidrag til samfunnet eller fellesskapet. På denne måten må selvverdsettelse ses i sammenheng med en spesifikk kulturell kontekst. (Honneth, 1995).

Kampen for anerkjennelse innefor sfæren for solidaritet utspiller seg i relasjon til hvilke verdier og ytelser som skal anses som betydningsfulle for fellesskapet. Den sosiale aktelse er rettet mot de spesifikke kvaliteter som karakteriserer mennesker i deres personlige forskjeller. På det sosiale nivå utføres denne oppgaven i en symbolsk artikulert orienteringsramme, hvor de etiske verdier og målsettinger er formulert. Lagt sammen utgjør disse den kulturelle selvforståelsen til et samfunn. Den sosiale prestisje tilfaller den som tilsynelatende bidrar til å bære frem, eller realisere samfunnets "felles" målsettinger. Den kollektive målsettingen fungerer som kriterier for samfunnsmedlemmenes selvverdsettelse, fordi deres evner og bidrag vurderes i en intersubjektiv kontekst. De dominerende verdier og normer er internalisert som mentale strukturerer som skaper forestillinger om samfunnets "forventninger", og representert gjennom de "generelle andre". Den sosiale aktelsens samfunnsmessige ramme er avhengig av både grad av mangfold i den definerte verdihorisonten, og hvilken karakter personlighetsidealet har. Personlighetsidealene kommer til uttrykk gjennom en spesifikk livsstil, som defineres

innenfor spesifikke kulturelle grupperinger. Verdiidealene innenfor slike grupperinger er hierarkisk organisert og strukturert, og skala for mer eller mindre betydningsfulle praksiser fremstår. Ofte er de mer betydningsfulle praksiser indirekte eller direkte koblet sammen med økonomisk fordeling, slik at også materiell ulikhet inngår som argument i kampen om anerkjennelse. Vi finner horisontale og vertikale lagdelte ansvarsområder for å fremme samfunnets målsetting, som kontinuerlig må legitimere sin betydning og eksistensberettigelse (Honneth, 1995).

I følge Honneth er konseptet arbeid en av den mest betydningsfulle sfære i det moderne kapitalistiske samfunn, i den forstand at ytingsprinsippet foreslår at alle samfunnsmedlemmer har rett på anerkjennelse for sitt bidrag til skapelsen og reproduksjonen av samfunnet – et bidrag som faller under kategorien arbeid. Problemstillinger i tilknytning til dette er for det først at det som regnes som et verdifullt bidrag, må være organisert innenfor lønnsarbeidet, og for det andre at det innenfor arbeidsmarkedet utspiller seg en sosial kamp for anerkjennelse (A. Honneth, 2002). I samfunn hvor virksomhetsformer som falle utenfor lønnsarbeidet unndras anerkjennelse, må erfaringen med å være ekskludert fra arbeidemarkedet forstås ut fra en slik verdihorisont. For arbeidsledige er dilemmaet for det første å få tilgang på en sosial arena hvor deres bidrag blir verdsatt av et fellesskap, for det andre er det ikke nødvendigvis slik at det er samsvar mellom den enkeltes oppfattelse av særegne evner og ressurser, og muligheter til å bruke disse på en sosial arena hvor de anerkjennes som verdifulle. Dette er et dilemma som for øvrig også aktualiseres innenfor arbeidslivet. Som konsekvens av å være arbeidsledig mister man muligheten til å leve opp til kollektive normer og verdier, som igjen generere skam og krenkelse med påfølgende negative selvverdsettelse. På den andre siden kan man spekulere i om ikke det å få et avbrekk i arbeidslivet kan by på muligheter til å oppsøke andre sosiale arenaer, eller fellesskaper i den sosiale kampen for anerkjennelse. For det tredje trenger ikke arbeidslivet som konkret empirisk realitet være basert på solidarisk anerkjennelsesrelasjoner. Det moralske utgangspunktet for velferdsstaten er å føre offentlige debatter, samt gjennomføre politiske tiltak som fremmer muligheten for alle dets medlemmer å leve et verdig liv. Har vi et samfunn som anerkjenner et mangfold av verdihorisonter, eller er det noen få normer og verdier som ligger til grunn for samfunnets overordnede målsetting, og som legger betingelsene for handlig og praksis? Alle disse dilemmaer og spørsmål utgjør denne undersøkelsens orienteringspunkt.

Fravær av anerkjennelsesrelasjoner gir et emosjonelt innhold i følelsen av skam som består i en form for nedverdiggelse eller nedvurdering av ens egenverd i overfor andre. Man kan beskrive seg selv og sin posisjon med fraser som ”jeg er ingenting”, ”det er ingen som vil ha en som meg”, ”jeg føler meg nederst på rangstigen”. Alle disse uttalelsene er tatt fra min intervjuer.

Å skamme seg over seg selv, er et resultat av å bli avvist. Man erfarer seg selv som å ha mindre sosial verdi enn man først hadde trodd, og man føler seg avslørt og avkledd. Denne formen for skam erfares bare i relasjon til, innbilt eller reelt, andre interaksjonspartnere, som har rollen som vitner til ens ”mindreverdige” handling. Rollen som vitne kan strengt tatt hvem som helst ha, avhengig av person og situasjon. I møte med individer som representerer forskjellige sosiale felter, eksempelvis med en forsker som representerer akademien, kan skam utløses fordi man i relasjon til dette feltet ikke holder den ”standard” som er forventet. I kontekster hvor den emosjonelle responsen er assosiert med skam, kan erfaringer av mangel på respekt utgjøre drivkraften til en kamp for anerkjennelse. Det er bare gjennom muligheten for aktiv handling og praksis at individet kan fordrive den emosjonelle spenningen som er oppstått som et resultat av ydmykelsen (Honneth, 1995: 138).

En persons aktelse eller status refererer til grad av sosial verdsettelse som er tildelt hans eller hennes form for virksomhet innenfor samfunnets kulturelle horisont (Honneth, 1995). Menneskene som befinner seg i nedgraderte posisjoner, kan ikke vurdere sin virksomhet som et positivt bidrag til fellesskapet, og vil mest sannsynlig medføre tap av personlig selvverdsettelse. Erfaringen med å bli ydmyket på denne måten utgjør en trussel mot personens identitet, på samme måte som en sykdom utgjør en helsemessig trussel. En slik sammenstilling reiser spørsmålet om ikke forskjellige former for nedgradering av enkelte posisjoner i det samfunnsstrukturelle landskap utgjør en samfunnspolitisk problemstilling (Honneth, 1995). I følge Honneth er det nettopp negative emosjonelle opplevelse som følger med erfaringen av mangel på anerkjennelse som representerer det affektivt motiverende grunnlaget som sosiale konflikter er forankret i. I et klima hvor lik fordeling av materielle goder og muligheter oftest utgjør argumentasjonsgrunnlaget for forklaring av ulikhet eller urettferdighet, er det en ny vending å ta utgangspunkt i det moralske konseptet ”verdighet” eller ”anerkjennelse” som grunnleggende for et rettferdig og et godt samfunn (Honneth, 2004). Dette innebærer videre at menneskers emosjonelle erfaring i større grad bør utgjøre en komponent innenfor samfunnsanalyse.

2.2 Pierre Bourdieu; sosiale felt, habitus og kapital: Fremtidsutsiktene.

Et hovedelement innenfor Bourdieus sosiologi er relasjonen mellom strukturene i de sosiale omgivelsene og strukturer i de mentale tankemønstre. Virkeligheten er for Bourdieu relasjonell. Det vil si at et hvert tenkelig menneskelig fenomen eller handling i den sosiale livsverden ikke kan forstås i og for seg, men vil alltid samtidig også referere til noen annet.

Dette er uttrykk for en primær betingelse for hvordan man må lese forholdet mellom sosiale posisjoner (forsker, lærer, vaskehjelp, konge), aktørens disposisjon (habitus) og deres posisjoneringer, det vil si de valg som foretas innenfor forskjellige områder for den menneskelige virksomhet som for eksempel utdanning, yrker, hobbyer og interesser, partner oa. (Bourdieu, 1997). Dette relasjonelle forholdet mellom forskjellige ”størrelser” skaper *distinksjoner*, eller forskjeller, og ligger til grunn for det sosiale rom. Det sosiale rom (felt) består av ett sett posisjoner som vurderes i forhold til hverandre og i kraft av typen av relasjoner de inngår i, samt hvilke former for makt som er forankret i posisjonen. Det sosiale rom er konstruert ved at forskjellige aktører inntar en relasjonell posisjon i forhold til hverandre innenfor dette rommet. Disse forskjellige posisjonene er strukturert slik at de muliggjør bestemte praksisformer for de aktørene som er utstyrt med en mental innstilling, eller sansen for å rent praktisk å tre inn i disse posisjonene. Disse forskjellige praksisformer forutsetter forskjellige former for kapital. Men kapitalen er bare virksom i den grad det finnes aktører som kan gjenkjenne den, verdsette den og ta den i bruk. I denne omformingen omgjøres kapitalen til tegn, og får symbolsk kraft for den habitus som er predisponert til å gjenkjenne tegnet. Kapitalen blir forvandlet til et meningsinnhold (Bourdieu 1999a). Evnen til å omgjøre kapital til virksomt og meningsfullt tegn ligger nedfelt i aktørens habitus, og gjør at aktører som er utstyrt med liknende disposisjoner har en tendens til å søke sammen.

Kroppens kjennskap til verden (de sosiale rom som til sammen danner verden) arter seg gjennom forskjellige skjemaer om verden. Disse skjemaer er sosiale distinksjoner som har skrevet seg inne i kroppen, og refererer til begrepet habitus. Habitus er den begrepsmessige konstruksjon innenfor Bourdieus tenkning som tjener som bindeleddet mellom individ og samfunn, eller sagt slik; mellom det indre og subjektive, og det ytre og objektive. Begrepet skal fungere som et hjelpemiddel til å holde sammen både måten vi handler på, og måten vi oppfatter egne og andres handlinger. Habitus er med på å konstituere en forståelig verden, med normer og verdier, samtidig som det sosiale med sine disposisjoner strukturerer habitus. Habitus må forstås som en sosialisert subjektivitet. Det vil si at den menneskelige eksistens, habitus som det sosiale omgjort til kropp, er den tingen i verden som det finnes en verden for (Bourdieu og Wacquant, 1995). Derfor virker verden naturlig, umiddelbar og forståelig, habitus føler seg ”hjemme” i det feltet som det bor og lever i. Habitus har en tendens til å styre agenten inn i situasjoner som bekrefter deres forestillinger og disposisjoner. På denne måten iverksettes en meningssammenheng mellom habitus og mulighetshorisontene agenten har i sin mentale struktur, og de sosiale arenaer som oppsøkes. Begrepet habitus peker på denne måten på en praktisk sans for hvordan agenter orienterer seg i verden. I habitus er både fortid, nåtid og fremtid presentert.

Sammen med det arsenal av ressurser, eller sosial kapital, som gjennom historien og den levde erfaringen er inkorporert i habitus, møter aktøren omgivelsene med et bestemt "blikk". Bourdieu foreskriver ikke et skarpt skille mellom det ytre og indre, det bevisste og ubevisste, det kroppslige og det språklige (Bourdieu og Wacquant, 1995). Dette betyr at forholdet mellom det sosiale individet og verden, er et forhold av "ontologisk samhold (Bourdieu og Wacquant, 1995: 37)" mellom habitus sosialt konstituerende prinsipp for handling og praksis, og den verden som former habitus (Bourdieu og Wacquant, 1995). Det er en sosial verden som har produsert de tankekategoriene som agenten bruker til å forstå verden med, slik at omgivelsene blir meningsfulle og selvsagt.

Men hva skjer med et individ som har fått sin habitus innprentet med disposisjoner og forventninger som ikke svarer til de objektive mulighetene, eller, hva skjer når den spontane foregripelsen av det sosiale spillet som en habitus er innprentet med, ikke svarer med en meningsfull konstituert verden? Dette kan forstås som en analogi til; slik som fisken er tilpasset et liv i havet, er mennesket utstyrt med en habitus som konstituerer verden som meningsfull og forståelig, og setter oss i stand til å foregripe det sosiale spillet spontant og intuitivt. Et brudd med dette forholdet vil på sammen måte fortone seg som "fisk på land".

Dette spørsmålet peker på kjerne i min problemstilling, og danner grunnlaget for å snakke med mennesker som er skjøvet ut av, eller ikke har fått innpass i arbeidsmarkedet. Den sosiale prosessen, hvor en usikker tilknytning til arbeidsmarkedet inngår som en av mange erfaringer som strekker seg ut i tid og rom, rører ved endringer i de subjektive og objektive strukturer. Videre åpner det for å stille spørsmål ved hvilke samfunnsstrukturelle tendenser som skjuler seg i det som kommer til uttrykk i fortellingene, og hva som er de virksomme mekanismene. Mange av mine informanter var universitetsutdannet eller liknende, og hadde dermed innprentet en forventning om muligheter på arbeidsmarkedet som ikke er realisert. Det er her snakk om aktører som ikke har foretatt noen valg eller fravalg, men snarere erfarer en forskyvning mellom forventningene og den objektive virkeligheten. Den krenkelse, skam og fortvilelse som den som opplever å tape i den symbolske striden om anerkjennelse virker inn på individets praktiske relasjon-til-selv.

Habitus gir agenten forutsetningen til å forstå hva som står på spill i det sosial spillet, til å gjenkjenne kjennetegnene som symboler på kapitalen som det spilles med i spillet, og ikke minst gir fornuftig mening til spillet. Disse symbolene er i stadig forandring og kommer i forskjellig "innpakninger", men det som står på spill i spillet holder som langt mer stabilt, som posisjonene som gir status og prestisje. Endringene ligger ikke nødvendigvis i de sosiale posisjonene, med i hva som skal til for å tilgang til disse. Det er bare i svært sjeldne tilfeller at en agent med sin

habitus uanstrengt kan innta de posisjoner i den sosiale verden som er identisk med de forhold habitus har sin tilblivelse i. Agenter anstrengelse for å tilpasse disposisjonen med posisjonen i konkurranse med andre agenter, kan forstås som sosiale kamper om anerkjennelse. Motivene og intensjonen for handling og praksis ligger i habitus' preferanser og disposisjoner, og er ingen "taus" kunnskap som innlemmer agenten uten anstrengelse i tilpassede posisjoner. Den praktiske sansen for spillet, er en sans for hva som står på spill, og hvilke investeringer som kan gi den forventede gevinst. Investeringene er anstrengelser for å opparbeide den symbolske kapital som i relasjoner til sosiale felter omformes til kjennetegn på en selvfølgelig tilhørighet i feltet og posisjonen, og muliggjør en fremtid som passer for dem (Bourdieu og Wacquant, 1995). Bourdieu hevder at det er en dialektikk mellom forhåpningen og endringer i de objektive mulighetene i den sosiale verden, som for det meste går i retning av å tilpasse forhåpningen til mulighetene. Om man skal forstå disse sosiale anstrengelser som dypest sett en kamp om eksistensberettigelse, vil endringer i handling og praksis være motivert av hvordan den sosiale verden bedømmer den menneskelige virksomhet.

2.2.1 Forestillingen om fremtidsmulighetene

Forestillingen om tiden, eller skapelsen av tiden, står i direkte forbindelse med en interesse for noe. I følge Bourdieu er det å interessere seg, det å konstituere en hvilken som helst realitet som sentrum for oppmerksomhet, det samme som å sette i gang en prosess som skaper "tiden". Begrepet "illusio" peker på en interesse for det som gir mening og retning til tilværelsen ved at det får en til å investere i et spill og i dets fremtid. På denne måten, sier Bourdieu:

[..] oppstår tidsopplevelsen i forholdet mellom habitus og den sosiale verden, mellom disposisjonene for å være og gjøre, og regelmessigheten i et naturlig eller sosialt kosmos (eller felt). Nærmere bestemt grunnfester den seg i forholdet mellom de praktiske forhåpningene eller forventningene som er grunnleggende for en illusio i form av investeringer i et sosialt spill, og dette spillets immanente tendenser, de sannsynlige muligheter for å innfri disse forventningene (Bourdieu, 1999a: 217).

Når mennesker blir utestengt fra det som deres forhåpninger var rettet mot, vil det også gjøre noe med forhåpninger for fremtiden. Et frafall av forhåpninger for fremtiden, eller svekkelse av *illusio* om man vil, er ikke noe som skjer plutselig i møte med en spesifikk objektiv erfaring, men er en prosess som strekker seg over tid og rom, som når man for eksempel gang etter gang erfarer å bli utestengt fra de sosiale arenaer som man, med sine evner og ressurser, har en formening om å være kvalifisert for. Eller når man ikke lenger har den muligheten til å strukturere gjøremålene som hører sammen med den praktiske kunnskapen og de objektive sosiale rom. Når sansen og

interessen for spillet forsvinner, svinner også forestillingen om det fremtidige i spillet. Interesse og investeringer som forutsetter en kapital og en habitus som kan sikre et minimum av gevinst, forsvinner når mulighetene for tilegnelse synker under en viss grense (Bourdieu, 1999a). På denne måten er investeringene i det nåtidige på en og samme tid et produkt av fortiden og en iverksettelse av fremtiden. ”Tiden blir unnfanget i selve iverksettelsen av handlingen (eller tanken) som aktualisering av noe som er mulig og som per definisjon er en nåtidig-gjøring av noe usamtidig og en usamtidig-gjøring av noe som er i nåtiden (Bourdieu og Wacquant, 1995: 123 [min oversettelse])”.

Når investeringene i det sosiale spillet opphører, opphører tilegnelse av kapital, og som konsekvens minker den symbolske ressursen, og man får en dårlig plassering i konkurransen om ”sine medmenneskers aktelse”. I bunn og grunn handler det om at man mister muligheten til å legitimere sin eksistens. Mennesker som har mistet muligheten til å være med i konkurransen om den sosiale verdens anerkjennelse, blir overlatt til en eksistensiell usikkerhet og meningsløshet, som bare en fornyet investering i det sosiale spillet kan veie opp for. Den makt som den sosiale verden har over menneskene peker i retning av hva Durkheim mente når han sa at ”samfunnet er Gud” (Bourdieu, 1999a: 254). Den makten som ligger nedfelt i det sosiale spillet gjennom en hel rekke symbolske handlinger og praksiser, foruten de uendelig mange symbolske tingene (dekorasjon, klær, hus, medaljer) som vi omgir oss med, har den funksjon å legitimere vår eksistens og holde unna angsten for det meningsløse, likegyldige og grunnløse. Det som står på spill i den sosiale verden er mer enn det tilsynelatende, det er spillet om den enkeltes eksistensberettigelse. Alle disse gjøremålene og sosiale handlingene som gir en fremtid, en oppgave, gir også en identitet som kan skrives inne i en sosial meningssammenheng sammen med andre. Mening og retning i livet, altså eksistensberettigelse, kan bare den sosiale anerkjennelse gi. ”Blant alle fordelinger er fordelingen av symbolsk kapital – dvs. av sosial betydning og av eksistensberettigelse – en av de mest ulike, og uansett den klart mest nådeløse (Bourdieu, 1999a: 250)”. Det verste et menneske utsettes for er å tape i den symbolske striden om anerkjennelse. Et slikt tap kan ikke sammenliknes med et fornedrende tap i et kortspill, eller et sorgfullt tap av kjæresten, det stikker langt dypere og er langt mer grunnleggende. Paradokset er også at et slikt tap er langt mer diffust og uhandgripelig fordi det er gjennom blikket til ”de andre” at tapet manifesterer seg, ”de andre” som man ikke vet hvem er, og som man ikke har blitt domfelt av direkte – ansikt til ansikt. Den diffuse makten som utøves mot den som ikke lenger har kapital som virker i det symbolske spillet for anerkjennelse, er desto mektigere fordi den blander seg med den innadrettede usikkerheten og tvilen om egen identitet. Også de institusjonelle kategoriene (for eksempel ”arbeidsledig”, ”ufør”, ”pensjonist”) som man faller inn

under når man er skjøvet ut av det sosiale spillet, virker som en ”domsavgivelse” og bekreftelse på det inntruffet, uten at man konkret og håndgripelig kan bekrefte dette. Andre elementer som forsterker fornedrelsen ytterligere er den politiske retorikk og andre former for offentlige fremstillinger, som gjerne er motstridende og paradoksale.

Forestillingen om en fremtid er ikke et fantasifoster som vi mentalt kan hente frem alt etter forgodtbefinnende. Forestillingen om en fremtid kan ikke forstås uavhengig av den materielle og manifestert verden som hver og en av oss til en hver tid inngår i. P. Bourdieu (1999a) forklarer iverksettelse av det fremtidige ved investeringer i det nåtidige. Våre investeringer i nåtiden, kaster også lys over fortiden og fremtiden, i den forstand at nåtiden er helheten av det man interesserer seg for, som har blitt til i en prosess i tid og rom. Fremtid, mening og retting skapes i de gjøremålene og praksiser som hverdagslivet består av, den realitet som er sentrum for oppmerksomhet og interesse. Til denne interessen trengs en verden som innfrir den. Den menneskeskapte verden består av et mangfold av sosiale rom som har innebygde tendenser til å innfri spesifikke forventninger som står i et direkte forhold til interessen. Det er innenfor disse sosiale rom det seg utspiller et spill om anerkjennelse.

2.2.2 Når forhåpningene ikke svarer til mulighetene.

Når habitus står overfor objektive forhold som er identiske med eller likner på de forholdene som habitus ble produsert under, har vi å gjøre med et godt tilpasset relasjonelt forhold mellom subjektive disposisjoner og strukturelle posisjoner. Bourdieu (1999a) fremsetter en tendensiell lov om at menneskets handling og praksis gjør at de subjektive forhåpningene om gevinst tenderer mot å avpasse seg etter de objektive mulighetene for gevinst, videre fører dette til en tilbøyelighet til å investere (penger, tid, arbeid, følelse oa.) i forskjelling sosiale felter. På denne måten investeres det i de mest hensiktsmessige felter for reproduksjon av arv og sosiale posisjoner, som videre opprettholder ulikheten i å besitte en bestemt habitus og kapital (Bourdieu, 1999a).

Sitater under er en beskrivelse av hvilke muligheter og meningsinnhold en av de intervjuede, Gunnar, tror en spesifikk jobb som han er innstilt til vil gi ham. I prosessen for å få denne jobben, søker Gunnar å omforme sin kapital til tegn på at han er kompetent for jobben, han gjør investeringer og anstrengelser ut fra det arsenal av ressurser og evner han er i besittelse av, og som han tror vil gi belønning i form av stillingen. For Gunnar står denne spesifikke jobben til hans forestillinger og preferanser, og på denne måten søker han å tilpasse disposisjonene med posisjonen. Gunnar har vokst opp i en familie med foreldre med høyere utdanning og

betydningsfulle posisjoner som gav sosial prestisje, han har selv ervervet seg kapital gjennom en videregående skole med høy sosial status, han har investert i en høyere samfunnsvitenskaplig grad, han har engasjert seg i forskjelling organisasjoner ved blant annet å påta seg verv, videre omgir han seg med venner og har kjæreste som plasserer seg høyt i det sosiale hierarkiet. Jeg vil ikke ta for stor risiko når jeg hevder at Gunnars habitus har sin tilblivelse blant mennesker som skårere høyt på det sosiale verdihierarkiet, samfunnets bedrestilte, de med høy utdanning og relativt høy inntekt, de som er i besittelse av mye symbolsk kapital. Hans foregripelse av det sosiale spillet, hans ønsker, preferanser og disposisjoner sammenfaller med de posisjonene som gir sosial prestisje og aktelse, og som ofte beskrives som sen-modernitetens, eller kunnskaps- og informasjonssamfunnets idealer. Da henviser jeg til idealet om det individuelle og frie valget, om hele verden som "lekegrind", om at det interessante og fleksible er sentrum for det meningsdannende. Gunnars ytring reflekterer forestillingene om det "riktige" og "gode", eller det som symboliserer det selvrealiserende prosjektet (Frønes, Ivar og Ragnhild Brusdal, 2000). Uttrykket fra Marx "de herskendes tanker er de herskende tanker", er en nærliggende assosiasjon i denne sammenheng.

***Gunnar:** Nei, det gir jo, du vet holdt jeg på å si, du ønsker nå at jeg skal [du blir nødt til å fortelle (latter)] ja, hvilke muligheter det gir? [utenom statusen (begge ler)] ja utenom statusen! Det vil jo gi meg mulighet til en interessant jobb, treffe mye spennende mennesker, være i interessante miljøer, å kunne reise, og det vil også gi en sikker og stabil inntekt og fleksibilitet i forhold til, ja fleksibilitet som følger med økonomi, god økonomi, men også fleksibilitet i forhold til kanskje hvor man har lyst og bo og.....(intervju nr 3)*

Jobber som gir slike muligheter som Gunnar her ramser opp, har alltid vært forbeholdt de med høy utdanning og relativt høy inntekt, altså en mindre gruppe i samfunnet, og det er mye som tyder på at det er slik også i dag, på tross av velfredsordninger som åpner for at goder som tidligere var forbeholdt de få, nå er tilgjengelig for de fleste, som blant annet muligheten til å ta en høyere utdanning. Velfredssamfunnets utvikling har skapt raske endringene i objektive strukturelle forhold som åpner opp for nye muligheter, men som ikke nødvendigvis svarer til de betingelsene habitus er utviklet innefor. Forskning som vektlegger ungdoms og ung voksnes orienteringer innenfor utdanning, arbeid, eller livsstilsvalg (Frønes, Ivar og Ragnhild Brusdal, 2000; Nilsen, Ann og Julia Brannen, 2002), viser at de verdier som søkes av stadig flere mennesker sammenfaller med Gunnars orienteringer. Den mulighetshorisonten som tidligere fremsto som realistisk bare for noen få, utgjør i dag referansepunktet for hva som bør være reelt, og som er "godt" og "riktig" for en langt større del av befolkningen. Problemet oppstår når samfunnets kulturelle og sosiale verdihorisont blir en inkorporert forestilling om hva man bør,

uten at det finnes reelle objektive mulighet for å innfri en slik forestilling. Om avstanden mellom de subjektive forventningene, samfunnets anerkjennelsesbetingelser og de objektive struktureres potensialet til å innfri disse, er økende, åpner dette opp for nye problemområder. Det faktum at Johs. Hjelldal og Olav Korsnes (2003) viser i studie av det Norske maktfelt, at den sosiale mobilitet forholder seg overraskende stabil sammen med den enorme ekspansjonen av individer med høyere utdanning (Statistiske sentralbyrå, 2005), forsterker dette argumentet.

Det tradisjonelle samfunns strengt atskilte sosiale sfærer, er langt på vei oppløst, eller i det minste endret i det sen-moderne, slik at stadig flere drømmer de samme drømmene. Logikken i dette innebærer at flere mennesker vil oppleve at forhåpningene ikke svarer til muligheten, slik at de mulighetene som rent faktisk byr seg faller utenfor de samfunnsmessig anerkjennelsesbetingende og den sosiale bedømmingen av ytelse og bidrag. Hvor vidt Gunnar ender opp med å få denne jobben som han er innstilt til er ukjent. Uten tvil er han godt kvalifisert, men som konsekvens av det høye utdanningsnivået i befolkningen konkurrerer han med svært mange som kan fremvise høye kvalifikasjoner og en imponerende merittliste, eller CV som det heter.

I møte med stadige endringer må agenter tilpasse seg omstendigheter som deres mentale strukturer finner fremmed, og deres handlinger kan derfor virke meningsløse og mistilpass. Som konsekvens blir investeringene i spillet forbundet med større grad av usikkerhet enn det som er naturlig gitt enhver investering i et spill, og handlingene kan bli inkonsistente, og man vil som menneske oppleve maktesløshet og forvirring, foruten at fremtidsutsiktene oppløses (Bourdieu, 1999a). Når forventinger ikke innfris, og vi reorganiserer våre livsprosjekt, iverksettes en tenkning omkring alternative fremtidsmuligheter som ligger nedfelt i vår habitus, i kombinasjon med ny erfaringer fra de endrede objektive omstendighetene. Inkorporert i habitus er det en hierarkisk struktur over posisjoner vi bør innta i samfunnet for å bevare vår verdighet. Dette skjema for posisjoner (for Gunnar er det som vist posisjoner som gir sosial prestisje, men ikke nødvendigvis høy inntekt) virker *maktpåliggende*, og skaper et handlingspress, som oppfattes som en dyd av nødvendighet. Disse valgene og påfølgende handlinger som må utføres i forsøket på å få tilgang på de ønskerverdige posisjoner krever kapital, en kapital som ikke er likt fordelt mellom samfunnets borgere. Det er gjennom den praksis som utøves, at relasjoner og den symbolske betydningen av posisjoner reproduseres. Den hierarkiske maktstrukturen produseres og reproduseres gjennom den praksis som agenten utfører for å få tilgang på posisjoner innfor enkelte sosiale felter. Situasjoner involverer relasjoner mellom de betingelsene som er nedfelt i habitus som handlingsmuligheter og disposisjoner.

Mulighetene til å mestre en fremtid ligger i de faktiske mulighetene til å rent praktisk mestre sin nåtid. De samfunnsendringene som vi har sett i de senere tiår er omstridt og selvfølgelig diskutabile, men det hersker liten tvil at vi har en befolkning som har langt mer utdanning i dag enn bare for noen tiår tilbake. Statistikken viser en drastisk økning i den tiden vi bruker på utdanning (Frønes, Ivar og Ragnhild Brusdal, 2000). Vi kan snakke om en inflasjon i kunnskap og kompetanse, og ekspertenes inntog på de fleste sosiale arenaer (Giddens, 1996). Til grunn for denne endringen ligger blant annet en bevisst politisk handlingsplan, og ”økt kunnskap og kompetanser” er blitt et slagord i den offentlige debatt som løsningen på et stort spekter av mer eller mindre veldefinerte samfunnsproblemer. Den sterke økningen i utdanning fører til at verdien av den synker, som dermed skaper behov for enda mer utdanning (Gunnar håndtering denne problemstilling er å ekspandere sin kompetanse). Dette fører til at langt flere konkurrerer om posisjoner på samme sosiale arena, med det resultat at stadig flere taper i konkurransen. Når mennesker møter de objektive mulighetene som ikke svarer til de inkorporerte forestillingene og disposisjonen om muligheten, frarøves disse muligheten til å investere i det sosiale spillet, og dermed også forutsetningene for å få anerkjennelse for sine evner og ressurser. Bourdieu hevder at når man mister sitt arbeid, har de arbeidsløse mistet de mange små ting hvor det;

[..]rent konkret oppstår og manifesterer seg en sosialt kjent og anerkjent funksjon, dvs. en helhet av mål som er satt på forhånd, utenom ethvert bevisst prosjekt, i form av krav og tvingende nødvendigheter, og hele den fremtiden som allerede er gitt i den umiddelbare nåtid i form av tidsfrister, datoer og timeplaner som må overholdes (Bourdieu, 1999a: 230).

Ethvert menneske som mister sine muligheter til å fylle en funksjon eller en oppgave, mister grunnlaget for *illusio* (Bourdieu, 1995; Bourdieu, 1999a), eller grunnlaget for å opprettholde en identitetsdannelse (Honneth, 1995, Honneth 2002, Honneth 2003).

Comment [IER1]: Er ikke veldig fornøyd med dette kap.

2.3 En sammenslutning mellom Honneth og Bourdieu

Både Axel Honneth og Pierre Bourdieu vektlegger i sine tekster anerkjennelse som et grunnleggende menneskelig behov, og at kampen for anerkjennelse inngår i en samfunnsstrukturell prosess. I følge Axel Honneth er det et samfunnspolitisk ansvar å generere anerkjennelsesmønster som rommer et mangfold av verdihorisonter. Til grunn for dette legger Honneth (1996) at menneskenes mulighet til å erkjenne seg selv, sine behov og ønsker som et fritt og selvstendig individ, avhenger av utvikling av selv-tillit, selv-respekt og selvverdsettelse. Disse tre formene for selverkjennelse korresponderer, slik som vist, med tre former for

anerkjennelsesrelasjoner. I de sosiale kampene for anerkjennelse utspiller det seg en kamp som peker på de intersubjektive relasjoners betydning for selverkjennelse, parallelt med dannelse og endringer i sosiale strukturer.

I P. Bourdieus perspektiv utspiller kampen for anerkjennelse seg for den enkelte gjennom deres kamp for å delta i spillet innenfor ulike sosiale felt. Den fundamentale dimensjonen i den menneskelige væren går ut på å tilkjempe seg en sosial posisjon som har den iboende egenskapen som muliggjør en realisering av den symbolske kapitalen som er innkorporert i den handlende aktøren. Striden står om den sosiale verdens mening, dens betydning og dens retning. Bourdieus anliggende er at det ikke er tilfeldig hvem som får tilgang på de forskjellige sosiale feltene. Det sosiale spillet har en indre dynamikk som er uavhengig av den enkeltes bevissthet og vilje (Bourdieu, 1999a). Mennesker som av en eller annen grunn ikke gis den mulighet til å delta i det sosiale spill vil miste sin retningssans og mening i tilværelsen, og blir det Bourdieu (1999a) kaller, mennesker uten en fremtid, fordi det fremtidige ligger i de subjektive forventningene og de objektive mulighetene (Ibid.). Denne usikkerheten for fremtiden er også en usikkerhet i forhold til dette ”hvem er jeg” – vår identitet. Det som står på spill i kampen for anerkjennelse er spørsmålet om eksistensberettigelse som et enkeltstående individ, og det er ”de andre”, ”myndighetene”, ”de dominerende” som kan avsi denne dommen. A. Honneth (1995) refererer til sosiale patologier, hvilket henviser til erfaringer av skam og krenkelse hos den enkelte når anerkjennelse er fraværende eller holdes tilbake for en hel samfunnsgruppe. I følge Honneth kan erfaringer innenfor de tre prinsipper for anerkjennelsesrelasjonen knyttes opp mot utviklingstendenser i samfunnet som helhet, fordi strukturen i anerkjennelsesmønsteret korresponderer med samfunnsstrukturen disse har sin fremvekst i (Honneth, 1995; 2004).

Videre vektlegger de begge det relasjonelle og intersubjektive for individuell erkjennelse og selvverdsettelse. Hvordan man forstår seg selv er avhengig av at man erfarer anerkjennelse fra andre, og det er i det kulturelle klima det er mulig å oppnå selvverdsettelse. Man blir sosialt akseptert av fellesskapet ved å ta opp i seg de ”rette” normer og verdier fra de ”generelle andre”, ut fra dette blir anerkjennelse sentralt i intersubjektive relasjoner. Gjennom kontroll av egne handlinger i henhold til gjeldende normer og verdier, integreres individet inn i et større samfunn (A. Honneth, 1995, P. Bourdieu og Wacquant, 1995). Mangel på et universalt valid referansesystem som kan måle den sosiale verdien av enkelte ytelse og evner/ressurser, gjør at de alltid må konkretiseres gjennom kulturelle fortolkninger før de kan benyttes i sfæren for anerkjennelse. Evner og ytelser blir derfor avhengig av dominerende fortolkninger. Sosiale gruppers evne og muligheter til å fremme sin tolkning av tilværelsen, og sine evner og ytelser som det beste bidraget til fellesskapet, kan bare forstås som en stadig pågående kulturell konflikt.

Forstått slik kan mangel på anerkjennelse i siste instans være utgangspunktet for nye kollektive bevegelser (Honneth, 1995), eller sagt med Bourdieu (1999a); der hvor forhåpningene og de objektive mulighetene er kommet i utakt, åpnes det for nye handlingsrom. Det kan gi en viss frihet for nye politiske handlinger hvis hensikt er å gjenåpne rommet av muligheter (Bourdieu, 1999a). Både Honneth og Bourdieu tilhører kritisk samfunnsvitenskap, som fremstår med premisset om at vitenskapens mål skal være å frigjøre, hvilket kan oppnås gjennom selvrefleksjon. Vitenskapen skal derfor søke å avdekke undertrykkende forhold som ligger til grunn for sosial handling og praksis. Ved å kombinere Honneth og Bourdieu er det mitt håp å kunne belyse kompleksiteten i sammenhengen mellom det indre emosjonelle, abstrakte anerkjennelsesmønster og den sosiale strukturer.

3 Forskningsprosessen og metodiske tilnærminger

På det generelle nivået er dette prosjektet inspirert av retninger innen sosiologien som forstår sosiale fenomener og sosial handling ut fra et aktør-struktur perspektiv, hvilket Berger og Luckmann (2000) *Den Samfunnskapede Virkelighet*, fremstår som representanter for. Dette er et teoretisk perspektiv som sitter i min sosiologiske ”rygggrad”. Mer konkret har jeg søkt å etterstrebe en refleksiv vitenskapsmetode, slik det er foreslått i P. Bourdieus arbeider som refleksiv refleksivitet, samt i M. Burawoys metodologiske perspektiv, utvidet case-metode. Dette har jeg gjort fordi jeg er av den tro det ikke finnes klare skiller mellom det som undersøkes og den som undersøker. Betydningen dette perspektivet har fått på arbeidet med analysen er vesentlig, hvilket jeg skal vise i kapittel 4. Videre har jeg valgt kvalitativ orientert forskningstradisjon for å få innsikt i hvordan anerkjennelsesbetingelse virker inn på relasjon-til-selv med det emosjonelle råmaterialet sosial skam og krenkelse som referansepunkt. Det kvalitativt orienterte forskningsintervjuet vektlegger innhold og meningsdannelse, men det åpner også opp for å innsikt i den intervjuedes emosjonelle liv, og hans eller hennes praktiske relasjon til seg selv (Kvale, 2002). Også her følger jeg Bourdieu i det han hevder at skal man forstå hva som står på spill i den sosiale verden, må man ta et dypdykk i enkeltstående tilfeller, som en manifestasjon av det mulige (Bourdieu 1997: kap 1). Hvert intervju er derfor et unikt eksempel på det som er sosialt og psykologisk mulig i denne verden. Nettopp fordi det er mulig, kan det også eksemplifisere noe allment som gjennomsyrrer det spesifikke (Silverman, 2001).

Rent praktisk har jeg hatt intervjusamtaler med mennesker som har, eller har hatt erfaring med å være ute av arbeidsmarkedet for kortere eller lenger periode. For samtalene har jeg satt en tematisk ramme, som jeg skulle orientere meg ut i fra. Videre har jeg gjennom hele forskningsprosessen vært i ”dialog” med fortellingene ved hjelp av teoretiske og metodologiske perspektiver som analyseverktøy, kritisk selvrefleksjon (så langt jeg har evner) og hele det spekter av erfaring, erindring, ny innsikt og kunnskap som ubønhørlig virker inn på forskningsprosessen. Det vil si at jeg kontinuerlig har sett nye dimensjoner og elementer ved samme ytring, eller sett mening i det som på et tidligere stadige fremkom som ubetydelig. Kvale (2002) definerer denne prosessen som den hermeneutiske fortolkningsprosessen.

I det kommende skal jeg først presentere hva Bourdieu vektlegger i forhold til å drive med forskning på sosiale saksforhold, deretter vil jeg gi en grundigere fremstilling av *Extended Case Method*. Til slutt vil jeg kort presentere metodeteknikken, som på et tidlig stadium i forskningsprosessen var klarlagt. *Hvordan* dette skulle gjøres var tenkt ut fra et ønske om å samtale med mennesker med en spesifikk erfaring, høre om deres opplevelser og erfaringer –

tanker om seg selv, personlige ting. Jeg ville gjerne høre deres historie, om hvordan ting var blitt til som de var, og hvorfor. I dette begrunnes det kvalitative forskningsintervju.

3.1 Forskningsprosessen som undersøkelsesgjenstand.

Når vi trer inn i en sosial setting, har vi (stort sett) et stort volum av kategorier, begreper og forhåndsbestemte ideer og forestillinger omkring feltet vi trer inn i (M. Hammersley og P. Atkinson, 1996; Kvale, 2002; Burawoy: 1998). Videre trer vi inn i feltet som en representant for noe eller noen, vi bærer med en eller annen form(er) for posisjon(er) og interesse(er) som skal utspilles innenfor feltet. Dette gjelder i særskilt grad når man som forsker trer inn i felt hvor en har et helt spesifikt tema/femomen som skal undersøkes. Man intervenserer et sosialt felt, eller et annet menneskes livsverden med en konkret intensjon (vanligvis) som har en effekt på alle involverte parter. Å vite noe om effekten av, og bakgrunnen for dette, er en del av forskningsprosessen som gir informasjon og innsikt i det feltet som skal studeres. Inkorporert i dette ligger både intervjusituasjonen som kontekst med alle dens implikasjoner, som skal behandles i kapittel 4, og de temaene og problemstillingen man som forsker tar med seg inn i intervjusamtalen, som gjerne er knyttet opp mot tendenser som avtegner seg i samtiden, og som allerede er kategorisert av samfunnsvitenskapen. Sagt på en annen måte, må man ha et reflektert og kritisk forhold til den problemstillingen man bringer med seg inn i forskningsprosessen.

Om en forskers oppgave er å avdekke og synliggjøre systematisk urettferdighet, eller symbolsk vold, samfunnsmessige endringer eller utviklingstendenser, bør han/hun vektlegge selvrefleksjon og selvkritikk sterkt. En forskers kunnskapsproduksjon kan kun forstås hvis den relateres til det feltet forskeren tilhører, og hans/hennes posisjon (Bourdieu og Wacquant, 1995; Bourdieu 1999a). I følge Bourdieu har forskere en tendens til å glemme den enorme avstanden det er mellom praktisk logikk, eller den kroppsliggjorte kunnskap, og den forskningsmessige rekonstruksjonen av denne kunnskapen. Gjennom refleksiv forskning skal vi rette oppmerksomheten mot "objektiveringsinstrumentene", og interessere oss for den effekten det har på den praktiske logikk vi studerer (Bourdieu og Wacquant, 1995).

Bourdieu (1999b) fremhever en refleksiv refleksivitet basert på et sosiologisk håndverk hvor man "ser" og "føler" der og da, altså i mitt tilfelle i intervjusituasjonen. Man må ha et bevisst forhold til hva som skjer i utvekslingen mellom intervjuer og intervjuede, foruten effekten av den sosiale strukturen som rommer intervjukonteksten. Vi må også tilstrebe innsikt i egen forutinntatthet, og i den sosiale effekten av undersøkelsen i seg selv, samt engasjere oss i prosessen utspøringer er med det for øye å forstå effekten av den prosessen:

The positivist dream of an epistemological state for perfect innocence papers over the fact that the crucial difference is not between a science that does this without knowing it and one that, being aware of work of construction, strives to discover and master as completely as possible the nature of its inevitable acts of construction and the equally inevitable effects those acts produce (P. Bourdieu, 1999b: 608).

M. Burawoy (1998, 2000 og 2003) fremsetter en alternativ strategi for forskning, som har slik jeg forstår det, mange fellespunkter med Bourdieus refleksive refleksivitet. Begge understreker betydningen av å ta utgangspunkt i at teori skal guide vår deltagelse med feltet vi forsker i. Videre at vi må tematisere og definere eget ståsted og deltakelse i den verden vi studerer. M. Burawoy understreker at vi må reflektere, foruten at det bør være en form for dialog mellom teori og undersøkelsesgjenstanden. Teorienes "rasjonalitet" er kognitive kart som vi bruker til å forstå og gripe verden med. Denne tenkningen, som hentes fra blant andre Popper, danner grunnlaget for refleksiv vitenskap slik M. Burawoy (1998) fremsetter det:

Premised upon our own participation in the world we study, reflexive science deploys multiple dialogues to reach explanations of empirical phenomena. Reflexive science starts out from dialogue, virtual or real, between observer and participants, embeds such dialogue within a second dialogue between local processes and extra local forces that in turn can only be comprehended through a third, expanding dialogue of theory with itself. Objectivity is not measured by procedures that assure an accurate mapping of the world but by the growth of knowledge; that is, the imaginative and parsimonious reconstruction of theory to accommodate anomalies (Kuhn 1962; Popper 1963; Liatos 1978) (M. Burawoy, 1998: 5).

Hos Burawoy danner refleksiv vitenskap grunnlaget for utviklingen av utvidet case-metode med de impliserte fire analysedimensjonene.

I tråd med utvidet case-metode og refleksiv vitenskap, er det A. Honneths anerkjennelsesteori som er utgangspunktet for min "dveling". Jeg forsøker å "se" mine informanternes fortellinger i lys av Honneths teori, i all hovedsak ved hjelp av Bourdieus begreper og konsepter, på en og samme tid som jeg forsøker å "se" Honneths anerkjennelsesteori i fortellingene. Denne dialektikken utgjør en pågående dialog mellom teori og empiri som jeg mener er fruktbar, foruten å ligge nært opp til den praktiske forskningsprosessen, både mentalt og i handling og praksis. Samtidig er analysen delvis strukturert ut fra de metodologiske prinsippene til M. Burawoys utvidet case-metode, gjennom å forstå meningsinnholdet i intervjusituasjonen og intervjusamtalene i fire kontekstuelle meningssammenhenger i analyseprosessen, som gir teksten en struktur i seg selv. Ved å utføre en analyse ut fra disse prinsippene, befinner jeg meg innfor rammen for refleksiv sosiologi eller refleksiv vitenskap slik

jeg forstår den på grunnlag av P. Bourdieu og M. Burawoy. Utgangspunktet for utvidet-case metode er feltarbeid og den etnografiske forskningsmetode, men prinsippene lar seg overføre til en intervjusituasjon, fordi intervjusituasjon er en sosial kontekst innlemmet i andre kontekster, som alle gir mening til, men er uavhengig av spørsmålene i seg selv (M. Burawoy, 1998). I det kommende avsnittet skal jeg presentere hvordan dette er tenkt.

3.1.1 Michael Burawoy og Utvidet case-metode

Konteksten som meningsinnholdet i intervjusamtalen forstås ut fra, refererer til de fire dimensjonene slik de er fremsatt av M. Burawoy i artikkelen *The Extended Case Method* (1998). Dette er analytiske perspektiver i forhold til hvordan intervjusituasjonene og intervjusamtalene kan belyses, og er brukt som inspirasjon og ledetråd i håndtering av intervjuene, foruten å ha strukturert analysens kapittelinndeling. Videre har dimensjonene fungert som sosiologiske ”briller” som har gitt muligheter til å ”se” intervjuene og intervjusituasjonene fra forskjellige innfallsvinkler og i lyse av forskjellige eksterne krefter¹. Artikkelen som er brukt som referanse inngår i en pågående samfunnsvitenskaplig og metodologiske debatt, hvor M. Burawoy foreslår at den sosiologiske forskning bør tar lærdom av antropologien og den etnografiske forskningsmetode. Burawoys poeng og interesser er å argumentere for en sosiologi-som-etnografi som inkorporere forskerens relasjon til det som studeres, de sosiale prosesser, eksterne krefter og historiske analyser, samt teoretisk rekonstruksjon. På denne måten unngås et ensidig analytisk perspektiv. Som det her fremkommer utgjør disse dimensjonene også de fire dimensjonene i utvidet case-metode.

Den første dimensjonen ved utvidet case-metode går under overskriften [intervensjon], og refererer til selve intervjusituasjonen. Her er det snakk om et relasjonelt forhold mellom intervjuer og intervjuede gjennom dialog og innblanding, eller intervensjon. I tråd med refleksiv vitenskap er innblanding i informantens liv ikke bare en uunngåelig side ved samfunnsforskningen, men en kilde til ny innsikt (M. Burawoy, 1998). Det faktum at forskeren entrer deltakerens verden, involverer implikasjonene knyttet til dette som kan belyse sider ved den sosiale orden. Særlig viktig, i mitt tilfelle, er maktrelasjonen mellom intervjuer og intervjuede som forstyrrer gjensidigheten, eller likeverdigheten i ytringsutvekslingen. Det er to

---

¹ Her kunne jeg sagt ”kontekster”, men velger å følge Burawoy i at ”kontekst” fremstår i større grad enn eksterne krefter som mer passiv og statisk, i kontrast til ”eksterne krefter”, som er i bevegelse og endring. Eksterne krefter virker på oss og former oss som aktører og samfunnsmedlemmer, samt den spesifikke intervjusituasjonen. Samtidig er disse ”eksterne kreftene” i stor grad utenfor vår kontroll (M. Burawoy, 2003).

nivåer ved denne relasjonen som er fremtredende. Det ene er betydningen av å være en del av et forskningsprosjekt, der hvor man blant annet får anledning til å fortelle sin historie, til å komme med sitt perspektiv, til å få gehør for sin opplevelse av den situasjonen man befinner seg i. Denne relasjonen må ses i sammenheng med den rollen og sosiale posisjon et forskningsprosjekt og academia som institusjon har i samfunnet for øvrig, og hvilke normer, verdier og interesser den er bærer av. Det andre nivået er de spørsmålene og begrepene jeg bringer inn i dialogen med mennesker i en særskilt situasjon. Min fokusering på problemområde, som inngår i en forskningspraksis, virker inn i relasjonene, foruten å være avgjørende for hvilken meningssammenheng jeg forstår de forskjellige ytringene innenfor. Det er i første delen av analysen at jeg ut fra grunntanken i Bourdieus refleksive sosiologi og første dimensjonen i M. Burawoys utvidet case-metode søker å vise at det som fremkommer i utvekslingen mellom informantene og meg ikke bare kan tilskrives egenskaper ved våre personligheter og spørsmålenes karakter. Intervjuene er en realitet hvor sosiale strukturer gjennomsyrrer relasjonen, og som manifesterer seg i det som kommuniseres, både verbalt og på alle andre tenkelig måter. Det som faktisk sies, og som utgjør den transkribert teksten er kun ”toppen av isfjellet”. I den sosiale relasjonen som en intervjusituasjon er, ligger det lag på lag, under overflaten, det vi bærer med oss av våre livserfaringer, forestillinger og mentale strukturer som er dannet i et sosialt kosmos. Det er i analysen av den transkriberte teksten, gjennom refleksjon over opplevelsen av situasjonen og innsikt i mitt eget ståsted, samt på basis av den kunnskapen jeg er i besittelse av og kontinuerlig erverver, at jeg kan forsøke å gripe det usagte som ligger i mellomrommene i hele konteksten av denne intersubjektive relasjonen.

Det andre meningsperspektivet, som M. Burawoy (1998) har gitt navnet [process], vektlegger at det som kommer til uttrykk i intervjusituasjonen reflekterer en sosial prosess i forhold til det temaet som diskuteres, og som inngår i den helheten den enkeltes levde liv utgjør. Innenfor denne analytiske dimensjonen er det utvidelse av observasjonen/intervjuet til sosiale prosesser over tid og sted som står i fokus. Informantene kommer til intervjuet med et mangfold av erfaringer fra utallige situasjoner, som står i et særskilt relasjonelt forhold til hverandre. Å forstå intervjusamtalene som etnografi, er å forstå sosiale enkelthendelser som fremkommer innenfor intervjusamtalen, som sosiale prosesser over tid og sted (Burawoy, 2003). I analyse av fortellingene knyttes enkelthendelser og enkeltelementer sammen ved hjelp av teoretiske begreper og konsepter, som åpner for å belyse mekanismer og prinsipper som ligger til grunn for hendelsene, og som til samme utgjør en sosial prosess, eller spesifikke praksisformer. Til grunn for dette ligger forståelsen av at handling og praksis står i et relasjonelt forhold til, på den ene siden aktørens forestillinger, og på den andre til et mangfold av sosiale felter. De sosiale

situasjonene blir til sosiale prosesser fordi det *maktpåliggende* styrer praksisformer som produserer og reproducerer strukturen i det sosiale feltet man handler innefor. I kampen omkring det *maktpåliggende* påkalles historien og makrostrukturer som ressurser (kapital) og mentale skjema for handling og praksis (M. Burawoy, 1998). I denne sammenhengen er det viktig å være bevisst på at man ikke ukritisk og ureflektert tilpasser fortellingene til de teoretiske implikasjonene, med snarere går inn i en kritisk ”dialog” med disse. Hvilket jeg vil gjøre i de oppsummerende avsnittene i hvert av analysekapitlene.

Den tredje analytiske dimensjonen som M. Burawoy (1998) anbefaler, er den eksterne konteksten som forskningsprosjektet, intervjusituasjonen og de intervjuede er situert innenfor. Dette er en større kontekstuell sammenheng, som består av relativt fristilte sosiale felter som virker innenfor sin egen dynamikk. Innefor denne dimensjonen foreslår Burawoy at man analyserer de sosiale prosessene i lys av den delen av livsverden som både intervjuer og intervjuede er en del av, men som man ikke har direkte kontroll over². I de sosiale prosessene som fremkommer som et resultat av analyse av livsfortellinger, vil man kunne finne avtrykk etter makrokrefter som konstituerer de forskjellige feltene. På samme måte vil de eksterne kreftene reflekteres i teorier om samfunnet og samtiden (en selvfølgelighet for samfunnsvitenskapen da dens oppgave nettopp er å søke å forstå og begrepsfeste samtidens tilstand), i problemområder samt tematiseringen av disse. Tanken her er det ”strukturerende”, hvor de mindre delene er formet i forhold til disses relasjon til en større helhet, hvor helheten er representert ved ”eksterne krefter” (M. Burawoy, 1998). Det vil altså si at et felts dynamikk og spilleregler, som har utviklet seg i en historisk og geografisk kontekst, påvirker den levde erfaringen. I analysen av fortellingene vil eksterne kreftene utgjøre meningsdannende faktorer som de sosiale prosessene utgår fra, og som sier noe om de sosiale strukturene som rammer inn lokaliteten hvor de sosiale prosessens erfares. Hverdagsvirkeligheten bør i henhold til refleksiv vitenskap, studeres med utgangspunkt i de strukturerende faktorer, forstått slik at den på en og samme tid både blir skapt og skaper et eksternt sosialt felt som strukturerer (M. Burawoy, 1998). De eksterne kreftene er effekten av andre sosiale prosesser som er studert og undersøkt ved hjelp av andre forskningsmetoder og praksiser. Disse forskningsresultatene kan trekkes inn som analyseverktøy. I følge M. Burawoy kunne dette vel så gjerne vært forskningsresultater fra den positivistiske vitenskapen, slik at refleksiv og positivistisk vitenskap kan fungere som analytisk verktøy for hverandre.

---

² Ikke dermed sagt at eksterne krefter ikke er menneskeskapte. Her vil jeg henviser til Bourdieu (1995a) forståelse av sosiale strukturer.

Den fjerde og siste dimensjonen i utvidet case-metode kaller han teoretisk rekonstruksjon [reconstruction] (M. Burawoy, 1998). Innenfor denne dimensjonen foreslår Burawoy at man i analyseprosessen kontinuerlig skal opprettholde en kritisk ”dialog” med det (de) teoretiske perspektivet(ene) som anvendes. Man skal diskutere og utforske, samt påpeke når teorien kommer til kort i møte med konkrete saksforhold. I alle ledd av en forskningsprosess brukes teori og modeller, noen eksplisitt og andre i større grad implisitt. M. Burawoy, i likhet med Bourdieu, understreker at man i så stor grad som mulig må ha et bevisst og kritisk forhold til teoriene man tenker ut i fra. En kritisk drøftelse over egen bruk av teori og en entusiastisk utforskning av dens rekkevidde og begrepenes evne til å fange inn den empiriske realiteten, kan bare være av det gode for de tema man ønsker å få kunnskap om, og for å utvide horisonten som konstituerer vår relasjon til verden. Teori er en essensiell del av alle analytiske dimensjonene som utvidet case-metode utgjør. Eksempelvis kan man argumentere for at de teorier som brukes for å forstå den sosiale livsverden også samtidig skaper denne. Teoretisk rekonstruksjon er en inkorporert dimensjon i analysen, og gjøres eksplisitt i fremstillingen der jeg finner det naturlig og hensiktsmessig for argumentasjonen, og de poengene jeg ønsker å fremheve.

3.2 Ute i ”feltet”

For å få kontakt med mennesker som har erfaring med å være utestengt fra arbeidsmarkedet i kortere eller lenger periode, tok jeg kontakt med Aetats hovedkontor³ i Bergen, først via et brev deretter til et avtalt møte. Der informert jeg om prosjektet til diverse ansvarshavende og saksbehandlere, hvorpå vi gjorde avtale om at disse skulle dele ut informasjonsskriv til arbeidssøkende ved 3- og 6 måneders konsultasjoner. Videre fikk jeg klarert at jeg kunne oppholde meg i jobbsøkernesenteret for selv å ta kontakt med arbeidssøkende. Til sist men ikke minst fikk jeg også hjelp til å formulere og trykke opp informasjon som skulle deles ut til potensielle respondenter (se vedlegg 1). Dermed var startskuddet gått for mange timers opphold på jobbsenteret hvor jeg henvendt meg, presentert meg og levert ut informasjon direkte til mennesker som oppholdt seg i jobbsøkernesenteret, og, noen ganger der jeg følte det var øyekontakt og en ”åpning”, spurte jeg om de kunne være interessert i å bli med på prosjektet, som innebar en intervjusamtale.

---

³ Her må det rettes en takk til Hans-Tore Hansen for at jeg fikk benytte meg av en av hans kontaktpersoner som jobbet ”høyt oppe” i aetats administrasjon. Dette førte til at jeg uten noen problemer fikk samarbeide med aetats ansatte for å opprette forbindelse mellom meg og arbeidsledige.

Informasjonen som ble delt ut oppfordrer arbeidsledige til å ta kontakt med meg for å bli med på en intervjusamtale. Ut fra antallet som fikk informasjonsskriv og/eller direkte forespørsel om å la seg intervju, var det svært få som sa seg villig til å delta. Dette kan ha et mangfold av forklaringer som jeg ikke skal komme nærmere innpå her, men generelt var det mye som tydet på at de fleste ønsket at deres situasjon som arbeidsledig skulle forbli et privat anliggende. Uten tvil satte dette i gang en refleksjon over hvilken kulturell betydning arbeidsledighet har, og hva det gjør med den arbeidslediges relasjon til seg selv og til omverden.

For de som meldte sin interesse, ble samtalerne arrangert fortløpende, det vil si så snart det passet for han eller henne. Jeg hadde flere alternativer for hvor intervjusamtalene kunne foregå, som jeg presenterte til vedkommende, samtidig som jeg understrekte at det var helt opp til han/henne å bestemme eller komme med egne forslag for lokalitet. Oftest ble vi enig om en stille kafé, men jeg hadde også et tilfelle hvor jeg ble invitert hjem til en av respondentene. Utstyrt med båndopptaker og en intervjuguide (vedlegg 2) møttes vi stort sett ved et kjent landemerke (en statue eller liknende), for å gå sammen derfra til avtalt sted. Under denne lille spaserturen fikk vi småpratet litt og etablert en uformell og vennligsinnet relasjon. Jeg hadde en intensjon om at samtalen skulle være så uformell som mulig. Jeg ville søke å tilrettelegge for et intervju som liknet på en samtale, og hvor det ble etablert et tillitsforhold som kunne åpne opp for meningsutveksling og samtale om mer personlige emner. Alle intervjuene ble tatt opp på bånd, slik at jeg fullt og helt kunne konsentrere meg om samtalen og samtalepartneren. Bruk av opptak ble selvfølgelig klarert med den intervjuede før intervjuet startet, sammen med stadfesting av anonymitet (alle navn som er presentert her er anonymisert) og annen informasjon om prosjektet og rettigheter for respondenten i tråd med NSD's retningslinjer.

Etter litt prat om løst og fast, åpnet jeg intervjuene med noen formelle spørsmål fra intervjuguiden, for deretter å be den intervjuede om å fortelle litt om bakgrunn for arbeidsledighetsperioden. Dette gjorde jeg for å stimulere til en form for biografiske fortellinger. Jeg har ikke forsøkt å rendyrke de biografiske fortellingene, men i stor grad latt det bli slik det faller seg naturlig ut fra situasjonen og den som intervjues. De som kom til intervjuene var informert om temaet for intervjuet, og hadde tenkt gjennom dette forut, som i seg selv fokuserer samtaleemnene. Men jeg forsøkt allikevel å orientere noen spørsmål mot skamgjørende erfaringer. I denne sammenhengen har jeg støttet meg på Jönsson (2003) i spørsmål som skal kunne fange opp slike erfaringer, uten at jeg nødvendigvis har brukt alle, eller formulert meg identisk med disse. Faktoren *skamgjørende erfaringer* består av kombinasjonen av spørsmålene: Har du siden du ble arbeidsløs vært med på at andre har snakket nedsettende om de som er arbeidsløse? Har du merket at andre har betraktet deg som mindre kunnskapsrik fordi

du er arbeidsløs? Har du merket at andre betrakter deg som lat fordi du er arbeidsløs? Har du vært med på at mennesker har blitt irritert på deg fordi du er arbeidsløs? Har du opplevd at mennesker har unngått deg fordi du er arbeidsløs? Har du kjent at andre ikke har hørt på det du har sagt fordi du er arbeidsløs? (L. R. Jönsson, 2003: 66). Disse spørsmålene er konstruert for å brukes i en kvantitativ spørreundersøkelse, men kan fungere bra i et åpent intervju da det å snakke om skam direkte kan være vanskelig for mange mennesker. Videre har jeg fokusert samtale rundt spenningsforholdet mellom forhåpninger og muligheter i relasjon til egne evner og ressurser, og arbeidsmarkedet eller andre sosiale arenaer.

De erfaringene jeg har gjort er at man i intervjusituasjonene sensitiveres i forhold til den intervjuede i en så stor grad at man unngår de temaer som intervjuede selv ønsker å unngå, som i seg selv er informasjon om hvordan intervjuede forholder seg til det spesifikke temaet. Dette er en mekanisme som Goffman (1992) behandler i *Vårt rollespill til daglig*. Den velvilligheten og respekt man utviser for å unngå å sette den intervjuede i forlegenhet, aktualiseres å aller høyeste grad i et forskningsintervju. I rollen som forsker vil man anstrenge seg for å være representativ, og ha en etisk integritet. Det er av stor betydning at jeg i fortolkning av den teksten som samtaleintervjuet resulterte i, tar hensyn til den situasjonsdefinisjonen som fant sted. Jeg vil derfor tillate meg å trekke inn i analysen informasjon om ikke ble uttalt direkte, eller som kan virke motstridende i forhold til det uttalte. Jeg gjør dette med utgangspunkt i den opplevelsen og fortolkningen av situasjonen jeg hadde under intervjuene. I enkelte av intervjuene var det påfallende hva informanten ikke ønsket å snakke om, og hvordan det resulterte i at jeg som intervjuer forsøkte (ikke alltid like vellykket) å unngå å stille "upassende" spørsmål. I følge Goffman vil vi, ut fra situasjonsdefinisjonen, danne et tolkningsskjema for hva som skjer og hva som sømmer seg. Ut fra dette styrer jeg min adferd for den komplekse siden ved intervjusituasjonen: hva som er ubehagelig og pinlig, humor, lojalitet og rolledilemma (Goffman, 1992). I bruk av samtaleintervjuer som metodeteknikk, blir man "sugd" inn i den enkeltes livshistorier og perspektiv, stemning og emosjonelle reaksjoner. Jeg fant det vanskelig å være taktisk eller "nøytral". Samtidig kan jeg ikke overse at på tross av at jeg søkte å stimulere til en samtale, var rollen som intervjuer alltid tilstedeværende

Argumentet for å delvis forstå intervjuene som observasjon er fordi skamgjørende erfaringene, som jeg ønsker å belyse, er erfaringer som mange nødvendig vil snakke direkte om, men som kommer til uttrykk på subtil og intrikate vis. Eksempelvis finner Goffman (1992) at mennesker i dialog er spesielt sensitive til ansiktsuttrykk som kommuniserer respekt eller mangel på sådan. Ut fra dette danner intervjuene grunnlaget for en observasjonssituasjon, hvor kroppsspråk, mimikk, stemmeleie, det språklige uttrykk og annet inngår som viktige elementer

(Kvale, 2002). Det som går tapt i en transkripsjonsprosess, danner allikevel grunnlaget for å utdype forståelsen av det som utspillet seg i intervjusituasjonen, og (kanskje) deler av det levde livet intervjusamtalene representerer. Det finnes flere som hevder at latter, springende og usammenhengende språk, mye bruk av ordlyder og annet, kan være indikasjon på skam, eller annen opplevelse av sosial spenning (Solvang, 1998). Latter, ordlyder og annet er informasjon som ikke går tapt i transkriberingsprosessen, og som brukes som et tillegg til observasjonene når intervjusamtalene analyseres.

Comment [IER2]: Dette må forbedres. Finn referansene

Når intervjuprosessen var over, satt jeg igjen med 11 (et av disse er et reintervju) kvalitative intervjuer av kvinner og menn med forskjellig sosial bakgrunn, alder, utdanning, arbeidserfaring og lengden på arbeidsledighetsperioden. Alle intervjuene var vel forvart på et stort antall kassetter, bortsett fra et som jeg ikke fikk tatt opp da teknologien sviktet meg, som jeg skrev et referat fra umiddelbart etter intervjuet. Hvert av intervjuene ble transkriberte, samtidig som jeg tok "feltnotater", det vil si at jeg skrev ned stemninger og opplevelser fra intervjuene fortløpende mellom det som ble sagt. I mange sekvenser under samtalen bryter en av oss av den andre, disse avbrytelsene står i klamme som dette [...]. Nå hadde jeg det jeg trengte, og jeg følte meg "mett" (Kvale, 2002). Neste steg i prosessen var analyse.

3.3 De jeg snakket med.

Mitt utgangspunkt var en definisjon av langtidsarbeidsledige som mennesker som hadde vært registrert hos aetat som aktivt arbeidssøkende i seks måneder eller mer, men å få tak på de som passet inn i denne kategorien viste seg å være vanskeligere enn jeg først hadde trodd. For det første var jeg ikke tydelig nok i å understreke denne 6 måneders grensen til aetats ansatte som skulle dele ut informasjon til arbeidssøkere. Dette resulterte i at også de på 3 måneders konsultasjonene fikk invitasjon til å bli med på prosjektet. For det andre ble det vanskelig å avvise mennesker som tok kontakt med begrunnelse av at de ikke hadde vært arbeidsledig lenge nok. Dette var mennesker som ønsker å meddele sin historie – det kunne jeg ikke få meg til å avvise. For det tredje var spørsmålet om hvor lenge noen hadde gått arbeidsledig, på et eller annet vis "tabu". Om det sa mer om meg og min innstilling til arbeidsledighet, eller om det var en reel underkommunisert "regel" er vanskelig å si, mest sannsynlig var det noe av begge deler. Videre viste det seg at flere regnet seg som langtidsarbeidsledige på tross av at de hadde hatt kortere arbeidsoppdrag innfor tidsrammen hvor de selv definert seg som arbeidsledig. Grunnen til dette var at de ikke hadde fått den type arbeidsengasjement som de selv vurderte som ønskelig og relevant, og som de aktivt forsøkte å få. Det å være engasjert i midlertidige arbeidsoppdrag

forhindrer altså ikke at disse definere seg selv som aktivt arbeidssøkende eller/og langtidsledige. En av de intervjuede som jeg traff på et av mine mange besøk på aetat var i fast jobb, men dette var en type jobb som hun ikke ønsket å være i, og det var heller ikke en jobb som svart til hennes utdanningsbakgrunn.

Når alt dette er sagt, finner jeg det allikevel forsvarlig og viktig å inkludere alle disse fortellingene i analysen, fordi alle på hver sin unike måte aktualiserer kampen om tilgang på sosiale arenaer som gir mulighet for å bli integrert i fellesskaper som anerkjenner ens bidrag og evner som betydningsfulle. Fordi jeg ut fra problemstillingen ikke er opptatt av arbeidsledighet som sådan, men hvordan mennesker med en slik erfaring kan kaste lys over kampen for anerkjennelse og identitetsdannelse, viste det seg at tidsrommet for denne erfaringen ikke avgjørende. Tvert om fikk jeg tilgang på svært interessant informasjon, som jeg kanskje ellers ikke ville ha fått. Min analyse er på denne måten et resultat av separate og personlige erfaringer med en periode med arbeidsledighet på et eller flere tidspunkter i livsløpet.

3.4 Intervjuene forstått som narrativer.

Fordi jeg var opptatt av den sosiale prosessen som det levde livet utgjør, hvor arbeidsledighet bare inngår som en av mange elementer, fant jeg det hensiktsmessig å konstruere personhistorier med utgangspunkt i noen av intervjuene. Disse personhistoriene er konstruert ut fra det som ble kommunisert i intervjuene, grovt sett med vekt på motiver for handlinger og valg, hvordan dette virket inn på den praktiske relasjonen til seg selv, og i hvilke sosiale omgivelser dette utspant seg i. Til en viss grad er også de intersubjektive relasjonene vektlagt der det fra intervjuers side er trukket fram som betydningsfullt. Disse konstruerte historiene gav meg anledning til å se sammenhengen mellom forhåpningene og mulighetene, og den enkeltes erkjennelse av seg selv og sin identitet. I kapittel 5 presenteres og analyseres tre personhistorier, men alle intervjuene er tenkt ut fra samme lest, det vil si at jeg har et narrativ fortolkende perspektiv av fortellingene som intervjuene representerer.

Narrativ fortolkning tar utgangspunkt i hvordan mennesker gjør rede for sine erfaringer og forestillinger, og hvordan de fremstiller seg selv – altså sin identitet (B. Czarniawska, 2004). Hvilke elementer og faktorer trekkes inn i fortellingen? Hvilke større strukturer organiserer deres redegjørelse? Hva er hensikten med disse valgene? Hensikten med å forstå intervjuene på denne måten er at jeg for det første inkorporerer meg selv som en del av historien og konteksten, for det andre tydeliggjør det hvilket kulturelt repertoar som brukes til å gi retning og mening i livet, og hvordan fortellingen reflekterer sammenhengen mellom fortellerens relasjon til seg selv

og de sosiale omgivelsene. Narrativer er ikke bare en fortolkning som individet gjør i møte med den sosiale verden, den reflekterer også de objektive aspektene ved erfaringene, som når man mister en jobb eller ikke får en jobb, gifter seg eller eventuelt skiller seg, blir syk oa.

Personhistoriene er en konstruksjon som jeg har gjort, men som har sitt utspring i historiene om levd liv. Det vil si at intervjuene i seg selv er historier om hvordan fortelleren forstår seg selv og sine erfaringer. Douglas Ezzy (2001) argumenterer for at narrative vi forteller til oss selv om oss selv er menings- og identitetsskapende (Ezzy, 2001). Han konseptualiserer selv-identitet som “[...] a product of the narration of lived experience (Ezzy, 2001: 29)”. Ezzy bygger på Paul Ricoeur og symbolsk interaksjonisme når han fremsetter at teorien om narrativ-identitet er et verktøy for å analysere forholdet mellom de objektive omgivelsens og de subjektive fortolkningene og selvforståelse. På linje med Honneth, fremsettes betingelsen for en positiv selv-narrativ, som avhengig av interaksjon med andre som anerkjenner ens handlinger og holdninger som betydningsfulle. I motsatt fall oppleves sosial skam når man ikke klarer å opprettholde en plausibel positiv selv-narrativ. Innenfor dette perspektivet understrekes det sosiokulturelle opphavet til selv-narrativene, hvilket fokuserer analysen i kapittel 6. Videre vektlegges at enkelthendelser, erfaringer og opplevelser fortolkes i en helhetlig og sammenhengende *hermeneutisk* sosial prosess, hvor individet ikke bare er fortolkende, men også har en førteoretisk erfaring av, og handling i det levde livet.

En selv-narrativ er også influert, og en refleksjon av allerede eksisterende historier som stammer både fra litteratur, myter, forskning, elektroniske fremstillinger (film, TV, dokumentarer oa.), og tidligere erfaringer og opplevelser. Fortelleren trekker frem de elementer og faktorene som han/hun finner betydningsfullt og meningsdannende i forhold til det temaet som er brakt på banen, slik at historiene blir helhetlige og legetime og i overensstemmelse med ens relasjon-til-selv. For å opprettholde selv-narrativenes legitimitet, må disse konseptualiseres innenfor lokalitetens rammer, samt trekke inn andre individers selv-narrativer, hvilket gjør narrative relasjonelle. Dette understreker at selv-narrativene er en intersubjektiv og sosialhistorisk kreasjon. Det innebærer også at narrativ-identitet er prosessuelle, fordi de beskriver levd tid i fortid, nåtid og fremtid, noe som kontinuerlig pågår. Narrative inneholder gjerne en ”livsplan” som strekker seg inn i fremtiden for å skape en trygghet og kontinuitet ved tilværelsen, og en legitimitet for identiteten (Ezzy, 2001). I forholdet mellom selv-narrativene og ”det gode liv”, er dynamikken mellom forventinger og muligheter avgjørende. Hvis man av forskjellige årsaker ikke klarer å leve opp til de sentrale livsplanene, vil det ha en sterk effekt på selvforståelsen og dermed endres selv-narrativen (ibid.).

En selv-narrativ fortelles for å opprettholde ens identitet, men fortellingen variere også alt etter tid, sted, tema og ”mottaker”. En fortelling har alltid et ”publikum”, men hvem fortelleren anser som sitt ”publikum”, er ikke alltid åpenbart. Som intervjuer representerer jeg noe, hvilket i intervjusituasjonene mest sannsynlig var academia, forskning, ekspert eller liknende. Fortelleren vil gjerne hekte seg på den diskurs han/hun tror lytteren representerer, men det vil også være grad av tillit og dominansforhold som avgjøre hvordan fortellingen blir og hvilken diskurs som dannes i hvert tilfelle. Den enkeltes forestilling om, og reelle evner til å meddele seg innefor en diskurs som vil gjøre historiefortelleren og publikummet forståelige for hverandre, vil har innvirkning på historiene som kommer til syne i de transkriberte intervjuene (Richard L. Ochberg, 1994). Min erfaring med intervjusituasjonen og samtalene var eksempelvis at flere av de intervjuede hadde en forestilling om at den informasjonen de gav til meg, også samtidig ville bli innlemmet i en større kunnskapssammenheng, som på et eller annet vis ville komme ut i det offentlige rom. Dette har helt klart vært et viktig element som har formet og påvirket både hvordan historiene ble fortalt, og hvilke hendelser og elementer som ble trukket inn i fortellingen. Det å delta på et forskningsprosjekt hadde en spesifikk resonans for de fleste deltakerne. Kapittel 4 analyserer og behandler dette aspektet nærmere.

4 Intervjusituasjonen som kontekst for meningsdannelse.

*Symbolsk makt er en makt til å konstituere det gitte gjennom utsagn om det, til å få andre til å se og tro på en verdensoppfatning, til å bekrefte den eller til å forandre den, og gjennom verdensoppfatningen også handlingen i verden, og dermed verden selv. Symbolsk makt virker bare når den **anerkjennes**, det vil si når det vilkårlige ved den miskjennes. Det betyr at den symbolske makten ikke bor i de "symbolske systemene" i form av en "illocutionary force", men at den definerer seg i og gjennom et bestemt forhold mellom de som øver makt, og de som makten utøves på, det vil si i selve strukturen til det feltet hvor **tro** produseres og reproduseres (Bourdieu, 1996: 45).*

I fasen av denne masteroppgaven hvor jeg gjorde intervjuene, og transkripsjonen av disse, støttet jeg på en del spørsmål og problemstillinger som fikk langt større betydning for analysen enn hva jeg antok i utgangspunktet. Det første som var svært påfallende var at de som tok kontakt med meg for å la seg intervju, gjerne selv hadde utdanning fra et universitet. Det var også flere elementer som dukket opp underveis som gjorde meg oppmerksom på at min rolle som representant for utdanningssystemet hadde større betydning enn jeg på forhånd hadde tenkt inn i prosjektet. Dette eksemplifiseres ved en dag jeg var nede på aetats jobbsøkere senter i sentrum for å rekruttere "informanter". Der kom jeg i kontakt med en trivelig jente som gjerne ville bli med på en intervju samtale. I samtalen løp sa hun: "det ska bli kjekt å få kontakt med det intellektuelle miljøet igjen". Jeg husker at jeg reagerte litt på den uttalelsen, og lurte på hva hun egentlig mente. At hun anså meg som et bindeledd mellom seg og det intellektuelle miljøet fremsto klarere for meg etter hvert som intervju- og analyseprosessen fremskred. Også i flere av samtalene jeg hadde med den enkelte når de tok kontakt med meg for melde sin interesse, ble det spesifikt fokusert på en klar intensjon for deltakelsen. I utgangspunktet reflekterte jeg ikke over dette i særlig grad, men etter som det viste seg å være et gjentakende mønster, begynte det å vokse frem en tanke om at dette elementet burde få en forklarende status i analysen. Etter hvert som jeg begynte å få flere intervjuer, viste det seg at de fleste hadde en eller annen form for høyere utdanning. Til slutt endte jeg opp med at 9 av de 11 informantene har høyere utdanning. Disse elementene ble vanskelig å ignorere.

Senere, i oppstarten av presentasjonen og analyse av materialet, og særlig ved mer inngående lesing av P. Bourdieu, og Loïc J. D. Wacquant, *Den kritiske ettertanke* (1995), som vektlegger at man i analyse må "objektivere" seg selv som forsker, samt objektivere det vitenskapelige feltet som den sosiologiske praksis utgår fra, presset det seg på en tanke om at det materialet jeg hadde fremskaffet i stor grad var et resultat av den posisjonen feltet for utdanning har i samfunnet, samt at jeg ble ansett som en representant for dette. Videre klargjøring oppsto

når jeg, gjennom å følge M. Burawoys analytiske dimensjoner i utvidet case-metode, tok for meg den første dimensjonen, som i all hovedsak dreier seg om å analysere relasjonen mellom intervjuer og den intervjuede, sensitivert i forhold til makt og refleksivitet. Gjennom en grovanalyse av ett utvalgt intervju med utgangspunkt i de nevnte momenter, åpnet det seg dimensjoner ved materialet som dannet grunnlaget for hva jeg mener er nødvendig å trekke inn i analysen som eget tema.

I analysen av intervjuene og det materialet som foreligger som et resultat av dette, har jeg så langt jeg har evnet forsøkt å ha et kritisk blikk på meg selv som fortolker av dette materialet. I denne prosessen har jeg i stor grad, og med så stor ærlighet og integritet som mulig, analysert opplevelsen, følelsen, og mine egne tolkningsskjema av den sosiale interaksjonen som fant sted ved hvert intervju. Bourdieu vektlegger at interaksjonen i intervjusituasjonen er den synlige konsekvensen – som reint fenomen – av sammenflettingen mellom felt som står i et overordnings- og underordningsforhold til hverandre (Bourdieu, 1999b). Dominansforholdet i samhandlingen viser seg blant annet gjennom hvordan man i hvert intervju etablerer en felles diskurs, som utgjør en struktur som varierer i forhold til den objektive relasjonen mellom forskeren og undersøkelsesobjektet. Intervjusituasjonene som fenomen gir seg altså et mangfold av utslag, men det er spesielt tre aspekter som jeg fant spesielt fremtredende og som jeg ønsker å belyse. Mitt hovedanliggende med denne analysen blir derfor tredelt.

For det første vil jeg forsøke å vise at det ikke var tilfeldig hvem som ønsket å delta på et intervju. Det akademiske feltet inngår i et nettverk av andre sosiale felter, som er tilgjengelig for aktører som kjenner, eller har en forestilling om feltets normer, verdier og interesser, og strukturen i mulighetene som grunnlegger det som sosialt rom. Intervjusituasjonene utgjør dermed en sosial arena hvor de intervjuede som aktører kan ta del i spillet om fremstillingen av den sosiale verden. For å eksemplifisere hva som ligger i dette, har jeg valgt ut mer eller mindre tilfeldig to intervjuer, som på hver sin måte tydeliggjør at deltakelse på mitt prosjekt, inngikk som et element i deres ”prosjekt”.

For det andre vil jeg belyse at de sentrale egenskapene man som forsker ser ved et fenomen, henger sammen med de forestillinger som er nedlagt i den forskningspraksis man er opplært i, og med den teoretiske ballast som konstituerer et forskningsfelt. Det at forskeren tar sitt eget intellektualistiske forhold til virkeligheten for å være en egenskap ved den sosiale virkeligheten selv, kaller Bourdieu for skolastiske feilslutninger (Bourdieu, Pierre og Loïc J. D. Wacquant, 1995). Som talsmann for en refleksiv sosiologi hevder Bourdieu at vi må trekke inn i analysen den forutinntatthet som man har som forsker i forhold til det feltet som skal undersøkes. En del av kunnskapsproduksjonen må omfatte kunnskap om eget ståsted, foruten det relasjonelle

forholdet som eksisterer mellom intervjuede og intervjuer (Bourdieu, 1999b). I dette avsnitte skal jeg belyse hvordan enkelte begreper samt bruken av disse, som rammer inn hovedtemaet i intervjusamtalene, nettopp er eget intellektualistiske forhold til virkeligheten.

For det tredje søker jeg å vise hva et slikt prosjekt kan gjøre med de involverte, og ikke bare hvordan jeg kan forstå og fortolke materialet. Ut fra det dominansforholdet man kan anta at feltet for utdanning har i forhold til andre felter, blir jeg som representant bærer av en symbolsk kapital som gir meg en viss grad av defineringsmakt. Jeg vil bruke et analytisk redskap for å iakttta hvilken rolle den vitenskaplige aktivitet spiller for undersøkelsesobjektet, og hvordan jeg som ”forsker” har makt til å definere hvordan verden seg ut.

De overnevnte forhold og elementer overlapper hverandre og virker inne i alle intervjuene og intervjusituasjonen i forskjellig grad, og manifesterer seg i forskjellig former. Fremstillingen nedenfor er en eksemplifisering som tydeliggjør og rendyrker noe av det mangfold av konsekvenser forskningsintervju og forskningspraksis som fenomen bærer i seg. De fenomenene som jeg har valgt å analysere og uttrykke eksplisitt, er valgt ut med hensyn til den betydningen disse har hatt på intervjukonteksten i sin helhet slik jeg oppfattet det:

[..]it is to attempt to bring to light the respondent's representations of the situation, of the study in general, and the particular relationship that it sets up, and of the ends it is pursuing, and to make explicit the reasons that led to participation in the exchange (Bourdieu, 1999b: 609).

4.1 ”Du i mitt prosjekt, og jeg i ditt”. Betydningen av å være med.

Som jeg har nevnt tidligere har 9 av de 11 intervjuede en høyere utdanning, dvs. høyskole eller minimum laver grad ved et universitet. Dette skyldes neppe tilfeldigheter. For det første er det en språkbruk i den informasjonen som arbeidssøkende fikk utdelt, som mest sannsynlig appellere til et fåtall mennesker, og da gjerne til dem hvor språkbruken gir en assosiasjon til egen diskurs eller forståelsesramme. For det andre handler det om å se betydningen av et slikt prosjekt i det hele tatt, og hvorfor man skulle være interessert i å delta. Å se betydningen i å delta/bidra i et forskningsprosjekt innrammes også gjerne av bestemte diskurser. Et annet element som kan være avgjørende for om man deltar, er om man tror man har noe å bidra med innenfor den problemstillingen som kommuniseres i informasjonen, eller omvendt, om prosjektet kan innlemmes som en betydningsfull faktor for vedkommendes ”prosjekter”. Min erfaring med å dele ut informasjon nede på jobbsenteret, var at svært mange så kjapt på folderen for deretter å legge den fra seg. Det var helle ikke mange som viste noe

interesse for å snakke direkte til meg. Til de nevnte momentene vil det selvfølgelig være et mangfold av forklaringer både på et individuelt og institusjonelt nivå som jeg ikke kan komme innpå innenfor rammen av dette prosjektet, men det som er viktig å poengtere er at de intervjuedes relasjon til dette prosjektet er særegen.

Intervjusituasjonen utgjør en særegen kontekst, den er konstruert og ville ikke oppstått under andre omstendigheter. I motsetning til deltakende observasjoner, hvor man trer inn i eksisterende sosiale felter, hvor man over lenger tid omgås de menneskene man ønsker å studere, er et forskningsintervju en situasjon som skaper et sosialt felt, for så å oppløses igjen innenfor et relativt kort tidsrom. Innenfor dette feltet støtter aktørene seg blant annet på forestillingen om hvem interaksjonspartnerne er en representant for. Med bakgrunn i dette er det to forhold som jeg velger å påpeke: For det første har informantene et forhold til, eller en forestilling om det intellektuelle eller akademiske feltet, som kan belyse ønsket og motivasjonen for å være med på intervjuet. Denne preferansen, som gjerne gjøres eksplisitt i intervjuene, forteller noe om hvilken posisjon og betydning som tillegges et slikt prosjekt som intervjuet representerer, foruten at det påvirker hva som sies og hva som ikke sies der og da. Men dette forhold henviser også på et annet aspekt ved relasjonene mellom de intervjuede og intervjusituasjonen. Deltakelse kan understreke og bekrefte egne forestillinger om betydningen av en utdanning og kunnskap. Dette aspektet blir muligens spesielt viktig fordi deres utdanning ikke har gitt den forventede gevinst på arbeidsmarkedet.

Comment [IER3]: Skriv om for å tilpasse observasjon som metode. Konversasjonsanalyse.

For det andre eksisterer det et objektivt styrkeforhold mellom de ulike felt vi representerer, der vi fyller ulike posisjoner, eller ulike posisjoner innenfor sammen felt. Ut fra disse to punktene, samt, og kanskje viktigst, det akademiske feltets dominans og defineringsmakt i samfunnet for øvrig, mener jeg at referansepunktet for språkforståelsen i intervjusituasjonene i mer eller mindre grad springer ut fra den akademiske diskurs. Gjennom det relasjonelle forholdet mellom de intervjuede og meg som representant for academia, inngår prosjektet som en del av samfunnet på en substansiell annen måte enn som "kunnskapsprodusent". De intervjuede bruker deltakelsen som en del av deres identitetskonstruksjon, hvor det akademiske feltet bare er en av flere sosiale arenaer som det spilles på. I det kommende skal jeg vise hvordan dette kom til uttrykk i intervjuet med Tove og Knut.

Tove er en kvinne på 32 år, med utdanning for det mest fra universitet i Bergen, og med hovedtyngden på sosialantropologi og medievitenskap. Hun har hatt lange perioder hvor hun har vært i ufaglærte yrker, foruten perioder hvor hun har vært arbeidsledig. Hennes ønske er å jobbe med noe som er faglig relatert, eller eventuelt skape sin egen arbeidsplass. I intervjuet med Tove, hvor jeg spurte eksplisitt om hvorfor hun valgte å bli med på prosjektet, svart hun:

Jeg: Em, eg synes me har gått gjennom mye av det som eg har lyst at me sko snakke om, em koffer ville du bli med på dette intervjuet?

Tove: fordi at eg meine forskning e veldig viktig, ikkje minst i denne tiå me går gjennom nå, og ikkje minst strukturen i tiden nå.

Jeg: Ja, ka tenke du, ja den oppløsning av arbeid og den forandringen i ka type arbeid det går an å få, å de tingene der?

Tove: ja og oppløsning av alle kjente strukturer og at folk ikkje ennå har sett at de må bygge nye strukturer. Eg synes forskning e veldig, veldig viktig, det e ein ting, og så e det det at då får eg jo igjen brukt, brukt fagene mine til å tenke med, og gi det et uttrykk, som e veldig godt for alle mennesker, mein eg, og så får eg økt innsikt i meg sjøl og min situasjon gjennom å gå gjennom det med en god speiling. Så eg har igjen for det for min skyld og så har eg igjen gjort et samfunnsbidrag føler eg, ja.

Her demonstrerer utsagnet for det første at det foreligger en forestilling om betydningen av forskning som en viktig praksisform for den samfunnsstrukturelle utvikling. Det relasjonelle forholdet det akademiske feltet har til samfunnet for øvrig tillegges stor symbolsk verdi, i betydning av å være en viktig aktør i samfunnsutviklingen. For det andre reflekterer ytringen Toves ønske om å bruke sin akademiske kunnskap i relasjon til meg som ”forsker”, fordi hun forstår sin livssituasjon og erfaring som en del av en større samfunnsstrukturell endringsprosess som bør avdekkes og belyses gjennom forskning. Videre anser hun meg som en adekvat samtalepartner som deler hennes verdensanskuelse. Jeg blir dermed i like stor grad en aktør innlemmet i hennes prosjekt, som hun i mitt. Akademia er ikke en aktør som står på utsiden av samfunnet og produserer kunnskap om det, men inngår som en relasjonell del av fenomenet som undersøkes og blir dermed en del av den sosiale realiteten.

Knut er en voksen mann som har gått gjennom en omskoleringsprosess. Han er ferdig med en høyskoleutdanning, og har vært i en langvaring konflikt med forskjellige instanser innefor aetat og trygdeetaten om trygderettigheter som han mener å ha krav på. Dette er krav som muliggjør en finansiering av noe mer utdanning som kan gi spesialkompetanse som kan åpne for innpass på et arbeidsmarked som er tilpasset hans behov ut fra et helsemessig perspektiv. Motivasjonen for å holde ut kampen for sine rettigheter forteller Knut er delvis fundert på en tanke om at hans kamp om rettferdig behandling, slik at han får det som han rettmessig har krav på, vil kunne endre institusjonssystemet. Dette vil gi et mer rettferdig system som vil komme andre til gode:

Jeg: Du seie någe om at du orke å kjempa de sakene, altså sei någe om ka som e grunnen te at du gidde, å sånn som du seie, ta den kampen vider.

Knut: *[..]Velferdsstat er for de som e akkurat riktig diagnostisert og møter de rett menneskene i offentlig sektor, det vil si rette menneskene i trygdeetaten til rett tid. Ja, dessverre alt for mange som ikkje fikk, ja i hvert fall det med at du kjemper en kamp ikkje bare for det sjøl men for ungene, det e jo klart en viktig motivasjonsfaktor.*

Ved å formidle sin historie og sine erfaringer gjennom et forskningsprosjekt vil Knuts intensjon forsterkes ytterligere, foruten at det gir hans kamp en tilleggsdimensjon som inkorporerer hans ”prosjekt” i en større meningssammenheng. Dermed kan deltakelse på forskningsintervjuet utgjøre et nytt element i selv-narrativen som tjener den hensikt å legitimere valg man tar, til å gi livssituasjoner mening og nye perspektiver som anses som betydningsfulle. Jeg foreslår at dette eksemplifiserer hvordan enkelthendelser innlemmes i selv-narrativer hvor forholdet mellom de objektive omgivelsens og de subjektive fortolkningene utgjør en dynamisk relasjon. Som kommentar til dette sier Knut:

Knut: *Nei, eg håpe bare forskningen din no gjør at du nå kan skrive noe vetig om kass prosesser som foregår, som vi som e trygded må gjennom, og at det hele tiden e en kamp for verdighet og egenverd. Og no e jo eg resurssterk og føler at eg når jo gjennom, sånn sett vil eg gjerne oppfordre deg til å intervju noen som ikke når gjennom og, sant.*

Også her viser det seg at jeg blir en aktør i en av de intervjuedes ”prosjekter”, på lik linje med at disse er aktører i mitt forskningsprosjekt. Men igjen er dette bare mulig i den grad forskningsprosjektet settes inn i en betydningsfull og meningsdannende samfunnsmessig sammenheng. Min posisjonering innenfor akademia, og akademias posisjonering innenfor samfunnet for øvrig skaper et relasjonelt forhold mellom de intervjuede og meg, som blir meningsdannende for begge parter.

Som nevnt innledningsvis fant jeg grunn til å problematisere det faktum at de som tok kontakt med meg hadde en utdanning fra universitetet eller liknende, videre at dette blant annet kan forklares ut fra felles forståelseshorisont. Dette gir indikasjoner på betydningen av språkbruken, og er uten tvil et viktig element i forhold til hva som fremkommer i intervjusamtalen. Denne felles plattformen definerer hvilken forståelsesramme jeg setter det som kommuniseres inn i. I de neste avsnittene skal jeg komme nærmere inn på hvilken meningssammenheng jeg setter noen av begrepene som er hyppig brukt i intervjusamtalene i relasjon til.

4.2 Begrepsforståelse og begrepsbruk. Selvrealisering – akademia og sen-modernitetens ideal?

For å forstå intervjuene og den teksten som foreligger, må man se på de begrepene som brukes til å snakke om den sosiale verden, foruten å trekke inn i analysen det kontekstuelle ved intervjusituasjonen. I språkbruken ligger det et enormt lager av automatiserte konstruksjoner, en forståelse som blir tatt som en selvfølge, og som ligger til grunn for hvordan en intervjusituasjon forstås. Mennesker man møter og mennesker man snakker med, er ikke bare enkeltstående møter med unike individer, men aktører som er representanter for forskjellige sosiale strukturerer. Vi bærer alle med oss en symbolsk kapital, som for eksempel er svært viktig i et hilse-og-bli-kjent ritualet, og i den menneskelige kommunikasjonsformen generelt.

Noen av de mest sentrale begrepene som har vært brukt i intervjuene er ”evner”, ”ressurser”, ”kompetanse” og ”anlegg”. En definering av disse, hvilke assosiasjoner som knytter seg til begrepene og hvilket meningsinnhold jeg tillegger dem er nødvendig for å skille de intervjuedes mellom og min fortolkning og forståelse, slik at jeg eventuelt kan komme nærmere inn på informantenes opplevelse og erfaring. Honneth (1995) legger til grunn i sin anerkjennelsesteori, en antagelse om at mennesker som ikke gis anledning til å bidra med noe som vurderes som verdifullt, vil oppleve krenkelse og skam. Det er den emosjonelle erfaringen av skam som indikerer mangel på anerkjennelse av forskjelling praksisformer, som ligger i de samfunnsstrukturelle betingelsene. Det er derfor viktig å få innsikt i hvordan disse begrepene blir forstått, og hva disse står til i handling og praksis. Spørsmålet som jeg skal forsøke å besvare er når de intervjuede anser for å ta i bruk sine evner og ressurser.

I intervjuene har jeg vært opptatt av å høre historien om hvilke sosiale arenaer, om noen, informantene har oppsøkt for å ta i bruk egne evner og ressurser. Denne fokuseringen er begrunnet i et forsøk på å finne kilder til opplevelse av sosial skam og krenkelse. I følge Honneth (1995) er anerkjennelsesrelasjonene knyttet opp mot de ytelsers som best ser ut til å bidra til samfunnets overordnede målsetting (er). Å ta i bruk egne evner og ressurser, å realisere seg selv, anses gjerne som en menneskerett i de sen-moderne samfunnet, og tas som en selvfølge. Når selvrealisering stilles opp som en viktig målsetting for individet, utgjør dette da også en samfunnsmessig målsetting? I det kommende skal jeg gjøre et forsøk på å komme litt nærmere inn på dette og andre beslektede begrepet, undersøke i hvilken kontekstuell sammenheng disse er brukt i intervjuene, samt hva som kan ligge til grunn for den bruken.

Begrepet ”kompetanse” har jeg brukt relativt konsekvent i sammenheng med opparbeidet erfaringer i forhold til arbeidsmarkedet og i forhold til utdanningsbakgrunn. ”Evner” og

”ressurser” er begreper som er brukt langt mer åpent og upresist. I min fortid har jeg en ”akademisk” forestilling om at ”evner” og ”ressurser” henviser til spesifikke egenskaper og interesser – det unike, som er den intervjuede bevisst, og som ham/hun ønsker å aktualisere og realisere gjennom handling og praksis. Videre at det er gjennom en utdanning at disse ”evnene” og ”ressursen” utvikles, forfines, festes på begrep, konkretiseres og defineres. På det tidspunktet intervjuene ble tatt, har jeg tenkt at skammen genereres når man ikke får anerkjennelse for disse, slik jeg, før analyseprosessen, forsto Honneths teori for anerkjennelse. Begrepene ”evner” og ”ressurser” er brukt i den hensende å aktualisere intervjuedes forhold til selvrealisering og identitetskonstruksjon som et livsprosjekt, hvilket i seg selv rommer en beskrivelse av individualiseringsprosessens konsekvenser. Dermed gjennomføres enkelt sagt min begrepsbruk og begrepsforståelse av denne ”selvfølgeligheten” det er å realisere egne evner og ressurser i et individualisert samfunn, og reflektere dermed mitt teoretiske ståsted.

Begreper som selvrealisering og individualisering har gjennom bruk over lenger tid, blitt en selvsagt del av den sosiologiske modernitetsdiskurs. En del spørsmål som reiser seg i den sammenhengen er om ”selvrealisering” er et begrep som ikke gir mye mening utenfor det akademiske feltet. Er ”selvrealisering” en samfunnsvitenskaplig konstruksjon som kun henviser til seg selv? Hvilken sosial eller individuell prosess henviser begrepet til? Hvilke funn i empirien legitimerer den utstrakte bruken av begrepet både innefor det akademiske felt og i de offentlige rom? Finnes det en sammenheng mellom yrkeskategorier, spesifikke kriterier og selvrealisering? Hvordan sosiologien fremstiller og konstruerer den sosiale verden, er ikke alltid annet enn en konstruksjon av sin egen praksis innefor det feltet en er virksom (Bourdieu, Pierre og Loïc J. D. Wacquant, 1995). Piker ”selvrealisering” på en sosial norm i informasjons- og kunnskapssamfunnet som genererer skam om man ikke lever opp til denne, eller er dette en vedtatt ”sannhet” som man trer ned over hodene på forskningsobjektet?

I intervjuamtalene har jeg fokusert sterkt på de intervjuedes mulighet til å ta i bruk egne evner og ressurser. At jeg som representant for akademia, og i en mastergradsoppgave velger dette som problemområde, forsterker både betydningen av temaet og legitimeringen av det som en ”riktig” verdensanskuelse. Jeg foreslår at de nevnte aspektene og problemstillingen demonstrerer en forskningspraksis som kan reprodusere og forsterke den samfunnstendensen som samfunnsvitenskapen har beskrevet og/eller avdekket. Min verdensanskuelse tres her nedover hodene på de intervjuede. Denne problemstillingen aktualiserer det evig tilbakevendende spørsmålet om vitenskapen avdekker, eller om den skaper.

Opplevelsen av selvrealisering kan muligens genereres når forhåpningene og mulighetene sammenfaller som skjæringspunktet mellom habitus og felt. Det vil si at når habitus med sine

disposisjoner og mulighetshorisonter får komme til uttrykk og manifestere seg gjennom handling og praksis i et sosialt felt som anerkjenner disse. Sagt på en annen måte kan man si at selvrealisering er å leve ut sine disposisjoner som ligger nedfelt i habitus, og som er utviklet i en historisk og geografisk kontekst. Forstått på denne måten blir ”selvrealisering” en sosial prosess i tid og rom, og som ikke kan atskilles fra sosiokulturelle historiske endringsprosesser. Innenfor denne logikken utgjør ”selvrealisering” en praksisform som innebærer betydelig konformitet. Spørsmålet som jeg ønsker å etterfølge er om det generer skam å ikke leve opp til idealet om ”selvrealisering”.

For å vise hva jeg mener er en ”akademisk” forestilling om det selvrealiserende prosjektet, en vitenskapelig habitus så og si, og at denne forestillingen svarer til min egen, ønsker jeg å bruke en av mine informanternes fortelling til å ”speile” denne. Det er flere elementer som ligger til grunn for den avgjørelsen. For det første har han en akademisk utdanning – høyere grad innenfor samfunnsvitenskapen, som sammenfaller med min egen, og som skaper en gjensidig identifikasjon. For det andre gir hans posisjon i det akademiske feltet defineringsmakt, i større grad enn meg som innehar en posisjon som står under hans. Den symbolske kapitalen som denne informanten har fått inkorporert gjennom sin utdanning er større enn min av den enkle grunn at han er uteksaminert og ikke jeg. Han har også gjort seg erfaringer med stipendiatsøknader og prosjektbeskrivelser for en doktoravhandling, hvilket har gitt han innsikt i andre deler av det akademiske feltet som jeg foreløpig ikke har hatt tilgang til. På grunn av de nevnte elementene blir vår relasjonen på en og samme tid både en representasjon av verdier og normer innenfor det akademiske feltet, og en konkurranse om defineringsmakten. På grunn av vår felles utdanning møter vi hverandre som representanter for det akademiske feltet, med samfunnsvitenskapen som spesialitet. Effekten av dette er at vi til sammen tydeliggjør de akademiske idealer, verdier og normer som konstituerer vår vitenskap-habitus.

Jeg finner det nødvendig å foreta denne *objektivering* for å forstå de sosiale prosessene som de intervjuedes fortellinger representerer. Jeg ønsker å ”nøytralisere” den akademiske forståelsen av selvrealisering i håp om da å kunne få øye på fenomenet når det ikler seg andre former og ytringer. Selvrealisering kan utgjøre en viktig drivkraft i de sosiale prosessene for mennesker som er ekskludert fra arbeidslivet, og som må kjempe en kamp for anerkjennelse. Behovet for å få anerkjennelse for evner og ressurser slik at den enkelte erkjenner seg selv som et unikt individ, er en kamp mellom konformitet og originalitet. Derfor er det viktig å se nærmere på om det er et skille mellom ”selvrealisering” som mer eller mindre synonymt med det å ta en høyere utdanning, som en egenskap ved feltet, og ”selvrealisering” som et ønske om å realisere en indre personlig og unik egenskap eller interesse, som utgjør en sterk drivkraft for handling.

4.2.1 ”Man følger sine interesser!”

Gunnar var ferdig med hovedfag i statsvitenskap for ca et år siden. Han valgte denne studieretningen fordi han var interessert i politikk og sikkerhet og slike ting, og regnet med at det ikke ville bli vanskelig å få en jobb innenfor dette fagfeltet etter endt utdanning. Gunnar skiller sterkt mellom det å jobbe med noe innenfor hans interessefelt, og det å få en jobb hvor man bare skal drive ”generelt arbeid”, som administrativt arbeid, eller som konsulent eller saksbehandler, hvor den faglige bakgrunnen ikke er av vesentlig betydning, og hvor kravet til utdanning ligger *under* hans eget nivå. For Gunnar oppleves det som nedslående å ta en jobb som ikke krever det faglige nivået som svarere til hans utdanning. Det er en trussel som er så sterk at han vurderer å starte en helt ny utdanning, som medisin eller jus, som i langt større grad garanterer en jobb som korrespondere med utdannelsen, men som ikke nødvendigvis er av like stor faglig interesse. I Gunnars habitus avspeiler det seg en tendens og regulariteten som bærer i seg en tydelig hierarkisk sosial struktur. I dette hierarkiet står den faglige selvrealiseringen øverst, det vil si at, å få jobbe med det man er interessert i, å få bruke sine evner og ressurser:

Gunnar: Da mener jeg at man, i hvert fall jeg har hatt lyst, grunnen til at jeg valgte statsvitenskap, var fordi jeg var interessert i f.eks politikk og sånne spørsmål, sikkerhet den typen ting, har drevet mye med sikkerhetspolitikk, og hadde lyst å jobbe med dette, så tenkte jeg hva må jeg gjøre – jo studere statsvitenskap, fordi da har jeg liksom alle muligheter. Men, jeg mener at man tar en sjanse fordi det er veldig få som får denne typen jobber, ikke sant. Du risikerer å utdanne deg veldig smalt og spesifikt, og bli en spesialist på noe, og få veldig gode karakterer og så videre, men så er det ingen jobber, det er kanskje en eller to jobber i semesteret. Da setter jeg det litt på spissen, men det er nesten sånn, og da blir det raskt at man søker på masse jobber, som bare har som krav at du kanskje har can.mag. ikke sant, hvor du skal drive generelt arbeid, administrativt arbeid, eller første konsulent i skatteetaten, eller konsulent på biltilsynet eller trygdeverker eller noe sånt. Da har det ingenting å si nesten hva du har studert, bare du har studert noe, skjønner du hva jeg mener, og det, nettopp det jeg mener med å ta en sjanse altså man risikerer å få den type ting som man egentlig ikke har utdannet seg til, og hvis jeg nå skulle gi noen råd, så vil jeg virkelig poengtere at du bør tenke nøye gjennom at det kan skje (intervju nr 3).

Gunnars ønske og intensjon med den utdannelsen han valgte, var å kunne forfølge og utvikle sine interesser. Dette er for Gunnar et selvrealiseringsprosjekt, og er svært spesifikt med hensyn til hans virksomhet. For Gunnar er utdanningen *par se* en del av det selvrealiserende prosjektet. Den symbolske kapital som er opparbeidet i løpet av studietiden er tilpasset vitenskapelig virksomhet.

I Gunnars fortelling fremkommer det et klart skille mellom selvrealisering og lønnsarbeid, og hvordan dette relaterer seg til akademisk arbeid. Hos Gunner er det å følge sine interesser og utvikle sine evner det samme som selvrealisering, og kan bare realiseres gjennom akademisk og intellektuelt virksomhet. Denne typen virksomhet inngår ikke som lønnsarbeid, men skiller seg ut som noe substansielt annet – en realisering av et *selv*:

Gunnar: Nei, det er mer realisering av egne evner gjennom utdannelsen som jeg søker [ja og der du kan få gjort det, det er i arbeidslivet, arbeidsmarkedet, altså de spesifikke jobbene du søker?] vil du regne forskningssektoren som arbeidsmarkedet [ja]. Ja, ok ja, ehmm ja, ja! jeg har aldri sett på det som det da, at det er liksom innenfor arbeidslivet jeg skulle realisere meg selv, men, men, ehmm, men du kan jo kanskje fremstille det som det! Jeg vil si, jeg vil føle... [hva vil du si da] jeg vil mer, sånn som jeg sa i sta, jeg ønsker å realisere egne evner og anlegg, gjerne gjennom lønnet arbeid, men også ulønnet arbeid om det skulle være tingen (intervju nr 3).

Som det fremkommer i dette sitatet er det innenfor forskningssektoren at selvrealisering er mulig, og bare der. Vi kan lese at Gunnar er helt uenig med meg i å definere forskningssektoren innenfor arbeidsmarkedet. Litt senere i intervjuet hvor jeg spør etter andre arenaer for realisering, avvises også det som en mulighet. For Gunnar er selvrealisering det samme som å omsette den kapitalen han har ervervet gjennom sin utdanning, som står i et direkte forhold til sine interesser og preferanser, og inngår i hans erkjennelse av hvem han er.

Det jeg med de to overforstående avsnitt har søkt å vise er for det første sammenhengen mellom habitus, symbolsk kapital og felt, og for det andre at vitenskapelig virksomhet rommer det "selvrealiserende prosjektet". Den innprentede og kroppsliggjorte forestillingen om at egne interesser bare kan muliggjøres innfor det akademiske feltet, fordi feltet byr på posisjoner som er spesielt tilpasset disposisjoner som konstituerer habitus.

Innefor andre felter er det åpenbart andre kvalifikasjoner som gjør seg gjeldende. Gunnar nevner blant andre altruisme og det å leve etter kristne idealer. Forstått ut fra Bourdieus termologi, habitus-kapital-felt, ser man tydelig at selvrealisering tilhører det akademiske feltet, og utgjør en kontinuerlig prosess gjennom bruk av faglig kapital. Det er også mye som tyder på at Gunnar oppfatter begrepet "kompetanse" som en inkorporert egenskap ved seg selv som bare kan bekreftes gjennom faglig orientert arbeid, og han finner det søkt å stille spørsmålet om det finnes alternative sosiale arenaer for å bruke denne egenskapen (intervju nr 3: 6). Gunnar mener det verste med hans situasjon er å ikke få bruke det han har lært. Det er selve det "autentiske" selvrealiserende prosjektet som det settes en stopper for. Men i denne ytringen legger han en helt spesifikk betydning av hvordan og hvor dette kan manifesteres, et sosialt felt som anerkjenner hans kvalifikasjoner som verdifulle, som konstituerer hans habitus.

Å følge sin interesse, er å foreta valg ut fra en overbevisning om at denne interessen er fundert i det personlige, unike og autentiske. Det interessante er at denne interessen, og dermed realisering av egne evner, er for Gunnar uløselig knyttet til samfunnsvitenskapen og statsvitenskapen spesielt. En annen måte å se dette på er at den skolaske æresfølelsen kommer til uttrykk, forstått på den måten at den som har vært en del av det skolaske univers fra oppveksten av, har vært gjennom en prosess som har inkorporert forestillingen om at utvelgelsen i utdannelsessystemet er i kraft av begavelse og naturlige evner (Bourdieu, 1999a). Relasjonen mellom habitus og de sosiale feltene hvor de forskjellige disposisjonene har fått sitt uttrykk, er så nært knyttet sammen og inkorporert i hverandre, at opplevelsen av selvrealisering ikke kan atskilles fra de sosiale arenaer som habitus er et produkt av. Et annet aspekt i relasjonen mellom habitus-kapital-felt, er mengden investeringer på et felt. Når man har gjort store investeringer for å følge sin interesse gjennom en lang utdanning, utgjør den opparbeidede kapitalen, en relativ verdi i relasjon til investeringer innenfor andre sosiale felt. Denne mekanismen har en tilbøyelighet til å danne sosiale hierarkier, som kan representere dominansstrukturer i samfunnet generelt. For Gunnar kommuniseres dette gjennom rangering av forskjellige yrker innenfor et tradisjonelt verdihierarki.

Relasjonene mellom habitus-kapital-felt er ofte ordnet i et hierarkisk system, som gir grad av selvrealisering en verdi, og som derfor virker som referansepunkt for investeringer i et felt. Når Gunnar snakker om hans investeringer i humanitært arbeid innenfor forskjellige frivillige organisasjoner, forklares denne virksomheten ut fra et annet verdisystem, som i langt mindre grad er knyttet til hans personlig interessefelt og som dermed ikke er selvrealiserende. I intervjuet med Gunnar fremkommer det altså et tydelig skille mellom verdigrunnlaget for investeringene på de forskjellige sosiale arenaer. Det selvrealiseringsprosjektet knyttes i siste instans til dette ”hvem du er”, altså det autentiske og unike ved personligheten – *selvidentiteten*. Konsekvensene av at et slikt selvrealiseringsprosjekt ikke realiseres vil skape endringer i selvverdsettelsen:

***Gunnar:** Ja det vil jo nettopp være på sånn ting som at det ikke er gitt at du vil kunne realisere deg selv innen for et fag du har lyst eller, og litt sånn der, men.....ja kanskje, og litt det siste også, det er fort å koble selvbildet veldig mot det man gjør selvfølgelig. Det er jo nettopp en innsikt man fort kan gjøre da, hvis man blir satt litt på sidelinja, at det ikke er kanskje ikke riktige måten å se det på (intervju nr 3).*

Gunnars fortelling gir et godt bilde av at ”selvrealisering” er et begrep som brukes med den største selvfølge innenfor sfæren for vitenskapelig virksomhet. Han tydeliggjør også at ”selvrealisering” krever spesifikke omgivelser for å kunne manifesteres gjennom handling og

praksis. Det selvrealiserende prosjektet for Gunnar er når forventningene og forhåpningene faller sammen med de objektive mulighetene.

4.2.2 Selvrealisering og skam; en teoretisk rekonstruksjon

I dette avsnittet vil jeg gå inn i en "dialog" med Honneths anerkjennelsesteori for å nansere problemstillinger som oppstår i anvendelse av teori på empirisk studerte saksforhold. Dette er det analytiske perspektivet som Burawoy (1998) definerer som teoretisk rekonstruksjon, hvilket inngår i utvidet case-metode. Hva jeg ønsker å utdype er forholdet mellom selvforståelse, anerkjennelse og den kulturelle verdihorisont.

Kan man ut fra Gunnars historie konkludere med at det samfunnsmessige kravet til selvrealisering er en del av de samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsene? Hans høye ambisjoner kan forklares ut fra en stor grad av beherskelse av de objektive mulighetene, hvilket eksempelvis er hans studieprestasjoner, hans engasjement osv., men det garanterer nødvendigvis ikke for den fremtidige gevinsten i form av posisjoner, som Gunnar hadde forestilt seg. Hans frustrasjoner og fortvilelser kan tilskrives manglende muligheter til å få tilgang til de felter hvor hans evner og ressurser er ønskeverdige, slik at han får realisert de investeringene han har gjort. Forholdet mellom forhåpningene og mulighetene er forskjøvet. Dette gjør han frustrert, skuffet, sint kanskje, men det fører ham ikke inn i en opplevelse av sosial krenkelse. Gunnar demonstrerer at ambisjonene om å følge og utvikle sin faglige interesse, som i stor grad er synonymt med å realisere egne evner og anlegg, er absolutt viktigst for ham og som utgjør det selvrealiserende prosjektet. Disse preferansene har forrang foran andre forventninger og forestillinger om materielle goder, forutsigbarhet og trygghet. På det tidspunktet jeg snakket med ham hadde han ikke fått tilslag på noen av de posisjonene som er relevant for hans selvrealiseringsprosjekt.

Hva man skal merke seg ved Gunnars historie er at uansett hvilke valg Gunnar gjør i forhold til sin fremtid, det være seg å fortsette kampen for tilgang på den samfunnsvitenskaplige arena, velge å ta en annen eliteutdannelse som medisin, jus, eller handelshøyskolen, eller jobbe som lærer/lektor, vil han befinne seg innenfor de sosiale arenaer som åpner for prestisjefylte posisjoner. Gunnars investeringer i nåtiden genererer en forestilling om fremtidige posisjoner som plasserer ham i det øvre sjiktet i det sosiale hierarkiet. Betyr det at det er de gamle klasseskillene som er ansvarlig for de samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsene? Forskjellige utdanningsnivåer og tilhørende posisjoner disse åpner opp for, har sitt opphav i historiske prosesser. Helt frem til etterkrigstiden, eller man kan si helt opp til industrisamfunnets

høydepunkt på 1970-tallet (Frønes og Brusdal, 2000), har utdanning på et høyt nivå vært forbeholdt de få. Den økonomiske og kulturelle elite hadde makt og innflytelse, foruten å nyte sosial prestisje. Den kulturelle forestillingsverden fra den tiden dominerer til en viss grad fremdeles (Ibid.), samtidig som det samfunnsstrukturelle grunnlaget er endret. Dermed oppstår det en forskyvning mellom idealer og de objektive mulighetene.

Honneth (1995) understreker skillet mellom mangel på respekt og inngripen mot forventninger assosiert med autonomi. Ut fra Gunnars fortelling kan man se at den tilspissede konkurransen om de mest interessante stillingene oppleves som en inngripen mot hans ønsker og preferanser – altså hans valgmuligheter og autonomi. Dette gjør ham frustrert, men han skammer seg ikke. Skammen tilkommer dem som ikke lever opp til de kollektive idealer, spørsmålet er; hvilke idealer? Et av de elementene som ofte blir trukket frem når tendenser ved det senmoderne samfunnet skal beskrives, er at individet setter seg selv i fokus for sin livsplanlegging, og at selvrealisering har blitt et allment samfunnsmessig krav. I følge Gunnars fortelling har omstendighetene ikke bydd på mulighetene for det selvrealiserende prosjektet for ham enda. Innenfor denne logikken, burde ikke Gunnar da skamme seg? Honneth (1995) stiller krav til at den samfunnsdiagnosen som gis skal være forankret i den sosiale daglige handling og praksis, og han stiller opp erfaringen av sosial forakt som ledetråd for uttrykk for krenket selvrespekt, og som indikator på sosiale patologier. Erfaringen av sosial forakt og krenket selvrespekt stammer, i følge Honneth fra mangelen på anerkjennelse. Er Gunnars identitetskrav avvist? Gunnar skammer seg ikke, det er ingen ting i Gunnars fortelling som kommuniserer skam, krenkelse eller mangel på sosial respekt. I den forstand at jeg legger Honneths anerkjennelsesteori til grunn, er derfor svaret på det spørsmålet, nei. Kan man da konkludere med at selvrealisering er et kollektivt ideal, uten at det utgjør et krav som må etterleves? Til dette spørsmålet vil jeg svare, ja, for Gunnar utgjør det et ideal, men om det utgjør et moderne kollektivt ideal er mer problematisk.

”Selvrealisering” eksisterer som en kollektiv ide eller forestilling, men det er en relativ størrelse. Gunnars fortelling viser at det selvrealiserende prosjektet for ham bare kan realiseres gjennom vitenskapelig eller faglig relatert arbeid. Dette er et ideal som en vitenskap-habitus gjerne er bærer av. For Gunnar er som sagt selvrealisering knyttet opp til vitenskapelig arbeid. Når dette oppfattes relasjonelt, fremstår ”selvrealisering” som et tegn på en virksomhet som har sosial prestisje. For andre vil det selvrealiserende prosjektet knyttes til helt andre yrkeskategorier og/eller virksomhetsformer. Det som er av interesse å merke seg ved Gunnars fortelling er for det første at hans valg av utdanning inngår i det han anser som det selvrealiserende prosjektet, og for det andre at alle de jobbene eller posisjonene Gunnar ser for seg han kan få, regnes blant

de mer prestisjefulle. Argumentet for å konkludere med at han lever, eller mer presist har en fremtidsforestilling om en virksomhet, i tråd med de samfunnsmessige krav og overordnede anerkjennelsesbetingelsens, ligger i at han er frustrert og skuffet over å ikke få muligheten (foreløpig) til å realisere egne evner og anlegg, men han skammer seg ikke. Denne artikulerte emosjonelle distinksjonen anser jeg som vesentlig, fordi målet på manglende anerkjennelse er i følge Honneth (1995) opplevelse av skam og krenkelse. Hvis opplevelse av krenkelse og skam skal kunne utgjør referanserammen til en samfunnskritisk diagnose, og som et normativt grunnlag for "det gode" samfunn, er det avgjørende å kunne skille mellom det emosjonelle råmaterialet som indikere en truet identitetsutvikling, og en hensikt rasjonell forfølgelse av interesser, og et helt spekter av tilhørende emosjoner.

Den historiske utviklingen av academia som institusjon har inkorporert et verdisystem og en kulturell arv, som tilskriver aktørene innenfor institusjonen en status som samfunnets opplyste og sannhetsformidlere, foruten at aktører innenfor feltet beskrives som selvdisiplinert, med høy grad av selvinnsett og evnen til erkjennelse. Videre inngår vitenskapen som praksis, og universitet som institusjon, i samfunnets maktfelt, som har stor grad av symbolsk makt. Forstått relasjonelt er den akademiske habitus bærer av tegn på karakteristika som gir sosiale prestisje. Det er den symbolske makt til academia som er gjenstand for drøftelser i de kommende kapitler. Innfallsvinkelen er å peke på noen av de konsekvensene dette fikk for intervjusituasjonen og aktøren.

4.3 Med makt til å bedømme.

Som representant for det akademiske felte, opptrer jeg som en vitensutøver på en sosial arena, som vil reflektere en generell oppfattning av universitetet og forskningspraksis, og som utgjør en del av den symbolske kapitalen jeg tar med inne i intervjusituasjonen. Gjennom forskningspraksis, hvor teoretiske og metodologiske perspektiver inngår, definerer og fortolker jeg den livsverden jeg står overfor. Som forsker lar man sitt meningsunivers være referansepunktet for fortolkning gjennom hvordan man definerer og fester på begrep de opplevelse og erfaringer som aktører gjør i sin omgang med den sosiale verden, eller snarere i sin fortelling om sin omgang med den sosiale verden. I de kommende to avsnitt skal jeg vise hvordan jeg, gjennom min posisjon som gir myndighet til å bedømme, gir seg svært forskjellig utslag for den som dømmes. I det første tilfellet skjedde det en avgjørende positiv endring i den intervjuedes (Odd) selvforståelse og selvverdsettelse. I det andre tilfellet fikk jeg som den

dominerende, tilslutning i min verdensforståelse og verdihorisont, slik at den dominerte fikk mest sannsynlig forsterket sin opplevelse av å være på "utsiden" av samfunnet.

4.3.1 "Når enden er god": Anerkjennelsens frigjørende potensial.

Odd (intervju nr. 5) er en voksen veletablert familiemann, som er fornøyd med livet og sin livssituasjon. Han har alltid jobbet, og trivdes med den jobben han hadde. Hans lidenskap er idrett, og han er svært entusiastisk og aktiv, og trener flere idrettslag. Noen av guttene han har trent er tatt ut på landslaget, og dette gjør Odd stolt og lykkelig, for ham er dette en stor seier. Odd mistet jobben på grunn av nedleggelse av bedriften, og det kom som et sjokk på alle. For Odd var dette det verste han noen gang hadde opplevd. Å være arbeidsledig var for Odd helt grusomt, og skammen satt dypt. På dagtid prøvde han å gjemme seg vekk slik at færrest mulig skulle se at han ikke hadde noe å gjøre. Dagene opplevdes som totalt bortkastet, og når han en og annen gang sov litt lenger ut over morgenen, følte han seg som en "sløv slask". Møte med aetat var også en grusom erfaring. Odd forteller at han synes det var "dritflaut" første gangen han var der, alle kunne se at han var arbeidsledig og lat - man burde ha en jobb, det er det som er riktig, det er det som forventes, at man har en jobb. Etter som tiden går, og det viste seg å være vanskeligere å få en ny jobb enn han trodde, mister Odd litt "tråden" på seg selv, han blir deprimert, sover dårlig om natten, stresser – Odd synes det er vanskelig, det skjer noe inni en, som han sier. Heldigvis har han idretten. Hadde det ikke vært for den ville han ikke klart å takle arbeidsledigheten, den gir han noe å se frem til, den holder han integrert i samfunnet på en måte, dessuten så skriver han en bok om idretten sin. Nå når han har så god tid og ikke går på jobb, koser Odd seg med å skrive et par bøker, en som er orientert mot idretten og en som er relatert til yrket sitt, foruten å igangsette et par andre prosjekter. Dette var aktiviteter som han startet opp med nokså raskt etter at han ble arbeidsledig. Odd nevner dette sånn i forbifarten⁴ (intervju nr 5).

Før Odd begynte å fortelle om skriveprosjektene sine, hadde jeg inntrykk av at han var passiv og til en viss grad handlingslammet som konsekvens av skammen han opplevde som følge av arbeidsledigheten. Opp til tidspunktet for intervjuet hadde ikke Odd sett på skriveprosjektene sine som en betydningsfull aktivitet, eller produksjon, det var ikke et element som han vurderte som verdifullt og verdt å fortelle om. Jeg derimot reagert helt annerledes, jeg fant den aktiviteten

---

⁴ Deler av dette referatet er basert på notater fra det første intervjuet jeg hadde med Odd. Teknologien sviktet, og jeg mistet opptaket. "Intervju nr 5" er basert på et reintervju med Odd. Det var ved første intervju at jeg med interesse og entusiasme opphøyet hans skriving, hvorpå han selv gjorde det samme.

svært interessant, og begynner å spørre Odd ut om dette. I samtalens løp gir jeg anerkjennelse for skriveprosjektene. Det dreide seg om å skrive ett par fagbøker innenfor to forskjellige fagfelter, som relaterte seg henholdsvis til en hobbyvirksomhet og til hans yrkeserfaring. Jeg mente at det var fullgod erstatning for lønnsarbeid i den henseende at han burde anse denne ”produksjonen” som verdifull, og derigjennom som en del av hans identitet. Jeg fastholdt at han burde kunne identifisere disse aktivitetene som verdiskapning, og som noe han burde bruke i en presentasjon av seg selv. Gjennom å vise min entusiasme og fascinasjon, samt å opphøye denne aktiviteten til noe betydningsfullt, endret dette informantens selvforståelse og selvverdsettelse, han fikk en aha-opplevelse som han selv uttrykte det, og den skammen som han opplevde som en følge av å være arbeidsledig forsvant umiddelbart, som konsekvens av at Odd erkjente denne aktiviteten, eller produksjonen som verdifull:

Jeg: Ja sånn i forhold til å skamme seg over å være arbeidsledig, gjør du det nå, etter du har klart å definere deg sjøl som forfatter?

Odd: nei fra siste uken, fra forrige onsdag (da vi hadde første intervju) kanskje, eg tror det var forrige onsdag, så har eg ikkje hatt tid til å skamme meg over det...[å nei?] nei, for då har eg hatt så mye, eg har ikkje tenkt på at eg har være arbeidsledig siden...utenom at eg må huske å sende inn sånn der kort, det tenker eg på, det e det eg liksom forbinder med å være arbeidsledig no.

Jeg: Men ka har gjort til at du nå plutselig ikkje tenker på det lenger?

Odd: nei for eg fikk liksom en, en sånn en aha-opplevelse at kanskje gjør eg noe viktig, uten at eg får arbeidsinntekt av det, eller uten at bøkene blir solgt i noen bokhandlere [så tenke du at det va noe nyttig, til glede for ?] om ikkje annet enn for meg i hvert fall [ja] det va godt nok (intervju nr 5).

At et forskningsintervju kunne få slik en lykkelig utgang var selvfølgelig en flott opplevelse for oss begge. Mine umiddelbare refleksjoner var at vi gjennom intervjusamtalen hadde kommet frem til en innsikt som lå nærmere ”sannheten”, enn det Odd erkjente forut. Jeg hadde, takket være sosiologiske kunnskaper utvidet denne mannens horisont og endret hans virkelighetsforståelse. Vi hadde konstruert nytt meningsinnhold som fikk konsekvens for hans selvverdsettelse og identitet. Ved nærmer ettertanke og refleksjon, og i oppstarten på den analytiske prosessen gjennom å følge M. Burawoys utvidet case-metode og Bourdieus insistering på å objektivere forskers posisjon og det feltet min kunnskap er konstruert i, fikk dette fenomenet flere dimensjoner.

Som representant for det akademiske feltet, og som ”generelle andre”, fikk jeg en autoritet til å definere og anerkjenne Odds virksomhet. Den symbolske makten som konstituerer universitetet som institusjon, gav meg defineringsmakt i den sosiale relasjonen han og jeg utgjorde. Sammen med at jeg var en fremmed, kunne jeg innta rollen som de ”generelle andre”. I følge Honneths anerkjennelsesteori (1995) er det ikke tilstrekkelig å ha defineringsmakt, det må også ligge en gjensidig anerkjennelse i den intersubjektive relasjonen. For at min verdsetting av hans virksomhet skal få noen betydning må også han anerkjenne mine kunnskaper og det sosiale felte som jeg representerer som betydningsfull. På tross av at de innebygde tendensene i feltet fremstiller meg i et lys av kunnskap og innsikt, kreves det at den andre anerkjenner det som verdifullt.

Effekten av den gjensidige anerkjennelsen som fant sted var en fortrenning av den skamgjørende erfaringen Odd hadde av å være arbeidsledig, med påfølgende økt selvverdsettelse og en ny positiv selv-narrativ. På grunn av denne erfaringen rekonstruerte Odd selv-narrativen ved å inkorporere de nye elementene og en ny forståelsesramme. Det er mulig å spekulere i om det ikke er den økte selvverdsettelsen som fortrenger skammen, men det var også andre forhold som muliggjorde, eller muligens forutsatte denne effekt. Odd var kommet godt i gang med skriveingen, hans investeringer i denne virksomheten var altså betydelige på det tidspunktet jeg snakket med ham. Dette er i seg selv interessant i den forstand at Odd driver med en virksomhet som han helt klart liker veldig god, men som han ikke selv anerkjenner som spesielt betydningsfull, i hvert fall ikke i samtale med meg som ”publikum” for hans historie. Videre kan man si at skriveingen var en manifestering og akkumulering av hans opparbeidete kapital som var tilegnete gjennom arbeidslivet og fritidsaktiviteter over en lang tidsperiode. En erkjennelse av verdien av hans virksomhet kommer når jeg, som representant for academia, anerkjenner den som verdifull og betydningsfull. Men dette er bare mulig fordi Odd allerede hadde lagt ned mye arbeid, evner og ressurser i denne virksomheten. Den meningen og verdien denne virksomhet fikk, står i forhold til investeringene. Under alle omstendigheter eksemplifiserer denne sosiale situasjonen betydningen av gjensidig anerkjennelse for selvverdsettelse og identitetsdannelse:

Jeg: Koss synes du det er då, å kalle deg sjøl for forfatter?

Odd: Ja det er KANONBRA! Folk eg kjenner ler jo litt i begynnelsen, men så sier eg jo ka eg holder på med da, så sier de: ”å, å ja, kjempebra” sier de då, sant, ja. [føler du du får respekt da?] ja, ja, de spør jo om eg tror om eg kan selge sånn, då sier eg at ellers hadde eg jo ikkje gjort det. Eg kan jo selvfølgelig skrive an, og gi an vekk, men, men å så, eg er så godt som ferdig med å skrive en bok då, eh, eh, nr 1 då....[så du skriver to bøker?] ja, ja det blir voldsomt når eg først begynner, hehehe (intervju nr 5).

Det er to elementer i Odds fortellingen som er bemerkelsesverdig, som bør nevnes eksplisitt, og som har direkte relevans i forhold til Honneths anerkjennelsesteori, nærmer bestemt forholdet mellom samfunnets anerkjennelsesmønster og generering av skammen. Det første elementet er mekanismer som strukturerer opplevelsen av skammen. Odd opplever skammen sterkest og tydeligst mellom kl. 0800 og 1700 og i møte med aetat, altså i forhold til tid og sted. Men det er ikke, og dette er viktig, på grunn av noe han gjør eller ikke gjør, eller i ansikt-til-ansikt møte med enkelte mennesker, eller ut fra hva andre faktisk sier, men ene og alene ut fra forestillingen om hvilke vurderingskriterier ”de andre”, i Meads forstand, de ”generelle andre” dømmer ham etter. Odds fortelling eksemplifiserer at samfunnets anerkjennelsesmønster er internaliserte vurderingskriterier for hva som er ”riktig” og ”galt”, og hvilke karakteristika og kompetanse som har positiv eller negativ verdi. Disse elementene trekkes inn i selv-narrativene som en moralsk evaluering av egne handlinger. De mentale og kognitive forestillingene er en kroppliggjort kunnskap som ikke kan eksistere eller fungere uten et sosialt felt hvor den manifesteres. Skammens erfares altså i møte med spesifikke situasjoner som er lokalisert i forhold til tid og sted. Dette forsterker ideen om at Odds forestillinger og erfaringer er en refleksjon av samfunnsstrukturelle forhold, og hvordan lokalitet og andre sosio-kulturelle narrativer (her; historien om å være uavhengig og at alle skal ha en jobb for å betale skatt) trekkes inn i historien.

Det andre elementet som intervjusituasjonen med Odd eksemplifiserer er betydningen av anerkjennelse, som må komme fra et betydningsfullt flertall andre (jeg er i dette tilfellet talerør for dette betydningsfulle flertallet), for evner og ytelser, som grunnleggende for selvverdsettelse og identitetsdannelse. For å nyansere dette, er det viktig å se at skriveprosjektet var en handling som Odd var godt i gang med, altså en aktivitet som krever innsats og hardt arbeid. Det er Odds fortolkning av, og den konteksten skriveprosjektene settes inn i som endres i løpet av intervjusamtalen. Han hadde selvfølgelig et bevisst forhold til disse prosjektene i utgangspunktet, men det avgjørende er å skille mellom bevissthet om seg selv, og en normativ forståelse av en selv som en bestemt type person.

Odd: eg har jo tenkt masse den siste uken då, eh før trodde eg det liksom var for å bidra i samfunnet med å, å betale skatt sånn at vi kan gå på skole å, å, få sykehus å, ja, men etter forrige onsdag har det vært helt uviktig for meg, [ja] det eneste det va, at folk tror, det eneste det e det at det som gjør at, det e jo ikkje viktig for meg lenger å ha lønnet arbeid, eh, eh det eneste liksom e ka folk trodde. [ja, det e den, så forklarte du det litt med at man skal bidra med skatt til fellesskapet] ja, men det driter eg i nå, eller nå betyr, eller når eg hadde tenkt meg om, så e det helt uvesentlig.....[ja, ja, men ka e vesentlig då?] selvbildet, at du ikkje har jobb, at du

e litt unyttig, ja, for eg trodde at eg va unyttig, helt til forrige uke, trodde eg at eg va helt unyttig. Eh, så va det på torsdag eller fredag en som ringte og ville samle penger inn til støttegruppe mot narkotika eller et eller annet, eh, eg har ikkje penger, men eg gjør så godt eg kan, sa eg, med å trene en haug med unger på Bønes, og det kan jo hende at, hvis en av de hadde tenkt å begynne med narkotika og han e på trening i stedet for, så har eg bidratt sannsynligvis mer en han som sitter og ringer, ja (intervju nr 5).

Det er dette siste momentet som får betydning for samfunnsutvikling slik Honneth (1995) fremsetter det. Spesifikt i dette sitatet, og generelt i intervjuene som helhet, viser at Odd for det første ikke lenger vektlegger lønnsarbeidet på samme måte som før, samtidig som han har sprengt grensen for hva han mener er samfunnsnytting, og derigjennom hvilke ytelser som bør anerkjennes som arbeid. Sagt med Honneth vil jeg påstå at Odds prosess viser kraften og betydningen av anerkjennelse på det individuelle nivået, samt det empiriske arbeidets frigjørende potensial (A. Honneth, 2002).

Den dynamikken som alle elementene og dimensjonene utgjør, og som jeg har gjort et forsøk på å belyse, men som aldri kan gjenskapes i sin fulle kompleksitet, iverksetter og opprettholder en prosess som potensielt fremmer en samfunnsutvikling i positiv forstand. Gjennom likeverdige relasjoner av anerkjennelse, lærer vi alltid noe nytt om oss selv, eller noe mer om vår spesifikke identitet, eller individualitet. Påstanden om at *Selvets* dimensjoner må anerkjennes av andre (Honneth, 1995), er eksemplifisert i det overforstående.

4.3.2 Symbolsk makt i praksis.

I forrige avsnitt har jeg vist hvordan akademias symbolske makt kan gi anledning til å anerkjenne en virksomhet som betydningsfull. Dette kan sies å henge sammen med den posisjonen universitetet eller academia har i det sosiale hierarki, samt den posisjonen de intervjuede og jeg har i forhold til hverandre som representanter for forskjellige felt. I dette avsnitte skal jeg vise til en annen intervjusituasjon som berører samme tema, men med et helt annet utslag.

Som de fleste av deltakerne på dette prosjektet, var også denne utdannet fra universitet, med lavere grad ved historisk- filosofisk fakultet. Han har følgelig fått inkorporert en kapital derfra som ikke skiller seg vesentlig fra min egen. Tor, som jeg har kalt denne deltaker, var ferdig med studiene for ca ti år siden. Inntil tidspunktet for vår samtale hadde han ikke hatt jobber hvor han hadde brukt sine fagkunnskaper. Tor hadde heller ikke vært i faste jobber, men

hadde hatt en lang rekke forskjelling kortere engasjement innenfor ufaglærte og manuelle yrkeskategorier, med arbeidsledige perioder mellom oppdragene.

Ved at jeg er på master, og enda har en forestilling om en fremtid, fyller jeg en posisjon i det sosiale hierarkiet som står over denne aktørens posisjon. Dermed tillegger jeg meg selv mer symbolsk kapital og som konsekvens mer symbolsk makt. Effekten av disse aspektene er flere. For det første vil vi definere hverandre som aktører med liknende kapital, og ut fra dette måle hverandres fremtoning og fremferd. For det andre vil den akademiske diskurs blir liggende som et filter som vi "ser" hverandre gjennom, som avgrenser muligheten for meg til å forstå informantens situasjon og ytringer. I tillegg til dette kommer effekten av at det er jeg som styrer samtalens karakter, det er jeg som definerer hva vi snakker om, og det er meg som har kontrollen på materialets bruk i etterkant av undersøkelsen.

I hvert av mine intervjuer hadde jeg noen innledende spørsmål som alder, sivil status, utdanningsbakgrunn, antall barn og ledighetsperiode. Da jeg spurte Tor om hans alder, fikk jeg til svar:

Tor: jeg er snart førti, og så er utdannelsen min for det meste her fra universitetet, jeg er can.mag. , så har jeg, ja litt mer en det – storfag i historie og diverse slik. Jeg hadde ikke råd til å finansiere et hovedfag, så jeg begynte å jobbe med diverse strøjobber.

Hvor jeg deretter kommer med følgende kommentar:

Jeg: da blir det ikke mye tid til å studere! Eh...sivil status

Dette er åpningssekvensen av intervjuet, og vi har enda ikke kommet i gang med samtalen. Det kan argumenteres for at vi i denne fasen i større grad klargjør hverandres sosiale rolle og situasjonsforståelse, videre at de innledende sekvenser i intervjuinteraksjonen kan være innfallsport til å skissere forhold ved både den intervjuedes og intervjuers situasjon (P. Solvang, 1998). I denne åpningssekvensen opplyser Tor om hvilken grad han har ved universitetet, videre forklarer han hvorfor han ikke tok hovedfag. Han fremsetter en unnskyldning for ikke å inneha en høyere grad ved universitetet, og definerer dermed hvor han "hører hjemme" innenfor det akademiske hierarkiet. I påfølgende kommentar bekrefter jeg denne forestillingen, foruten å legitimere, eller i hvert fall gi min forståelse for Tors forklaring på hvorfor han ikke fikk tatt hovedfag.

Hvordan skal denne åpningssekvensen forstås? Det er gode grunner for å anta at Tor kommer med denne "unnskyldende" forklaringen fordi han snakker med en som representerer det akademiske felt. For å opprettholde verdigheten, unnskylder han seg for å ikke inneha en

høyere grad ved universitetet, og jeg godtar denne unnskyldningen som forklarende faktor. Det som ligger til grunn for denne åpningssekvensen er at både Tor og jeg tillegger det å inneha en høyere grad ved universitetet større verdi i det sosiokulturelle hierarki enn en lavere grad. Dette er en forestilling som begge tar for gitt, og som konsekvens opprettes et maktfelt. Etableringen og bekreftelsen på denne maktrelasjonen skaper en sosial spenning som kommer til uttrykk hos meg ved at jeg mister litt tråden, og utstøter et ”eh” med påfølgende kort pause. Dette ”eh” fra min side kan også tolkes som et uttrykk for det ubehaget jeg, som ”sosiolog”, opplever ved å ta meg selv i å komme med kommentarer som så åpenbart er verdibasert eller normativ. At en åpningssekvens, som tilsynelatende virker alminnelig, naturlig og ubetydelig, en ren høflighetsfrase, bærer i seg dimensjoner som representerer strukturen i det feltet vi inngår i. En sekvens som kanskje utdyper dette enda tydeligere er denne:

Comment [IER4]: Dette må utdypes for forbedres.

***Jeg:** Er ikke det et paradoks da, vi sitter jo her på universitetet, og det utdannes mange fra historisk/filosofisk, det er litt vanskelig å forsvare at det er, eh liksom, altså her har folk en kompetanse som ikke blir verdsatt*

***Tor:** Ja, altså, det er godt mulig at det hadde vært annerledes hvis jeg hadde blitt ferdig med hovedfag, men ellers har det ingen praktisk verdi i det hele tatt*

Våre sosiale roller og situasjonsforståelse er klargjort, hvor jeg befinner meg i en dominerende posisjon i forhold til Tor, som er bekreftet av oss begge. Disse forhold har en klar innvirkning på maktrelasjonen og det intersubjektive forhold, det innholdsmessige i intervjuet, og som konsekvens, analysen av materialet. Gjennom hele intervjuet forsøker Tor å opprettholde verdigheten og en viss sosial posisjon, blant annet ved å komme med unnskyldende forklaringer på hvorfor han ikke fikk tatt hovedfaget. Jeg vil si at han innlemmes i den akademiske diskurs sammen med meg, hvor han kontinuerlig blir påminnet den ”underordnede” posisjonen han befinner seg i. Videre ligger akademias verdier, normer og interesser implisitt i spørsmålene slik at Tor kontinuerlig får spørsmål om hvordan det oppleves å ikke ”lykkes”. Gjennom min tematisering påpeker jeg alle de forhold hvor Tor ikke lever opp til forventningene om hva som er ”riktig” og ”godt”. Ut fra slik jeg husker å oppleve intervjusituasjonen og samtalen (tok feltnotater for hvert intervju) var jeg ofte ille berørt, pinlig stillhet preget ofte samtalen, jeg erfarte ubehag ved å stille mange av spørsmålene. Om jeg har forstått Goffman riktig kan dette forstås som at jeg reagerer emosjonelt på den skam og krenkelse situasjonen påfører Tor.

Dette eksempelet belyser også de tidligere drøftede (kap. 4.2) implikasjonene som et forskningsprosjekt reiser, nemlig at forskningspraksisen danner sosiale prosesser som ytterligere forsterker det som anses som en samfunnspatologi og som generer skam og krenkelse. Eller mer

generelt, at forskningspraksis utgjør en sosial realitet som forsterker eller skaper samfunnsstrukturelle betingelse for handling og praksis. Gjennom hele intervjuet legger jeg et betydelig press på Tor for at han skal definere og forklare forholdet mellom hans utdanning og arbeidserfaring, hvordan dette oppleves samt eventuelle ”årsaksforklaringer”. I ettertid kan man stille spørsmål til om dette intervjuet er etisk forsvarlig, hvilket er en problemstilling jeg under alle omstendigheter tar til etterretning. Betydningen av å realisere sine evner og ressurser som er ervervet gjennom en utdanning utgjør fokuseringspunktet for intervjuene og dialogen, hvor problematiseringen av det faktum at Tor ikke har hatt en jobb som er relevant i forhold til hans utdanning utgjør et hovedtema. Til grunn for denne fokuseringen ligger at evner og ressurser, som angivelig utvikles og dannes gjennom en utdanning, er langt mer betydnings- og meningsfulle enn eventuelle andre evner og ressurser som er ervervet innefor andre sosiale felt. Jeg inntar en holdning og forståelsesramme i forhold til Tors livserfaring, ut fra akademias normer, verdier og interesser, slik det er presentert og reflektert gjennom Gunnars fortelling. Den sosiale spenningen som jeg opplevde i intervjusituasjonen kan derfor forstås ut fra den krenkelse og skam som jeg påførte Tor, ved å stille opp for ham et speil av de ”samfunnsmessige” forventningene som han ikke lever opp til.

Spørsmålet dette reiser er ikke hvor vidt jeg som ”forsker” trer min verdensforståelse ned over hodene på de intervjuede, hvilket jeg åpenbart gjør, men om dette i seg selv svarer til holdninger og kriterier for anerkjennelse og respekt som strekker seg utover det akademiske feltet, og dermed utgjør en del av de overordnede samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsene. Uansett mener jeg likevel å kunne hevde ut fra det overforstående at Tor er kom i en underordnet posisjon i relasjon til meg som representant for det akademiske feltet, hvilket utløste en mekanisme som for det første tillot meg å definere situasjonen og dialogen, samt at denne situasjonsbestemte dominansrelasjonene genererte erfaringer av krenkelse og skam. Dette demonstrerer hvordan asymmetriske relasjoner og mangel på anerkjennelse generer skam og krenkelse, foruten hvordan makt gjennomsyrrer relasjoner. Bourdieu sier at makt må forstås relasjonelt, det vil si at makten etableres i og utvikles i relasjoner, og er en mekanisme som ikke kan atskilles fra sosiale felter som er bærere av bestemte kriterier for bedømmelse. Intervjurelasjonen mellom Tor og meg skulle eksemplifisere dette på en god måte, samtidig som det demonstrere bakenforliggende prinsipper for handling og praksis.

4.4 Et overblikk

I det overstående har jeg så langt jeg har evner analysert implikasjoner ved dette forskningsprosjekt og intervjusituasjonene i tråd med Bourdieus refleksive refleksivitet og utvidet case-metodes første analytiske dimensjon slik det ble presentert i kapittel 3. Gjennom å foreta denne *objektiveringen* håper jeg på å ha belyst tre aspekter ved forskningspraksisen som jeg mener er fremtredende. For det første at intervjusituasjonene i seg selv er en sosial realitet på lik linje med andre sosiale realiteter, og bør analyseres med det som utgangspunkt. For det andre at det språket jeg bruker for å gi mening til den sosiale realitet, er forankret i en akademisk verdensanskuelse og en teoretisk forståelseshorisont, hvilket legger føringer på utførelse og forståelse av forskningsintervjuene. På bakgrunn av dette har jeg gjort et forsøk på å synliggjøre relasjonene mellom forskningspraksis eller vitenskapen og konstruksjon av normer og verdier som ligger nedfelt i hverdagsvirkeligheten, hvilket er en viktig målsetting for den refleksive vitenskapen (Bourdieu, Pierre og Loïc J. D. Wacquant, 1995). Dette prosjektet kan forstås som en sosial prosess, som på en og samme tid er innlemmet i, og reproducerer kjennetegn ved individualiseringsprosessen, samt at det utgjør en ekstern kraft som virker på intervjusamtalene. Mitt argument er at forskningsprosjektet i sin helhet har tatt opp i seg en spesifikk verdensanskuelse, med sine meningsdannende begreper og konsepter, som legger et betydelig press på de intervjuede til å evaluere seg selv og sitt livsløp innenfor sammen meningsunivers. Forskningspraksisens mange implikasjoner, som inkluderer bruk av teori, begreper og kategorier, defineringer av tema og problemstillingene løper sammen med diagnostisering av samfunnsutviklingen som en individualiseringsprosess. For det tredje har jeg demonstrert hvordan forskningsintervjuet, som en sammenfletting mellom felter som står i et overordnings- og underordningsforhold til hverandre, strukturerer aktørene i en over- og underordningsrelasjon som skaper makt til å bedømme. Dette er, om jeg skal følge Bourdieus logikk, bare mulig fordi intervjusituasjonen som felte inngår i et større maktfelt som virker langt ut over grensens for utdanningssystemet.

Menneskers handlinger og praksiser er langt mer komplekse enn teorier klarer å beskrive. Enhver teori eller modell er en forenkling av virkeligheten. Samfunnsvitenskapens begreper og kategorier kan i beste fall antyde, og i verste fall forvrengte virkeligheten. I følge Bourdieu kan ikke en forsker stille seg utenfor sitt forskningsobjekt, og nøytralt observere og avdekke de bakenforliggende mønster og strukturer som konstituere handling og praksis. I denne delen av analysen har jeg trukket frem noen elementer som kan belyse den kompleksiteten som intervjusituasjonene konstituerer. Det ville være en umulig oppgave å kontrollere den

mangesidige effekten av den sosiale interaksjonen intervjuene er, men jeg har valgt ut noen som jeg mener også belyser verdier, normer og interesser som academia som sosialt felt er bærer av.

Forskningsprosjektet generelt og intervjusituasjonen spesielt kan forstås ut fra den antagelsen at det foregår en kamp for etableringen av en likeverdig relasjon. Dette kan for det første forklare hvorfor noen ønsket å delta på en intervjuesamtale – de ønsket at deres stemme skulle inngå i den samfunnsvitenskaplige debatt, og at deres bidrag skal vurderes som likeverdige i forhold til alle andre bidrag fra aktører som konkurrerer om å definere den sosiale virkelighet. Dette kan kaster lys over hvorfor ni av mine elleve intervjuede har utdanning tilsvarende lavere grad ved universitet eller mer. Videre foreslår jeg at forskningsintervjuet inngår som et viktig element i den intervjuedes selv-narrativ. Forskningsprosjekt inngår dermed som en del av deres identitetsbygging. Dette vil i seg selv prege de elementene som den intervjuede konstruerer sine fortellinger rundt, og fungerer som et eksempel på hvordan vi bygger, og opprettholder identitet. Med utgangspunkt i Bourdieus termologi, kan man si at mitt forskningsprosjekt var en inngangsbillett til en sosial arena som i sin struktur har makt til å bedømme i det sosiale spillet. Intervjusituasjonen forstås som en nærekamp, hvor likeverdigheten og selvverdsettelsen står på spill. Jeg, som blir sett på som representant for det akademiske feltet, som igjen representerer dyder som sannhet, kunnskap, innsikt, og selvdisiplin, er den som skal overbevises og til slutt kan gi den anerkjennelsen som det kjempes for.

I følge P. Bourdieu er det slik at kulturelle felter er mer eller mindre autonome arena som kan eksistere med sine egne normer, verdier og logikk som virker inn på hvordan aktørene handler⁵. Noen felter vil i større grad enn andre inngå i et nettverk av felter, dette gjelder kanskje spesielt for velferdsstatens forskjellige institusjoner. Det betyr at vårt utdannelsessystem kan forstås som bære av normer, verdier og interesser som man kan finne igjen i nasjonale særtrekk, og som ligger nedfelt i de forskjellige anerkjennelsesmønstrene samfunnet genererer. Det vil si at man kan finne en strukturell sammenheng mellom verdier, normer og interesser som utdanningsinstitusjonene er bærere av, og politisk håndtering av arbeidsmarkedsforhold, det offentlige hjelpeapparat, og hvordan arbeidsledighet håndteres og opplevelses. Den utbredte fokuseringen av kunnskap, kompetanse og utdanning som opphøyede verdier eksemplifiserer dette poenget godt.

Samfunnsforskning tar opp i seg samfunnsstrukturelle tendenser, som åpner for problemområder som underlegges empirisk forskning og undersøkelse. Tendensene bekrefte eller avkreftes, og vi får sosiale prosesser som utkrystalliserer enkelte tendenser foran andre.

---

⁵ Dette er ikke ment deterministisk, det er gitt at handlingen må ses i sammenheng med aktørens habitus og kapital.

Innenfor forskningsmiljøene konkurreres det om å få gjennomslag for de beste og mest presise samtidsdiagnosens, om hvilke begreper som står best til den sosiale verden. Noen vinner frem og brukes som referanse for forskning. Dermed løftes enkelt problemområder og saksforhold frem i lyset til fordel for andre. Samfunnsklasser og den klassesdelte samfunnsstruktur er et eksempel på en dreining innenfor samfunnsforskning hvor man i stadig større grad har gått vekk fra denne størrelsen som hensiktsmessig begrep som står til den sosiale realitet. Gjennom denne prosessen lærer vi til å se den sosiale verden med et bestemt blikk, vårt fokuseringspunkt er grunnlagt i en bestemt verdensanskuelse. Mitt tema for denne undersøkelsen kan forstås som et produkt av en slik bestemt sosial prosess som ligger til grunn for hvordan jeg forstår det empirisk funderte saksforhold, hvor individets mulighet til å ta i bruk sine evner og ressurser utgjør kjernen.

Oppsummert reiser dette kapitlet flere spørsmål. Mye av samtidens samfunnsforskning viser til betydningen for individets mulighet til å bidra med sine evner og ressurser, til å realisere seg selv, som et viktig trekk ved sen-moderniteten. Dette knyttes gjerne opp mot muligheten til å ta en utdanning, og til livslang læring (Nilsen, Ann og Julia Brannen, 2003). Spørsmålet er om ikke dette kan tilskrives de verdier, normer og interesser som ligger inkorporert i utdanningssystemenes diskurs, slik at dette rasjonelle systemets verdensanskuelse utgjør referanserammen for en samfunnsdiagnose. Innenfor denne verdihorisonten ligger ideen om at realisering av egne evner og ressurser gjennom en utdanning, svarer til en genuin faglig interesse og medfødte evner, og utgjør et "selvrealiseringsprosjekt". Tanken er at begrepene og kategorien man bruker for å avdekke empiriske saksforhold, skaper eller produserer fenomenene, eventuelt at man bare ser de egenskapene ved fenomenet som begrepene svarer til. Dette spørsmålet kan blant annet knyttes opp til Giddens begrep om ekspertssystemer, som henviser til at vitenskapen stadig legger under seg og definerer med sine kategorier, flere sider ved den menneskelige eksistens (Giddens, 1996). Et viktig poeng i denne sammenhengen er hvordan ekspertsystemene former menneskenes livsanskuelse, hva som konstituerer det meningsdannende, samt hva som er "riktig" og "godt". Forsking på forskningspraksis kan være et relevant tilsvarende på denne tendensen.

At språket om den sosiale verden springer ut av utdanningssystemet og den akademiske diskurs, reiser kritikk mot forskningens evner til favner andre enn "sine egen", så å si. Forskningspraksis som sosial prosess, sammen med det stadig økende utdanningsnivået i befolkningene, kan virke gjensidig forsterkende og legitimerende på hverandre. Man kan stille spørsmålstegn til om de verdier, normer og interesser som konstituerer feltet for utdanning, hvilket gjenspeiles i aktørenes verdensanskuelse, forventninger og forhåpninger, brer om seg til å utgjøre en økende del av samfunnets kollektiv kulturelle verdihorisont. F. Engelstad (2003) hevder at den vitenskapelige tenkemåte har hegemoni i det moderne samfunnet, gjennom å

bestemme hva som er gyldig og hvordan det gyldige skal legitimeres (F. Engelstad. 2003). På tross av at vitenskapelig fundert kunnskap stadig blir satt på prøve, utfordret i den offentlige debatt, er det rasjonaliteten og det rasjonelle argumentet som godtas og som kan legitimere ny kunnskap. Spørsmålet er om de subjektive forventningene svarer til de objektive mulighetene, samt hvilke, av det mangfold av samfunnsoppgaver og virksomheter, som anerkjennes som verdifulle? Har vi et arbeidsmarked som objektivt sett står i forhold til den kunnskap og kompetanse som utdanningsinstitusjonene produserer? Dette utgjør etter min mening et samfunnspolitisk problem, og åpner opp for nye problemområder innenfor feltet for velfredsforskning.

Arbeidsledighet blant akademikere er muligens et voksende fenomen, men et annet fenomen som ligger skjult bak en statistikk som viser at utdanning fører til sikker tilhørighet på arbeidsmarkedet (Halvorsen, Knut, 2004), er forskyvningen mellom forhåpninger som inkorporeres gjennom en utdanning, og de objektive mulighetene som strukturerer arbeidsmarkedet. I hvilken grad de forskjellige retningene innenfor feltet for utdanning faktisk gir en adekvat mulighet på arbeidsmarkedet, er slik jeg ser det en aktuell problemstilling som bør bli gjenstand for undersøkelse. Innenfor dette problemområde er det av stor betydning å ta utgangspunkt i hvordan det emosjonelt erfarer å yte innenfor forskjellige yrkeskategorier og posisjoner, som fanger opp erfaringer i arbeidslivet som gjerne går tapt i statistiske målinger av sammenhengen mellom utdanning og mobilitet på arbeidsmarkedet.

Til slutt finner jeg det viktig å stille det enkle spørsmålene, om hvilke andre spørsmål og begreper jeg kunne brukt i intervjuet med Tor, som kunne eventuelt hatt den samme frigjørende effekten som intervjusamtalen utløste i Odd? Hvordan kunne jeg unngått den symbolske volden som Tor ble utsatt for? Hvilket språk kunne jeg ha valgt for å nøytralisere, eller i det minste minske den virkningen føringen som forskningsintervjuet legger på Tor, eller for den saks skyld alle de intervjuede? Men kanskje enda viktigere, hvilke alternativ kommunikasjons- og interaksjonsformer byr intervjusituasjonene på både for Tor og meg? En teori om teoretisering og forskningspraksis, slik som Bourdieu foreslår, vil kunne vise vei i dette saksforholdet (Bourdieu, Pierre og Loïc J. D. Wacquant, 1995).

Ut fra denne analysen har jeg vist at forskning inngår i den sosiale realiteten, slik at den på et vis kan sammenliknes med en åpen offentlighet. Sammen med det faktum at det er en stadig ekspansjon av ekspertsystemer og økt forskning på et brett spekter av sosiale saksforhold, vil det kanskje være en samfunnspolitisk ide å bevisstgjøre samfunnsborgernes muligheter i forhold til det å være en del av forskningen. Videre kan det oppfordres til å ta i bruk et språk som står nærmere den hverdagsvirkeligheten vi er nedsenket i, og til å være kritisk til forskerens

språk og forståelseshorisont. Som samfunnsborgene kan man oppfordres til å delta i undersøkelser nettopp for at man da kan ha innvirkning på hvordan den sosiale verden beskrives. På grunnlag av overforstående analyse er det mulig å foreslå at forskningen og den offentlige debatt kanskje i større grad burde fokusere på hvilket språk vi bruker på å beskrive den sosiale verden og hvilken verdihorisont som ligger til grunn for dette, snarere enn å offentliggjøre *hva* forskningen har avdekket (som under alle omstendigheter ofte er en forvrengning og en journalists fortolkning). Oppsummert vil jeg poengtere at "vanlige" menneskers mulighet til innflytelse på kunnskapsproduksjon bør løftes frem og bevisstgjøres, for å få en motvekt mot det symbolske herredømme som ekspertsystemene har, men, ikke bare det, også for at kunnskapen om den sosiale verden skal ha relevans for helheten av sosiale realiteter. Kanskje ekspertsystemer og forskning kan være utgangspunktet for sen-modernitetens rom for handling og tale slik Hannah Arendt (1996) definerer det. I dette ligger det et frigjørende potensial.

I de neste kapitler skal jeg belyse noen av de sosiale prosessene som utgjør den levde erfaringen til mennesker som har hatt en ustabil tilknytning til arbeidsmarkedet. Gjennom samtalsløp kommer det til uttrykk hendelse som strekker seg både bakover og framover i tid som fortelleren anser som betydningsfullt for det "bildet" han/hun søker å tegne i relasjon til det problemområdet som tematiseres. Disse enkelthendelsene utgjør til sammen en sosial prosess som inngår i den enkeltes livsløp. Min intensjon med dette kapitlet er å vise at de sosiale prosessene drives fremover av aktørens handling og praksis i en søken etter anerkjennelse som er samfunnsstrukturelt betinget.

5 Det sosiale spillet om anerkjennelse og kampen for en fremtid.

I den kommende analysen har jeg valgt ut tre intervjuer⁶ som på hver sin måte kaster lys over de sosiale prosessene som den enkelte har gjennomlevd på grunn av erfaring av å være utenfor det sosiale spillet om anerkjennelse, hvor usikkerhet om fremtiden er stor. Det er mennesker som har en posisjon i det norske samfunnet som er marginal i forhold til arbeidsmarkedet, og som er definert som en risikogruppe av autoriteter og offentligheten, som har full sysselsetting som høyeste målsetting. Disse tre fortellingene utgjør ”hovedfortellingene”, og fremstår som idealtypiske, i den forstand at jeg rendyrker det ekstraordinære ved fortellingen for å kunne vise det allmenne i det særskilt. Videre vil jeg la hovedfortellingene kommentere hverandre der jeg finner det hensiktsmessig, for å understreke de poengene jeg ønsker å fremsette.

Jeg vil i så stor grad som mulig rekonstruere livshistoriene med hensyn til kritiske faser og kampen for anerkjennelse og verdighet slik det har fortonet seg for fortelleren. Intervjuene som er valgt ut tematiserer det sosiale spillet, som strekker seg over tid og sted, om kampen for anerkjennelse og eksistensberettigelse, og derigjennom en identitetsformasjon. På hver sin måte viser de forskjellige historiene til hvordan han eller hun har beveget seg mellom forskjellige sosiale arenaer over en tidsperiode, som i større eller mindre grad har gitt forhåpninger om nye mulighetshorisoner. Hver enkelt har blitt tvunget til å fornye sine investeringer i det sosiale spillet fordi de objektive mulighetene er endret, eller den forventede gevinsten er uteblitt. Historiene vitner samtidig om at de sosiale kampene er en stadig konfrontasjon med den sosiale verdens dom over den enkeltes gjøren og laten. Konsekvenser av dette spillet er av eksistensiell betydning for den som dømmes til å være i besittelse av en kapital som ikke vurderes som verdifull, eller sagt på en annen måte, som ikke gir tilgang til de sosiale arenaer som den opparbeidede kapitalen var ment å kvalifisere for.

I analysen av narrativene som fremstillingen nedenfor er et produkt av, har det prosessuelle og relasjonelle perspektivet vært viktig. Det prosessuelle perspektivet henviser til at identitet-narrativene viser til en sammensetting av en hel rekke separate hendelse som knyttes

---

⁶ Grunnlaget for valg av intervjuene som er analysert er tatt ut fra deres variasjon og forskjellighet i forhold til hverandre. Det er ikke fordi noen av intervjuene på en eller annen måte har vært bedre egnet for analyse enn noen andre. Jeg anser den ene fortellingen som et like godt eksempel på hva som er mulig i det sosiale verden som det andre, men en utvelgelse har vært nødvendig på grunn av oppgavens størrelsesorden. Videre er det slik at alle intervjuene danner grunnlaget for analyse, hvor de tre som er valgt ut kun fungerer som eksempler.

sammen til bestemte meningskonstruksjoner. I forhold til det overordnede temaet som er utgangspunktet for samtalen fortelles en historie som utgjør en helt unik sosial og psykologisk prosess for fortelleren, hvor de forskjellige elementene kan forstås som et uttrykk for et sammenhengende hendelsesforløp (ideelt sett). Men samtidig som den kontinuerlige sosiale prosessen resulterer i større eller mindre endringer i de individuelle persepsjons og forståelseshorisonter, finnes det også en yter objektiv sosial endringsprosess, som gjør noe med de mulighetshorisontene som den sosiale verden har å by på. Sosiale prosesser finner vi med andre ord både på individnivå og på et samfunnsstrukturelt nivå.

Det relasjonelle perspektivet peker generelt på forholdet, eller relasjonene mellom individ og samfunn for å si det i en enkelt sosiologisk vending. I denne analysen vil det si at den sosiale aktøren står i en relasjon til den sosiale verden, ut fra hvilken preferanse deres habitus tillater og hvilken kapital de er bærer av. Ut fra ideen om at det strukturerende prinsippet for handling og praksis er kampen for eksistensberettigelse, er det hensiktsmessig å se etter hvilken spesifikk kapital som utgjør den symbolske verdi, og hvor i det sosiale hierarkiet den hører hjemme, for å finne hvilke praksisformer som utøves i kampen for anerkjennelse. Derfor vil jeg forsøke å identifisere den spesifikke formen for kapital som de intervjuede sier de har eller ikke har, og se hvordan denne kapitalen relateres til den sosiale verden. Dette er mulig fordi forskjellige sosiale sfærer representerer spesifikke muligheter som krever en bestemt form for kapital, kvalifikasjoner og karakteristika. Det relasjonelle perspektivet tillater meg å se hvilke egenskaper en aktør trekker inn i sin selv-narrativ i relasjon til varierende sosiale felter som har en spesifikk inngangsrett. Denne formen for relasjon mellom aktørens kapital og de sosiale felter, kan ikke fraskilles fra det personlige synspunktet aktøren har på seg selv.

Det er alltid i relasjon til den sosiale verden at kampen for anerkjennelse utspiller seg. Det relasjonelle forholdet man har til den sosiale verden står i et direkte forhold til relasjonen til seg selv, eller sin selvforståelse. I sentrum av denne fremstillingen står på den ene siden individet og hans/hennes relasjon til seg selv, og på den andre den sosiale verden som innehar makten til å bedømme.

5.1 Levde erfaringer og sosiale prosesser: Analyse av fortellingene

De fire dimensjonene, slik de er fremsatt av M. Burawoy i artikkelen *The Extended Case Method* (1998), er brukt som inspirasjon og ledetråd i håndtering av det empiriske materialet. Dimensjonene har fungert som et metodologisk perspektiv som gir muligheter til å belyse intervjuene og intervju situasjonen fra flere perspektiver. Videre tillater metoden å forankre

empirien i et teoretisk perspektiv. Til grunn for utvidet case-metode ligger en refleksiv vitenskap som tar utgangspunkt i en dialog mellom oss og de, mellom forsker og forskningsobjektet, mellom teori og hverdagens handling og praksis.

Som tidligere presentert refererer den andre dimensjonen i utvidet case-metoden til utvidelsen av observasjonen/intervjuet til sosiale prosesser over tid og sted. I dette legger jeg at intervjuene er historier som refererer til et liv som er levd, som beveger seg i fortid, nåtid og fremtid, og som befinner seg midt i en historisk prosess. Forstått slik kan man også si at intervjuene analyseres ut fra et livsløpsperspektiv (Ann Nilsen og Julia Brannen, 2002). Livsløpsperspektivet vektlegger det allmenne i det spesifikke, og setter opp en modell for å forstå individet gjennom hans eller hennes biografi i en samfunnsstrukturell kontekst. Videre involverer dette perspektiver en analyse av de historiske sosiale prosesser (Ann Nilsen og Julia Brannen, 2002), eller eksterne krefter (M. Burawoy, 1998), som virker gjennom individets handling og praksis og knytter det til samfunnet. Den dynamiske innfallsvinkelen som dette perspektivet fremsetter, kommer ikke i konflikt med analysens teoretiske og metodologiske forankringen, men utgjør etter min oppfattning et grunnleggende og felles perspektiv. Modeller foreskriver en relasjon mellom individets "reise" gjennom livet og de sosiale strukturer, i den forstand at det er forventet forskjellige overganger mellom sosiale sfære og sosiale posisjoner. Et "standardisert" livsløp i sen-moderniteten kjennetegnes ved at ungdomstiden er forlenget sammen med forlenget utdanning og yrkestrening. Manuelt og ufaglært arbeid forsvinner, og etterspørselen etter kunnskap og kompetanse hos arbeidsstyrken er stor. Parallelt med denne tendensen finner vi også et større mangfold av livsløp som ikke passer inn i noen "standardmodeller", og vi snakker derfor om destandardisering av livsløpet (Ann Nilsen og Julia Brannen, 2002). I denne analysen, som er forankret i Honneths anerkjennelsesteori, vil jeg se de forskjellige livsløp i lys av samfunnets anerkjennelsesbetingelser. På denne måten reflekterer fortellingene faser i et livsløp som kan være preget av mangel på anerkjennelse som genererer opplevelsen av krenkelse og skam. Som en "håndtering" av skamgjørende erfaringer vil aktøren orienter seg mot sosiale sfærer hvor han eller hun for det første får tilgang, og for det andre kan bidra med sine ressurser og evner som anerkjennes som verdifulle. Dette kan resultere i mer eller mindre varige tilpassninger til arbeidsmarkedet, eller overganger til andre sosiale sfærer i kortere eller lengre perioder. Inkorporert i de forskjellige karrierevalg, ligger en forventning om posisjon og muligheter, som bare i mer eller mindre grad oppfylles. I den forstand kan vi snakke om tapte livssjanser som følge av valg eller fravalg

Intervjusamtalene er generelt tematisert rundt den intervjuedes relasjon til arbeidsmarkedet. De intervjuede er situert midt i sitt livsløp, hvor fortellingen henviser til en

aktør som forsøker å navigere seg gjennom et sosialt kosmos for å konstruere et "akseptabelt" liv. Historiene som fortelles peker både bakover og fremover i tid, og henviser til en aktiv og refleksiv aktør, som gjennom objektive erfaringer, subjektive fortolkninger, samt omgivelsenes kulturelle betingelser, stadig må definere og omdefinere sin plassering i det sosiale hierarkiet. De livshistoriene som de intervjuede meddeler meg ses i lys av en pågående kamp for verdighet og selvverdsettelse, som i følge Axel Honneths (1995) anerkjennelsesteori, er avhengig av de anerkjennelsesbetingelsene som samfunnet til en hver tid genererer. I denne kampen for å bevare selvverdsettelsen og dermed opprettholdelse av identitetsdannelse, foregår det en sosial prosess i samspill mellom den kulturelle og institusjonelle samfunnsorden og den subjektive selvforståelseshorisont.

Det jeg søker å vise gjennom denne fremstilling er hvordan mangelen på anerkjennelse avføder opplevelse av krenkelse og skam, og hvordan dette setter søkelyset på enkelte samfunnsstrukturelle betingelser og tendenser. Gjennom å gå veiene om den levde erfaringen som artikuleres gjennom informantenes livsfortellinger, utkrystalliseres de kritiske hendelsene i den enkeltes livserfaring. Kritiske hendelser og statusoverganger kan forstås som *status-passage*, slik begrepet er brukt av fra Glaser og Strauss (1971). Konseptet status-passage refererer til at individet beveger seg mellom forskjellige sosiale strukturer, eller at det mister eller får et privilegium, innflytelser eller makt, og en forandret identitet og selvforståelse, og med påfølgende endring i adferden (Ezzy, 2001: 25; Glaser og Strauss, 1971).

I fortellingene er det fire sentrale interaksjonsfelter som er tematisert. Det første er møte med arbeidsmarkedet etter avsluttet studier, eller mer generelt den enkeltes tilknytningen til arbeidsmarkedet. Det andre er det institusjonelle møte og reguleringen av hverdagen, hvor aetat er en sentral aktør. Det tredje er relasjonen til sosiale arenaer for "fritidsaktiviteter", venner og familie, eller andre virksomhetsområder som faller utenfor det offisielle arbeidsmarkedet. Og til slutt det fjerde interaksjonsfeltet som er utdanningsinstitusjoner. Tilknytningsformen til disse nevnte sosiale arenaer er ikke nødvendigvis direkte, men like gjerne som en forestilling om hva de representerer og hvilken betydning de har for fortelleren. Videre er det vesentlig å registrere hva de forskjellige personene som fortelleren trekker inn i historien representerer, og hvilke sosiale felter de knyttes opp mot, og hvilken betydning de har for fortelleren. I denne sammenhengen blir den intersubjektive relasjonens karakter avgjørende. Lesing av kritiske faser og statusoverganger i fortellingene har den hensikt å tydeliggjøre hvordan bevegelser mellom forskjellige sosiale felter, aktualisere forskjellige former for kapital, og hvordan det generere skam eller anerkjennelse avhengig av om kapitalen har negativ eller positiv symbolsk verdi. Gjennom en slik forståelseshorisont gir det muligheten til å vise et spesialtilfelle av det generelle.

En sosial situasjon, som for eksempel et møte med en arbeidsgiver, involverer en allerede tilstedeværelse av relasjoner som danner betingelsene for handlig og praksis som igjen reproducerer relasjonene.

5.2 Tors historie:

Jeg har avtale med Tor oppe i Grillen klokken 14.00 den dagen. Han visste godt hvor Grillen var fordi han jo hadde vært student ved universitetet selv en gang for lenge siden. Tor virker beskjeden og noe brydd i intervjusituasjonen, og er ikke så komfortabel med å snakke om seg selv og sin situasjon, og hvordan ting har vært – ting han har lagt bak seg. I lesing av historiene og i analysene av fortelling er det viktig å ha i baktankene drøftelsen av intervjusituasjonen som sosialt felt, som ble gjort i kapittel 4. Her understrekes antagelsen om at intervjusituasjonene i seg selv oppleves som krenkede, slik det er eksemplifisert gjennom intervjuet med Tor. Dette begrunnes med at han innlemmes i den akademiske diskurs sammen med meg, hvor han kontinuerlig blir påminnet den ”underordnede” posisjonen han befinner seg i. De akademiske verdier, normer og interesser står høyt i det sosio-kulturelle hierarki, slik at jeg stiller opp som speil for Tor, alt det han ”feilet” å leve opp til.

Tor har gått arbeidsledig i mange år, faktisk helt side han var ferdig med studiene sine, som er ca ti år siden. Riktig nok har han hatt mange strøjobber innimellom, men ingen ting fast. Dette med studier krøllet seg egentlig til for Tor. Han hadde kanskje planer om å ta et hovedfag, men kom aldri så langt, studiefinansieringen strakk ikke til. Tor synes nok at han burde tatt et hovedfag, kunne vært kjekt å ha, dessuten ville nok jobbmulighetene vært langt bedre – helt sikkert. Å være registrert som både student og som arbeidsledig samtidig går ikke. Tor gav opp tanken på å ta hovedfaget!

Jeg: Ok. hvis du fortelle noe om, på en måte, altså fra du, det er vanlig at man tenker at etter endt utdanning så skal en kanskje få seg en jobb, og du sa at du [nei.. eh] ikke kunne finansiere så du begynte å jobbe

Tor: Ja jeg tok diverse strøjobber og sånn, ja, sånn som egentlig begynner som sommerjobber innimellom semestrene, og så, men så, det var jo ikke faste jobber heller da, og siden jeg ikke hadde råd til liksom ....eh.. jeg fikk jo ikke lov til å være registrert på universitetet heller, når jeg var registrert arbeidsledig. [nei vel(?)] nei fordi da fikk jeg ikke penger he he, altså [å ja!] det er jo ikke lov å finansiere studier med arbeidsledighetstrygd [nei, nei, selvfølgelig] nei så da måtte jeg slutte [akkurat] ja jeg må jo overleve på et eller annet vis. Eh eh

Jeg: Da fikk ikke du ressurser fra lånekassen??

Tor: nei [nei nettopp] .....(lang pause)

Jeg: Men er det en grense for hvor mye du kan tjene som student, det er jo mange studenter som har sommerjobber? Det er mange som har jobber ved siden av studiene

Tor: jamen, det er ikke det som er problemet, problemet er når man er registrert arbeidsledig, så har man ikke lov å være registrert på universitet [å ja!!] og de drev å kryss-sjekket de der registrene og da [hva det kommer av?] nei det må du ikke spør meg om, de skal vel ta jukse..eh hehe altså det de regner som juks..hvis du.. nei altså jeg sto jo bare registrert, sånn i tilfelle jeg skulle skrive den der hovedoppgaven ferdig da, så, men det hadde jeg altså ikke lov å gjøre .. å hvis jeg ikke kunne stå registrert så kunne det jo bare være det samme hehe så dermed sååå.....

Tor: Ja, altså, det er godt mulig at det hadde vært annerledes hvis jeg hadde blitt ferdig med hovedfag, men ellers har det ingen praktisk verdi i det hele tatt.

Etter dette har ikke ting forandret seg så mye. Tor fortsetter med å få diverse strøjobber, men ingen som er relevante i forhold til den utdannelsen han tross alt har. Han har reist litt – bodde i Oslo en liten stund. Men situasjonen forble den samme for Tor – strøjobber, noen oppdrag her og der, enkelte kurser i regi av aetat, for Tor blir det en vane å leve slik.

Tor har gått lenge uten jobb nå, så lenge at han ikke får arbeidsledighetstrygd lenger. Han finner ingen måte å komme ut av denne livssituasjonen på, men tenker ikke så mye på det heller, og det er fint å slippe å snakke om det, men det er slitsomt også. Tor merker dette spesielt godt når han f. eks tar kurser hvor det innholdsmessige, etter hans mening, er langt under hans kompetanse, og det går på verdigheten og æren løs. Han kan jo mye tross alt, utdannet fra universitet er han, mange forskjellige jobber har han hatt, riktignok ikke noen faste, men allikevel. Han merker godt at det er slitsomt også når han må til aetat eller sosialen – det er det verste. De offentlige etatene er et mareritt, gå der å tigge penger, dokumentere hver minste detalj i livet – husleie og bankutskrifter.

Tor: nei altså, altså sosialetaten er ikke noe særlig å forholde seg til da, det er ikke fordi at jeg oppfatter det som noe ille å gå der å levere en søknad, men fordi at..eh de stort sett oppfører seg kjipt da hehe, altså de gjør seg jo vanskelige sånn helt uten videre, akkurat som de skulle dele ut sine egne penger! Men eh eh men hm ellers er det jo greit da altså.. [ja men hvordan tror du at de ser på] men altså, det er jo slik...nei de har ikke noe negativt syn på meg i utgangspunktet, i hvert fall ikke saksbehandleren min da, sånn eheh, altså [altså din situasjon, ikke deg personlig.] ja, nei, de har jo et samarbeid med aetat og sosialetatene nå for tiden så jeg har vært i flere møter hvor begge etater har vært representert og sånn, de sendte meg på et slikt kurs da, som jeg egentlig ikke trengte hehe, et lagerkurs, men jeg trengte det for et nytt trøkk- førerbevis, så viss, altså det gamle eh.. er ødelagt, og det er ingen arkiver den gangen da jeg tok det originalt, så det

var for så vidt greit å få et slikt nytt da, men jeg hadde ikke noe særlig brukt for det der kurset da, og det var jo slikt, altså det var egentlig et slikt som skulle gi eksamen for noe slikt videregående greier, det har jo ikke jeg brukt for da! hehe! Altså, noe slik yrkeskole/videregående, og det har jo ikke jeg brukt for da hehe. Men jeg hadde brukt for trøkk-fører beviset, så det var kurset egentlig greit nok hehe – altså he, men jeg fikk jo ikke noe jobb da, altså de skrøt av at 80 % fikk jobb etter kurset, men det var jo bare tull, det var jo ingen som fikk jobb.

Tor tar en dag om gangen nå, han vil ikke tenke så mye på fremtiden. Tor liker å spille sjakk, det gir et fint avbrekk i hverdagen, dessuten så er han ganske flink til det også. Der treffer han mennesker som han kan dele denne interessen med, det er også fint – og så er det ingen som maser om hvor vidt man har fått jobb eller ei – slik som mor! Tor tenker av og til på den tiden da han seilt en del, det var en fin tid, men nå blir det ikke til mer. Tor har ingen erfaring med at noen springer etter ham – han har aldri blitt ”headhunted”, han tenker at han kanskje kan for mye, at enkelte arbeidsgivere synes han er overkvalifisert. Når Tor tenker sånn føler han seg litt bedre, da er det litt lettere å tåle å ikke ha noen jobb. Dessuten tenker Tor at han har blitt for gammel nå, det er ingen som vil ansette en førtiåring som har gått lenge arbeidsledig, det har ingen hensikt å søke jobber da. En annen ting er jo at han faktisk har prøvd det meste som han ser som reelle muligheter for seg selv, uten at det har ført til resultater – så hva er vitsen? Tor har lært seg til å akseptere situasjonen slik den er, ta en dag om gangen og ikke tenke på fremtiden, dessuten, hva er det som er så flott med å jobb? En annen ting, Tor er akademiker, og det er det ingen som kan ta fra ham, han er intelligent og resurssterk – langt mer resurssterk en de andre stakkars som går på sosialen, og de som jobber der også.

Jeg: *Men hvilke karakteristika tror du de er ute etter?*

Tor: *Nei...folk med eh..folk som ikke har hehe, et brett felt, folk som ha et veldig snevert felt, det tror jeg de er opptatt av, og så, og så.. yngst mulig folk, yngst mulig, og smalest mulig interessefelt eller fagfelt, de er stort sett dette, i hvert fall, i hvert fall de jeg har søkt på da, virker det som.*

Jeg: *Hvordan klarer du å... aksepterer du den situasjonen?*

Tor: *Nei eh, hvordan jeg klarere det??? Altså...[du gjør det bare] Jeg gjør bare det hehe. Det er ikke noe særlig å gjøre med det, liksom, hvis jeg ikke, altså, eheh, det er jo selyfølgelig.....eh de mulighetene som er der er jo det jeg har gjort da hehe, ellers får jeg bare akseptere det da, det er jo..... [men det er jo sånn du har sagt at du synes det er greit hadde det ikke vært for det økonomiske] ja!! det er det økonomiske som er problemet, ikke alt det andre, liksom. Som sagt jeg fyller jo tiden med et eller annet, sånn sett [ja, ja det er ingen kardinaldyd å være i arbeid, liksom] nei det er jo ikke det lenger hehehe [nei]*

5.2.1 De kritiske fasene: ”nei altså jeg sto jo bare registrert, sånn i tilfelle..”

I intervjuet forteller Tor om den perioden hvor det ville vært naturlig å gå fra å være lavere grads student til høyere grads student. Dette er en overgang som i det akademiske systemet, både er symbolsk og strukturell. Blant annet gir det å være hovedfagsstudent økt sosial status, og det føre med seg en del strukturelle privilegier (for eksempel fast lesesalsplass) som understreker dette ”opptrykket”. Dette ble en kritisk fase for Tor, som genererer følelsen av skam når han vedkjenner seg det faktum at han under de rådende omstendigheter måtte si fra seg sin studieplass. I intervjuet kommer dette til uttrykk, som vist ovenfor, gjennom at han avbryter seg selv, kort latter som følger med utsagn som er ubehagelige, eller som ikke virker logiske i forhold til resonnetet han prøver å bygge opp. Han gjør forsøk på å rasjonalisere og legitimere den situasjonen han var i ut fra omstendighetene, det vil si at han legger ansvaret for sin nye situasjon på omstendighetene og systemet. Som vist beveger Tor seg fra en sosial struktur til en annen i denne kritiske fasen. I en periode var Tor både student og arbeidssøkende på en og samme tid. Ut fra det institusjonelle regler lot ikke dette seg gjøre, og Tor måtte foreta et valg – han valgte å forbli arbeidssøkende. Denne overgangen viser til en prosess hvor Tor må endre sitt handlingsmønster og omdefinere sin identitet fra å være student til å være arbeidssøkende.

I den kritiske fasen som kan forstås som en statusovergang fra å være student til å bli arbeidssøkende, beskriver Tor sin situasjon på en måte som favner hans kamp for å opprettholde selvrespekten eller selvverdsettelsen.

Tor: nei altså jeg sto jo bare registrert, sånn i tilfelle jeg skulle skrive den der hovedoppgaven ferdig da, så, men det hadde jeg altså ikke lov å gjøre .. å hvis jeg ikke kunne stå registrert så kunne det jo bare være det samme hehe så dermed sååå.....

Dette er en sekvens som aktualiserer både Tors skam og kampen for verdighet. Ambivalensen i dette ligger i at han på den ene siden fraskriver seg ansvaret for at han ikke fikk fortsette studiene, og skyver dette over på de ytre omstendighetene, samtidig sier han at det ikke var sikkert han ønsket å skrive hovedfagsoppgave. Her tilpasser Tor ønskene til mulighetene. Som man ser er dette en strategi i Tors fortelling for å bevare en hvis verdighet fordi den levde erfaringen allerede har generert skamfølelsen. I denne statusovergangen i Tors liv handlet han på tvers av flere normer, verdier og interesse som ligger både i det akademiske felt og samfunnet for

øvrig. Foruten å måtte gi ”slipp” på hovedfaget, brøt han også med uavhengighetsnormen⁷, dvs. at en av de sentrale standarder vi må leve opp til for å oppnå selvrespekt, er uavhengighet. Denne uavhengigheten blir ofte knyttet til evnen til å forsørge seg selv (Nanna Kildal, 1995). Tor måtte registrere seg hos aetat for å kunne motta dagpenger, slik at han kunne finansiere sin livsform. Men det er også et tredje element her som genererer skam og krenkelse, og som virker inn på selvrespekten. Tor blir tatt for å jukse:

Tor: jamen, det er ikke det som er problemet, problemet er når man er registrert arbeidsledig, så har man ikke lov å være registrert på universitet [å ja!!] og de drev å kryss-sjekket de der registrene og da [hva det kommer av?] nei det må du ikke spør meg om, de skal vel ta juksere..eh hehe altså det de regner som juks..hvis du.. nei altså jeg sto jo bare registrert,

Ambivalensen her er at Tor først uttaler seg om juksere generelt, på en og samme tid som han hører at han snakker om seg selv. For at denne episoden skal generere skam, må det ligge til grunn en norm som tilsier at det å jukse er en uakseptabel handling. At man som individ overholder felles regler og restriksjoner som er nedskrevet i legale dokumenter og som gjelder alle, er strekt knyttet opp til moral og etikk, med andre ord virker det retningsgivende for handling og praksis som det kollektive flertall tar som en selvfølge at den enkelte retter seg etter. Man har den tillitt til sine medborger at de handler i tråd med gjeldende lover og regler. Tor prøver å komme seg ut av en vanskelig situasjon ved hjelp av en metode som i seg selv fører ham inne i nok et skamgjørende dilemma.

5.2.2 Kampen for anerkjennelse – opprettholdelse av verdighet. ”samfunnet og jeg er på to forskjellige spor”

Tors ”nye” tilværelse som arbeidssøkende fører han inn i en tid med diverse jobber her og der, en periode i en annen by, noe reising. En nokså ustabil og fragmentert tilværelse, som ender opp i at Tor blir permanent arbeidsledig. Hans historier reflektere en prosess i retning av innsnevring av fremtidsmulighetene. Tor erfarer at hans kapital ikke har verdi som inngangskriteriet på arbeidsmarkedet. Ikke på noe tidspunkt har han hatt en jobb som svarer til hans utdanning, noe som står i sterk kontrast til de forhåpninger og verdsettelse som ligger nedfelt i det akademiske og velferdsinstitusjonenes felt. Snarer tvert i mot vurderes Tors kapital som mer negativ etter som tiden går. Som han sier i intervjuet er det ingen som er interessert i en

---

⁷ Dette er en norm som står sterkt i den vestlige kultur, og refererer dermed ikke til en universalnorm.

langtidsledig 40-åring med kulturfaglig bakgrunn, og en allsidig arbeidserfaring. Dette gjør noe med Tors fremtidshorisont, selvforståelse og selvverdsettelse.

Et viktig element i Tors fortelling er at han forklarer egen arbeidsledighet ut fra at han er overkvalifisert for de fleste jobber, samtidig som han vektlegger at han er akademiker. En mulig forklaring på dette er at Tor viser til hans evner og ressurser for å opprettholde en viss verdighet. På tross av at denne kapitalen ikke har gitt ham inngang til arbeidsmarkedet, er det like vel kvaliteter ved ham selv som har symbolverdi i samfunnet generelt. Videre er det mulig for Tor å forklare hans situasjon ut fra en rekke eksterne forhold, og på den måten opprettholde sin identitet som akademiker. For at dette skal være en effektiv taktikk må det å være kvalifisert representere en verdi som anerkjennes, i det minste i det akademiske feltet, og mer generelt i samfunnet for øvrig. Kunnskap, kompetanse og kvalifikasjoner er alle begreper som ofte brukes i den offentlige debatt, innfor den politiske diskurs og kanskje i forbindelse med arbeidsmarkedstiltak spesielt. Disse begrepene beskrives som verdifulle og positive attributter et individ kan være i besittelse av, og som gir gode muligheter i arbeidsmarkedet. Innefor det akademiske feltet har kunnskap en verdi i seg selv. Tor mener altså at han har for mye av et gode som da, paradoksalt nok, hindrer ham i å få jobb. Dilemmaet som Tor igjen må håndtere er at de ressursene han er i besittelse av, og som innenfor det feltet hvor denne ressursen er ervervet regnes for å ha høy symbolsk verdi, ikke gir den forventede gevinst. Tor må altså forholde seg til det faktum at han har utdanning og allsidig arbeidserfaring uten at dette anerkjennes som verdifullt i hans situasjon som arbeidssøkende. Spørsmålet blir da hvordan Tor kan planlegge en fremtid når de midlene han har til rådighet ikke gir ham tilgang i det sosiale spillet?

I løpet av en lenger tidsperiode har Tors arbeidsledighetsperioder økt, noe som resulterer i synkende erfaringer med det sosiale spillet, og derfor også interesse for å investere i det nåtidige. Hans symbolske og materielle kapital stagnerer eller synker derfor proporsjonalt med investeringen. Tor forteller at han omgås stort sett mennesker som er i samme situasjon som ham selv. Dette kan være med på å holde skammen og krenkelsen på avstand, fordi man slipper å bli konfrontert med mennesker som representerer sosiale og kulturelle felter som har høyere status eller prestisje. Videre oppsøker Tor sosiale arenaer hvor han innfrir kriteriene for å få tilgang og det som står på spill ikke har noen betydning ut over feltets grenser. Et slikt felt er sjakkklubben. Tor bruker en del av sin tid der. Hans interesse for sjakk kan ses i lys av en kamp for anerkjennelse, eller som en måte å holde på avstand ubehaget og den krenkende følelsen av å ikke leve opp til kollektive normer og verdier som f. eks uavhengighet. På denne spillearenaen er det rimelig å anta at det eksisterer et anerkjennelsesmønster som er relativt løsrevet fra samfunnet for øvrig. På dette feltet kan Tor bruke sine evner og ressurser – hans opparbeidede

kapital gir gevinst, og han få anerkjennelse for dette av de andre aktørene som opererer her. Videre vil en slik virksomhet gi struktur i hverdagen foruten å gi en form for strukturert tid i tilværelsen. Det kan være med på å fylle en tom tid med en aktivitet som der og da gir mening og retning i livet. Tor sier selv at han ”fyller tiden med noe”.

Ved flere anledninger uttrykker Tor at det bare er økonomien som skaper problemer for ham. Han har ingen problemer med å fylle tiden med noe, og han har akseptert situasjonen som arbeidsledig. Å forholde seg til situasjonene på denne måten kan være med på å opprettholde en viss verdighet. Det er den dårlige økonomien som står i veien for ”det gode liv”, ikke ressurser og evner som kan tilskrives ens person eller identitet. Til grunn for en slik tenkning ligger det et en forskyvning av skammen, en objektivisering kan man si. Det er ikke det levde liv, altså det subjektive, som er grunnlaget og den utløsende faktor for skammen, men det objektive ytre, som ikke kan tilskrives det personlige og unike. Det er som om Tor har gått gjennom en objektiviseringsprosess, hvor han har skapt en distanse mellom seg selv og sine levde erfaringer. Hans handlig og praksis har et begrenset utslagsfelt, og derigjennom også en begrenset referanseramme for selverkjennelse.

Når Tor satte i gang med studiene sine trodde han at det var en investering i fremtiden, at en universitetsutdannelse ville garantere en jobb og en posisjon i samfunnet. Hele det akademiske felt konstituerer kunnskapens opphøyede verdi, og den intellektuelles overlegenhet. Akademias interesser, verdier og normer blir en del av Tors habitus. I møte med arbeidsmarkedet opplever han en helt annen virkelighet, en virkelighet som på ingen måte er det Tor hadde fått forespeilt:

Jeg: Ja, mener du at disse kunnskapene ikke har noe praktisk nytteverdi?

Tor: Ja, det mener jeg, det er ingen som er interessert i.. [er det din personlige mening eller?] nei!! Jeg mener erfaringsmessig at av alle arbeidsgivere som jeg har snakket med så har de null interesse av den utdannelsen

Jeg: Synes du det er greit eller?

Tor: Nei jeg synes ikke det er greit, men jeg fastslår at det er sånn det er, ...å liksom..eh ja vel samfunnet er slik, de er ikke interessert liksom, greit nok! Men.... Det visste ikke jeg altså da jeg tok disse fagene og alt mulig da.

I denne sekvensen signaliserer Tor at det ikke vises noen interesse for hans evner og ressurser fra samfunnets side. Det er altså *samfunnet* som ikke anerkjenner hans ressurser og evner som er opparbeidet gjennom utdannelse og arbeidserfaring, den inkorporerte kapitalen har

ingen symbolsk verdi. Konsekvensen dette har for Tors relasjon til seg selv vises ikke nødvendigvis direkte, eller i hvert fall kan jeg ikke ut fra denne ene samtalen trekke noen konklusjoner om hans selverkjennelse, men historien vitner likevel om et menneske som "samfunnet" ikke har noen interesse i. Ikke bare rent subjektivt, men også objektivt i den forstand at hans evner og ressurser ikke gir innpass på arbeidsmarkedet. Tor håndterer dette ved å definere seg selv på "utsiden" av samfunnet, på "et annet spor" som haster videre uten ham. Hans utdannelse og kunnskap har ingen verdi for andre enn ham selv, den har ingen "nytteverdi" som han sier. Tor skaper en distinksjon mellom seg selv og samfunnet som kan tyde på manglende opplevelse av å være en integrert del av et positivt fellesskap. I følge Honneths (1995) fratras individet mulighetene for selverkjennelse og identitetskonstruksjon hvis det ikke gis muligheten til å ta i bruk ressurser og evner som anerkjennes av fellesskapet. Han hevder videre at menneskenes muligheter til å erkjenne sine ønsker og behov som en autonom og individuell/unik skapning, er grunnleggende for identitetsdannelse.

I Tors fortelling er det lite som vitner om et liv hvor det finnes mange muligheter. Tors liv er organisert rundt noen få aktiviteter, i relativt autonome felter, som avgrensner de menneskelige relasjonene, men som byr på anerkjennelse for enkelte bidrag. Jeg forstår dette som Tors "verdighetsarbeid". Hvis vi som mennesker ikke klarer å opprettholde en viss form for selvrespekt og selvverdsettelse, er der fare for at vi synker inn i apati eller andre destruktive handlingsmønstre. I Tors fortelling reflekteres de normer, verdier og interesser som strukturerer de arenaene Tor forholder seg til – hvor han er aktiv og investerer i det sosiale spillet. Dette er arenaer hvor Tor faktisk får tilgang, og kan ta i bruk noe av den kapitalen som har høy symbolsk verdi innefor feltet, og som da utgjør et legitimt grunnlag for å opprettholde en viss selvverdsettelse og identitet. Det er viktig å merke seg at det feltet hvor Tor får anerkjennelse for sine ytelser, i liten grad står i et relasjonelt forhold til felter som utdanning, arbeidsmarkedet og andre av velferdsstatens institusjoner. Det vil si at de føringer som det legges på de aktørene som fyller feltets posisjoner har svært lite til felles med hverandre. Vårt differensiert og fragmentert samfunnsstruktur har utviklet en del kombinasjoner av relativt autonome felter, det innebærer at mange kan oppleve betydelig handlingsfrihet innfor et mindre rom, selv om det er strukturelle begrensninger rundt dette rommet (Iver B. Neumann, 2000). Det er først når man trer ut av dette rommet at handlingsfriheten innskrenkes.

5.2.3 Uten en fremtid: ”jeg har ikke noen omgivelser”

Jeg: Men i forhold til utdannelsesbakgrunnen din, er det...[nei utdannelsen min har ingenting med mine jobber å gjøre he he] nei, altså er det ikke mulighet for å få jobber [nei!!] som er relevant i forhold til din bakgrunn.

Tor: nei, det måtte vært som lærervikar, det har jeg jo jobbet som for lenge siden da men, det er lenge siden. . Men jeg har jo ikke ped sem (pedagogisk seminar) da...så...å nå er det jo ikke akkurat, nå er det jo sånn at fredigutdannet lærere får jo ikke jobb heller, så... hrm hrm...

Jeg: Ja, du snakket om at du gikk på sjakk, men er det noen andre sosiale arenaer som du oppholder deg mye, eller andre steder der det er et visst form for fellesskap?

Tor: kremt..eh altså jeg er jo med på flere slike spilleteing, altså før så spilte jeg mye bridge og jeg spilte for eksempel her da, på Bergen akademiske, og så.... Vi pleide å ha hver tirsdag kveld, jeg tror de har det enda, det er lenge siden jeg var der, og så.... Og så går jeg jo av og til på de kafeer hvor folk spiller og sånn, å eh eh,.. men eller så ja må se hva det er nå... altså, jeg seilte mye før da, men det var helst når jeg bodde i Oslo. Så, eh så eh det blir ikke så mye nå, familiens båt ligger nede på hytten, så det blir ikke så mye.

Alle de elementer som Tor trekker inn i sin livsfortelling er knyttet til en aktivitet eller virksomhet som tilhører fortiden. Det er investeringer som er gjort på forskjellige sosiale arenaer som viser til at Tors ressurser på et gitt tidspunkt har hatt symbolverdi, og at han har en erfaring som er verdt å snakke om. Dette kan forstås slik at det er i fortiden Tor har en ”karriere” å vise til. Når Tor snakker om det han gjør i dag blir han diffus og lite konkret. Det kan virke som han misliker å snakke om nåtiden eller fremtiden. Temaet utløser et ubehag og en sosial spenning som kommer til uttrykk gjennom Tors mange ”eh” og ”he”, som reflekterer ubehaget. En mer utfyllende måte å analysere dette på er å bruke Bourdieus framstilling av forholdet mellom habitus, den sosiale verden og tid: ”[...] fordi habitus inneber ein praktisk referanse til ei framtid som er føresett i ei fortid som habitus er produkt av, vil habitus tidsleg-gjere seg sjølv gjennom sjølve den handliga som verkelegger habitus (Bourdieu, 1993: 123)”. I samtalen med Tor kommer det frem at det er lenge siden han har hatt noe arbeid, foruten at en del andre aktiviteter som han tidligere var engasjert i også er ”lagt på hyllen”. Forestillingen om en fremtid, eller perspektiver på forskjellige fremtidsmuligheter står i følge Bourdieu i en direkte sammenheng med de forventningene og regularitetene som ligger inkorporert i de sosiale felter der hvor handlingen og praksisen utspiller seg. Forventninger og forestillinger om en fremtid er mulig så lenge man investere i det sosiale spillet.

Tors historie strekker seg over en lang tidsperiode. Slik som historien fortelles virker det åpenbart at han har gått gjennom en gradvis resignasjon i forhold til mulighetene på arbeidsmarkedet. Videre er det vanskelig å få tak på Tors interesser og hva han bruker tiden sin på nå, han er ofte diffus og lite konkret i sin svar. Tor har mistet synet av fremtidsmulighetene, han tar en dag om gangen og tenker ikke så mye på fremtiden, som han sier. Det faktum at Tor ikke i særlig grad refererer til fremtiden, eller til nåtiden for den del, er kanskje noe av det mest betegnende ved hans fortelling. Når jeg spør Tor om hva han kunne tenke seg å jobbe meg blir han upresis og vag, han bruker mange lydord og ufullstendige setninger og språket bryter nærmest sammen:

Tor: Nei altså....[eller hvilken type jobb da du kunne tenkt deg, altså hvis du kunne velge, hva du kunne tenkt deg?] Nei, vet ikke hva jeg ville valgt hehehe! Altså eh jeg har jo eh et ganske breitt spekter da eh, både utdanning og alt mulig, kurs å sånn...altså eh jeg er nokså datakyndig....så ....det har jeg papirer på.. jeg har eh ...et manuelt arbeid, trøkk-fører bevis, og ting som sagt, jeg har liksom [ja, ja du har et breitt spekter å ta..] ja så har jeg en del humanistiske fag på universitetet, altså jeg har en del da, jeg kan jo brukes til ganske mye da, men eh, men det skremmer jo folk mer enn det liksom hehe [ja vel!! Men hvordan da?] Nei, ehm, puff de har ikke brukt for noen som kan for mye hehehe! [nei nettopp!!] .....altså [det, det er jo et paradoks] kanskje de er redd jeg skal organisere arbeiderne, eller noe slikt hehehe, vet ikke jeg [ja nettopp, ja hehe].

Tor har funnet en måte å være i verden på hvor han opprettholde en viss verdighet, eller bevarer en personlig integritet om man vil. Dette gjør han ved å oppsøke sosiale arenaer som gir uttelling for helt spesifikke egenskap. Kort og godt oppsøker han de stedene hvor noe av hans kapital har symbolverdi og gir en viss forventet gevinst. De ytelser og bidrag han tidligere har investert har bare i liten grad gitt ham anerkjennelse. Den oppbygging av ressurser og kapital som hans arbeids- og livserfaring har gitt ham har heller ikke gitt avkastning i økt symbolsk verdi. På det tidspunktet i Tors liv da intervjuet ble tatt, inneholdt ikke hans fortelling en artikulert forestilling om en meningsfull fremtid. Samtidig avslører fortellingen om økonomisk forhold som virker svært begrensede. Tor sitter med andre ord på et minimum av økonomisk og kulturell kapital som ikke gir ham nok makt til å beherske de mekanismer som er nødvendige for å iverksette det fremtidige. Det beviset fra omverden som kan legitimere ens eksistens er på dette tidspunktet i Tors historien for det meste fraværende, og Tor er derfor overlatt til usikkerheten og til et liv ”utenfor” samfunnet. Tor sier ikke direkte at han skammer seg, men det er en antagelse som jeg gjør ut fra observasjoner i intervjusituasjonen, og hvordan han ordlegger seg. Samtidig har sannsynligvis intervjusituasjonen utløst følelsen av skam og krenkelse fordi vi for det første har samtalen om et potent vanskelig tema, og for det andre representerer jeg (enn så

lenge!) en som har mer symbolsk kapital, eller i hvert fall potensialet for en fremtid, fordi jeg er midt i det sosiale spillet som har en åpen fremtidshorisont inkorporert i feltet. Oppsummert kommer Tor dårlig ut i konkurransen om sine ”medmenneskers aktelse”. Tors tilværelse er på dette tidspunktet innordnet slik at han ikke har noen omgivelser foruten etatene:

Tor: Nei.....men eh.. liksom [hva tenker du at omgivelsene forventer] eh, nei jeg, jeg har ikke noen omgivelser, utenom de der etatene liksom, som forventer noe hehehe altså (mye latter), altså, det, det er liksom etatene som forventer noe liksom.....det er de jeg må liksom ...sende alle mulige papirer til og dokumentasjon og alt mulig, og, og det er de som lager problemer, det er jo ikke....og så er det for lite penger. (intervju nr 2)”.

Når ikke de sosiale omgivelsene anerkjenner den kapitalen og de karakteristika man er i besittelse av, altså i sum ens habitusform, forsvinner omgivelsene, eller de sosiale arenaer, fordi omgivelsene eksisterer bare i kraft av en omsettelig kapital som muliggjør ordinær handling og praksis. Uten omgivelser hvor posisjoner muliggjør disposisjoner, og hvor tiden unnfanges, er man overlatt til usikkerhet, maktesløshet og en tilintetgjøring av fremtiden. I Tor fortelling er det som vist etatene som utgjør hans omgivelser, men ikke i en positiv forstand. Etatene er ikke en arena hvor Tor får bidra med sine evner og ressurser, men snarere stedet hvor Tors manglende muligheter til å bidra bekrefte. Relasjonen til etatene er en stadig påminnelse på at en ikke har de ønskeverdige kvaliteter og kvalifikasjoner for å få innpass i arbeidsmarkedet. Når Tor forteller om sitt forhold til etatene er han sint og irritert, og har gir uttrykk for at han hater dem. Med utgangspunktet i Honneth (1995) mener jeg det er grunnlag for å si at det er krenkelse og skam som utløser dette sinnet, en krenkelse og skam som kommer av manglende erfaring av anerkjennelse for sine evner og ressurser innenfor den solidariske sfæren. På tross av at det er i møte med velferdssamfunnets trygdeetater at Tor eksplisitt artikulere en opplevelse av urettferdighet og krenkelse, vitner hele fortellingen om få eller ingen muligheter til å realisere seg selv, fordi de ervervede ressurser ikke tilskrives den verdi som gir innpass på de sosiale arenaer som vurderes som betydningsfulle for fellesskapet.

En kort oppsummering.

Den sosiale kontekst som Tor er en del av, og hans selvforståelse og identitet er ikke separerte elementer, men to uatskillelige deler av hans sosiale virkelighet, og som inngår i hans selv-narrativ. Tors erfaringer og fortolkninger av virkeligheten slik det fremkommer i fortellingen reflekterer hans sosiale eksistens, i det minste en del av den. For at tilværelse skal gi

en viss følelse av sammenheng og orden, må det være samsvar mellom den indre, mentale verden, den sosiale konteksten samt de menneskelige relasjonene.

Tors fortelling vitner om en habitus i endring. Strukturen i forventningene som grunnlegger habitus er ikke de samme for Tor nå som de var for ti, femten år siden. De preferansene, forventningene og forhåpningene som ligger inkorporert i habitus er svekket fordi mulighetene til å investere i det sosiale spillet har uteblitt. En sans for spillet er avhengig av en erfaring med spillet. Tors habitus er ikke lenger i samme grad disponert til å forutse det fremtidige i det sosiale spillet, nettopp fordi erfaringen er uteblitt. De objektive mulighetene som over en tidsperiode er blitt bestemmende for Tor samsvarer med hans habitus, på en og samme tid som habitus er et produkt av en endringsprosess gjennom uinnfridde muligheter. Gjennom oppvekst, utdanning og arbeidserfaring har Tor tilegnet seg sosiale og kulturell kapital, uten at denne kapitalen har gitt ham forventet gevinst. Tor sitter med andre ord på ressurser som er verdiløs som ”inngangsbillett” til for eksempel sosiale arenaer som arbeidslivet representerer. Samtidig er den inkorporerte preferansen så svekket at foregripelsen av muligheter rent praktisk uteblir.

Mangelen på muligheter har resultert i at Tor definerer seg selv på ”utsiden” av samfunnet, han har ingen opplevelse av å være en integrert del av en større helhet, det er ingen sameksistens mellom habitus og sosiale felt som muliggjør disposisjoner og preferanser et uttrykk. Den sirkulære forstekningen av regelmessigheter i tilpassningen til den sosiale verden som en konstant investering i spillet gjerne resulterer i, er ikke til stede i Tors virkelighet. Som konsekvens av denne sosiale prosessen har Tors investeringer i det sosiale spillet gradvis opphørt, og med det også forestillingen om en fremtid samt språket som innkapsler den.

I et samfunn hvor arbeidsmarkedet er omdreiningspunktet for de fleste ting, og ytelsesprinsippet er grunnlaget for sosial aktelse, vil det å være utestengt fra lønnsarbeidet, innebærer at grunnlaget for *illusio* ikke lenge er til stede. *Illusio* er engasjementet i livets spill, og mennesker som er utestengt fra spillet er fratatt opplevelse av å fylle en funksjon eller oppgave, eller muligheten til å kunne bidra med noe til et fellesskap (A. Honneth, 1996; P. Bourdieu, 1999a). Tors historie vitner om et menneske uten forestillinger om fremtidige mulighetshorisonter. Den virksomheten som han er engasjert i evner ikke å generere en slik forestilling. Uteblivelsen av den samfunnsmessige verdsettelse for Tors samlede kapital, har resultert i at han definerer seg selv som på et annet ”spor”. Jeg kan ikke forstå annet enn at denne historien viser til en krenkelse av den allmenne/normative retten til å innfri et minimum av sosialt erfart identitetskrav. Uttalelser som; ”[...] nei det har jo med det at de ikke skal ha førti år gamle menn i en sommerjobb [...] det virker ikke som de er interessert i å ha langtidsledige eller da

(intervju med Tor)”, bør kunne tale for seg selv. Tor definerer seg som et menneske som samfunnet ikke er interessert i, og med evner og ressurser som arbeidsmarkedet ikke ser noe verdi av, Tor har ingen funksjon i samfunnet, og hans kunnskaper og ressurser har bare interesser for ham selv, altså ingen sosial verdi.

Det er ingen ting i Tors fortelling som vitner om kommunikasjon fra den solidariske anerkjennelsessfæren som innfrir det minimum av anerkjennelse som et ”godt liv” krever. Man kunne omformulert Honneth med Bourdieu, og si at grunnlaget for det ”gode liv” ligger i forestillingen om en fremtidshorison. Mennesker som fratas muligheten til å konstruere en fremtid i det nåtidige, fratas samtidig de formelle forutsetningene for det ”gode liv”. Til grunn for det ”gode liv” ligger et minimum av muligheter til å realisere seg selv, det vil si å få komme til uttrykk med sin individualitet slik at spørsmålet ”hvem er jeg?” kan ha et svar. Det bemerkelsesverdige ved Tors historier er at han over en tidsperiode gradvis har tilpasset forventningene til muligheten, slik at han ikke lenger ønsker å prestere sosialt med utgangspunkt i sine evner og ressurser. Sagt på en annen måte har ikke Tor et eksplisitt uttrykk for et ønske om å realisere seg selv. Dermed uteblir også den krenkelse og skam som følger ved mangel på forventet anerkjennelse for ytelse og sosiale prestering. Dette fraværet av investeringer i det sosiale spillet, forhindrer samtidig fravær av forakt, som en erfaring når forventet anerkjennelse uteblir. Dette innebærer allikevel ikke at en kritikk mot de samfunnsstrukturelle anerkjennelsesformene kan avvises, og jeg vil argumenter for at fraværet av en språklig artikulering av manglende identitetskrav, ikke legitimerer en avvisning av anerkjennelsespatologier.

5.3 Mettes historie:

Mette er en kvinne på 32 år, og er som Tor singel uten barn. Jeg traff Mette på aetats jobbsenter. Hun er en hyggelig og stillferdig jente, og var villig til å fortelle om sine erfaringer. Vi ble enige om å møtes på Grillen i studentsenteret for å gjøre intervjuet. Det viste seg å være et dårlig tidspunkt for intervjuet den dagen på grunn av mange besøkende og mye støy. Vi bestemte oss for å finne et roligere sted i senteret for at opptaket ikke skulle bli ubrukkelig. Også Mette virket brydd i intervjusituasjonen, og det var tidvis vanskelig å holde en samtale gående. Videre var det vanskelig å få øyekontakt med Mette, og hun snakket svært lavt. Alle disse elementene indikerer at hun har havner i en underordnet posisjon innenfor rammen av intervjusituasjonene som sosialt felt.

Etter ungdomsskolen og gymnaset tok Mette et grunnkurs på helse- og sosialfag, deretter begynte hun på et annet videregående kurs som hun sluttet på for å begynne å jobbe i stedet. Med dette går Mette inne i en periode hvor hun gjør en hel del forskjellig ting, hun flytter litt rundt, blant annet til Bergen og tilbake igjen til foreldrene, hun har flere forskjellige jobber, men er ikke tilfreds. Da at hun kom hjem etter første perioden i Bergen, tok Mette opp igjen noen gymnasfag samtidig som hun tok forskjellig jobber, blant annet i barnehage, på gatekjøkken, i kommunen. Mette faller ikke til ro. Etter en kortere periode flyttet hun igjen tilbake til Bergen, da var hun ca 23 år, og har siden den gang bodd der.

Før Mette bestemmer seg for å begynne på universitetet, var hun i forskjellige jobber, som servitør, i barnehage, men hun trives ikke, hun føler ikke at hun får bruke seg selv, får ikke bestemme noe selv:

***Jeg:** Når du begynte utdanning ka slags forestillinger eller forhåpninger hadde du då koss ting skulle bli?*

***Mette:** nei, eg hadde lyst, lyst til å ta en utdanning som eg kunne få en jobb...ha en jobb der eg kunne være med på å bestemme litt sjøl.... Eg va lei av å være sånn assistent, der alle andre skulle fortelle deg ka du ska gjøra, de ska bestemme, ja, det ville eg ikkje...ver med på liksom. Ja at du kan jobbe litt selvstendig og, ...ja ver med på å påvirke ting sjøl.*

Til Mettes store skuffelse var det ingen ting som forandret seg etter at hun ble uteksaminert med lav grad fra universitetet. Hun søkte mange relevante jobber uten å få noen. Hun hadde heller ikke grunnlag for arbeidsledighetstrygd, og måtte derfor ta samme type jobber som hun hadde hatt fra før. Så etter fem år på universitetet er Mette tilbake der hun slapp, ingen faste stillinger, man er overlatt til utryggheten, hvor man ikke kan planlegge noe, ikke kan kjøpe en leilighet osv.

Mette har erfart perioder som arbeidsledig, men akkurat nå jobber hun som servitør på en båt, det er ok, bedre enn andre jobber hun har hatt. Grunnen til at Mette valgte å ta en høyere utdanning etter flere år i arbeidslivet, var et ønske om en ”bedre” jobb – en jobb hvor hun kunne ”bestemme mer selv” som hun sier, en jobb som kunne være til større inspirasjon og stimulans. Hun ønsket seg vekk fra det manuelle arbeidet, og regnet med at en utdanning ved universitetet ville gir henne en slik mulighet. Men denne forestillingen skulle vise seg å ikke bli innfridd i Mettes tilfelle.

Mette føler seg om mulig i enda større grad nederst på den sosiale rangstigen etter at hun tok en høyere utdanning. Hun har tilsynelatende gjort det riktige – ”fått en sjanse” – uten at hun har klart å gjøre bruk av den. Stigmatiseringen og utestengningen er mer total enn noen gang,

fordi det ikke lenger er noe som kan forklare hvorfor hun fremdeles har de samme jobbene som hun ville vekk i fra. Skammen blir påtrengende. Det kroniske ubehaget som Mette må leve med, at hun har ”mislykkes”, at den sosiale posisjonen som en utdannelse ved et av landets universitet er ment å åpne for, forblir stengt for henne, oppleves som krenkende, og skader selvbildet hennes:

Jeg: Ja e det andre ting du tenke, altså hvis du tenke på hvis du hadde fått en fast jobb, hadde du tatt en hvilken som helst jobb då?

Mette: nei,...[det må ver relevant til bakgrunnen din] ja.....[koffer d det viktig?] nei for eg vil, eller eg nekter å tru at den e bortkastet, utdannelsen min, den må jo kunne brukes til et eller anna..... Ja, og så hadde det ikkje blitt noke bedre om eg hadde fått meg noko fast jobb, eg hadde ikkje følt meg noke bedre, trur eg, på en butikk eller noke, det hadde blitt det samme som no. Eg hadde ikkje slått meg til ro med det, liksom heile tiå noke som stressa deg liksom trur. Ja du va liksom ikkje kommet heilt i mål liksom [ka mål e det du har?] få en relevant jobb, ja, og erfaring, ja...

5.3.1 Kritiske faser: ”eg trudde eg skulle få meg en jobb...”

På tross av at Mette ikke er arbeidsledig, på tidspunktet for intervjusamtalen, har jeg allikevel valgt å ta hennes historie med i analysen, fordi den representere en kamp for eksistensberettigelsen, hvor de samfunnsmessige krav gjør seg gjeldende gjennom å skape forhåpninger, uten at de objektive muligheter er avpasset slik at investeringer gir gevinst. I Mettes historie er det vanskelig å få tak på hva som er hennes preferanser og lyster, som utgjør hennes habitus. Hun er ordknapp, og det virker som hun synes det var vanskelig og beklemmende å være i intervjusituasjonen, men det kommer allikevel klart frem at hun ikke er tilfreds med de jobbene hun har og har hatt, og ønsker seg noe bedre eller noe annet. Mettes fortelling gir følelsen av å stå forfor et menneske som opplever sin situasjon som utilfredsstillende, samtidig som hun står uten ressursene, eller sansen for det sosiale spillet til å vite hvordan hun skal foregripe dette ubehaget og følelsen av å være mislykket.

I den perioden som fortelling strekker seg over gjør Mette de ”rette” tingen. Hun tar videregående skole, jobber, prøver ”lykken” i en større by, tar mer utdanning, prøver seg på arbeidsmarkedet igjen, tar enda mer utdanning i håp om at det skal gi nye sjanser og muligheter. Mettes relasjon til arbeidsmarkedet er preget av usikkerhet og ustabilitet, foruten den gnagende følelsen av å ikke få ”ting” til, og av å være mislykket. Gjennom forskjellige strategier søker Mette å kompensere for dette, ved hyppig jobbskifte, samt ved tilegnelse av mer kunnskap gjennom utdanning. På overflaten kan det se ut til at Mette lever i tråd med et destandardisert og

individualisert livsløp (A. Nilsen og J. Brannen, 2002), som innebærer planlegging og valg ved hvert veiskille. Forankret i A. Honneths anerkjennelsesteori fremstår Mettes handlingsmønster i et annet lys. I fortellingen refererer hun til følelsen av å være mislykket, eller å være på ”bånn av rangstigen” når hun beskriver hva hun synes om de jobben hun har hatt, foruten at de ikke byr på muligheten til utvikling og selvstendighet. Slike uttalelser, hvor hun nedvurderer sitt egenverd, indikere en skamfølelse. Hennes ytelse og posisjon fyller henne med følelser av nedverdiggelse og negativ selvverdsettelse, og hun erfarer seg selv som å ha lavere sosial verdi enn andre. Denne negative selvverdsettelsen blir utgangspunkt for å søke nye jobber eller ta mer utdanning. En slik erfaring er en aktualisering av de samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsens, og henviser til den manglende sosiale prestisje som en del service- og omsorgsykker gir. At Mette søker en jobb som kan gi henne en opplevelse av selvstendighet og medbestemmelse, henviser til noen moralske forventninger som hun retter mot seg selv. Den manglende sosiale anerkjennelsen som Mette erfarer gjennom de forskjellige fasene, fører til en stadig forsterket negativ relasjon til seg selv.

For Mettes vedkommende er det påfallende at i hele denne perioden er det stort sett de samme typer jobber hun får tilbud om, jobber som i hennes øyner, og gjerne i andres, vurderes som lavstatusyrker. Dette faktum innebærer at Mette ikke får realisert noen av investeringene, selv om hun gjennom utdanning stadig har oppgradert og intensivert sin kapital og sine ressurser. For Mette har denne kapitalen ikke på noe tidspunkt gitt forventet gevinst på arbeidsmarkedet, som igjen har ført til manglende erfaring med det sosiale spillet og hva som strukturerer mulighetene i det sosiale rommet, som, igjen, på lik linje med Tor, reproducerer og opprettholder de begrensede mulighetene for tilgang på de sosiale arenaer som kan gi den nødvendige erfaringen. Denne sirkulære og selvforsterkende prosessen er vanskelig å komme ut av fordi evnen til å foregripe og se hva som må gjøres, erverves gjennom praksis med de aktuelle sosiale felter, hvilket Mette og Tor ikke har fått tilgang til. Videre vil den stadige avvisningen av anerkjennelse for deres prestinger forsterke opplevelsen av krenkelse og mangel på respekt.

I alle disse kritiske fasene og overganger mellom endt skolegang og arbeidslivet, opplever Mette stress og krenkelse. På den ene siden erfarer hun at det å være i et ufaglært manuelt yrke ikke gir anerkjennelse. Hun har en posisjon som ikke har symbolsk verdi. Man er ingenting. Det samfunnsmessige kravet til å ha ”en god jobb”, til å bestemme selv, være selvstendig og uavhengig utgjør et referansepunkt for selvevaluering og selvverdsettelse. For Mette oppleves det å ikke leve opp til slike kollektive krav og forventninger som en trussel mot hennes identitet, og gir henne en følelse av å være mislykket. Dette søker hun å gjøre noe med ved å ta mer utdanning, hvilket alltid kommer til uttrykk som en god investering i det offentlige rom. På den

andre siden, etter mer utdanning, opplever Mette en dobbel krenkelse fordi utdannelsen hun har tatt ikke gir forventet gevinst. Mettes *reorienteringsprosess*, som hun gjør for å gjenvinne verdigheten, handler om å gjøre det som anbefales av samfunnets autoriteter, hvilket er utvidelse av kunnskap og kompetanse, gjennom mer utdanning. Dette gjør hun om og om igjen, helt til hun sitter med en universitetsgrad på hånden, og resultatet er alltid det samme, jobbene hun får er alltid de samme:

Mette: nei, nei, kjipt, du føler deg liksom heilt på bønn av rangstigen når du kommer inn i en sånn jobb [koss då?] nei du kan ikkje, (hører ikke) 20-30 år og de skal lære deg opp og, ja [så du føler deg ikkje særlig høy i hatten då?] nei, så må du heil tiå bli kjent med nye folk, eller forholde deg til nye folk, så det, ja.....eg fekk jo ikkje arbeidsledighetstrygd eller nokke, ikkje på den tidå, nei, så då...[ja så då måtte du bare jobbe] ja....så blir du veldig sliten når du jobbe sånn, så går det på bekostning av jobbsøking og sånn, utrulig slakk og ikkje får gjort masse...

Mette: eg føle meg litt mislykket på en måte,... trur ikkje heilt...[ka e det du ikkje tror?] ..nei, ja, du vil jo, det e jo derfor du tar en utdanning for du vil ha en bedre jobb, det var jo derfor eg begynte å studere f eks for eg var lei av å vere assistent å sånn...og så når du då har tatt en utdanning og fremdeles må jobbe med det samma som før....ja, så får du følelse av at du ikkje heilt....ja, at du mistlykkas litt då, på det området...

Mette er et godt eksempel på det som kan refereres til som [working poor]. De som tidligere var de fattig, var mennesker uten arbeid, nå finner man mange mennesker som er en underklasse og fattige med arbeid (Beck, 2004). Hva han legger i dette er at det foregår en forarmingsprosess som i første modernitet foregikk når massearbeidsløshet var et faktum, mens i sen-moderniteten foregår denne prosessen på tross av at man har et arbeid. Mette sier det er bedre å kunne si at hun har en jobb, samme hva slags jobb det er, enn å være uten arbeid i det hele tatt, men samtidig insinuere hun at det arbeidet hun gjør står lavt i det sosiale hierarkiet. Hennes bidrag til det sosiale fellesskapet anerkjennes ikke som verdifullt, og gir dermed ikke den sosiale aktelsen som er nødvendig for å opprettholde en positiv identitet. Opplevelsen av å være betydningsfull eller ha en funksjon uteblir, foruten det minimum av sikkerhet og trygghet som er nødvendig for å aktualisere en fremtidshorisont:

Mette: ja for no har eg lyst, eg eige jo ikkje noke sjøl, ja eg har lyst til å slå meg til ro, kjøpe meg leilighet, men så kan eg liksom ikkje då før eg e heilt sikker på at eg har ein fast jobb, kor eg havnar, det e jo ikkje sikkert det blir Bergen.

Den mangelen på anerkjennelse som følger med å være i lavstatusyrkene, som er dårlig betalt, dårlige arbeidsbetingelser og få forsikringer som skulle kunne trygge en fremtid, generere en erfaring av krenkelse og skam. I et forsøk på å oppnå et minimum av sosiale identitetskrav

har Mette søkt å tilegne seg ressurser som ville gi henne den nødvendige makten til å finne en posisjon i det sosiale hierarkiet som har en viss status. Så langt i den sosiale prosessen har ikke Mette sluttet å håpe og prøve. Da intervjuet ble tatt hadde hun nettopp søkt på flere jobber som etter hennes mening burde være relevante i forhold til hennes bakgrunn og preferanser. Hun søker stadig å finne en jobb hvor hun kan bidra med sine evner og ressurser, jobber som har en viss status i samfunnet, jobber som gir en viss anerkjennelse. Det Mette forventer er bare en jobb, for ”du vil jo gjerne vere vellykka.....å få deg en jobb etter utdanning (intervju med Mette: 5)”.

5.3.2 Uten en fremtid?: ”alt er usikkert”

Hva Mette står overfor, på samme måte som Tor, er en rekke investeringer som på ingen måter har gitt henne mer symbolsk kapital, som, sammen med hennes habitus, ville kunne gi henne den erfaringen og sansen for det sosiale spillet som er nødvendig for å konstituere en fremtid. Begge to har den samme erfaringen, som går ut på å ta en lenger utdanning hvor forventning om en fremtid ligger inkorporert i feltets struktur, uten at disse forventningene blir realisert. Begge har videre vært gjennom en sosiale prosess hvor deres makt til å beherske de objektive mulighetene gradvis har minsket, fordi erfaringene med det sosiale spillet har uteblitt. I deres spesifikke konfrontasjon og erfaring med den sosiale verden har deres omgivelser og fremtid blitt uklare.

Samtalen med Mette er problematisk fordi hennes språklig uttrykk er diffust og vagt. Hun gir korte og oppstykkede svar, det er få beskrivelser av opplevelser, ønsker og lyster, erfaringer, refleksjoner eller emosjoner. Det er få referanser til andre virksomhetstyper som f eks hobbyer eller ”fritidsaktiviteter”. Hennes kroppsspråk indikerer også at hun ikke føler seg vel i intervjusituasjonen. Det er vanskelig å få øyekontakt, hun snakker svært lavt, hun sitter noe sammenkrøpet med armene beskyttende rundt seg. I følge Goffman (1992) indikerer dette et individ som ikke er stolt av seg selv, men som snarere er skamfull og flau foruten å være utilpass i situasjonen. Spørsmålet er om dette reflekterer hennes relasjon til de sosiale omgivelsene og til seg selv på en måte som yter henne rettferdighet, eller om det er intervjusituasjonen som genererer så mye spenninger for henne at det språklige uttrykket bryter mer eller mindre sammen. For Mette vil jeg som representant for academia kanskje forsterke hennes opplevelse av å ha ”feilet”. Når det er sagt har jeg ikke andre valg ut fra omstendighetens karakter, enn å forholde meg til den transkriberte teksten og min opplevelse og fortolkning av samtalen.

Risikoen for å fortolke feil er alltid til stede, foruten at fortolkningen har sitt utspring i mine subjektive forståelseshorisonter.

Som allerede nevnt innledningsvis er Mette stillferdig og beskjeden, hun bruker lang tid på å svare på min spørsmål, og snakker svært lavt og utydelig. Det er tidvis umulig for meg å høre hva hun sier. Det er ofte at hun stopper helt opp midt i en setning uten å komme videre. Dette kan på den ene siden demonstrere at samtalens tema er vanskelig og generere opplevelse av krenkelse og skam. Samtidig vil hennes fremtoning, hva hun sier, hvordan hun sier dette, hva hun trekker inne i fortellingen samt hva dette refererer til, avsløre en del av hennes habitusform. Når en habitusform ikke har den erfaringen med spillet, eller er disponert for å forutse hva som skal til for å samstemme forholdet mellom disposisjonene og posisjonene, vil man heller ikke kunne foregripe eventualitetene som det sosiale spillet har å by på. De evner, ressurser og karakteristika som anerkjennes som legitime "adgangsmuligheter" ligger nedfelt i det sosiale rommets struktur. Dette utgjør et dilemma, og aktualiserer en samfunnspolitisk problemstilling fordi Mette besitter en kapital i form av en offentlig godkjent og vanligvis anerkjent utdanning, som i dette tilfellet ikke gir tilgang på den sosiale arenaen den er ment å være tilpasset til. Om det nå skulle være slik at Mettes habitusform har en inkorporert tendens til bestemte mulighetshorisonter som i dagens samfunn ikke bedømmes som verdifulle, har vi å gjøre med en krenket rettighet som alle bør kunne fremsi, nemlig å kunne få anerkjennelse for de ytelser og bidrag man gjør. De som har makt til å bedømme, til å dømme hva som skal gjelde som betydningsfull og hva som er de rette symbolene for det betydningsfulle i den sosiale verden, bestemmer også hvem som får tilgang til det sosiale spillet.

Tilbake sitter Mette med sine særskilte evner og ressurser som ikke gir henne muligheten til å ta del i det sosiale spillet som vil gi henne en forsikring om en fremtid:

Jeg: Men kan du tenke du er viktig med å ha lønnsarbeid, kan det som gjør at det blir viktig?

Mette: nei det er vel sånn det skal være, holdt på å si, eller....mmmm... [bare sei det som falle deg inn] .....mmm nei det er jo en betryggelse, no kan du jo ikkje planlegge noen ting, ikkje ein ferie nesten, for du vet aldri fra måned til måned, ...mm ja [at det blir ustabilt, at du bare blir gående å dingle utforbi et sted] ja, hehe med mer.....

En kort oppsummering

På lik linje med Tor mangler også Mette et språk for ønsker, lyster og preferanser, og det er få eller ingen uttalelser som omhandler forestillingen om fremtiden. Dette kan si noe om strukturen i de sosiale sfærene hvor Tor og Mette gjør sine investeringer, samtidig som det sier

noe om det enkelte individets erfaringer gjennom livsløpet som har satt sitt preg på hvordan verden ser ut fra dette spesifikke ståsted. Tor gir et klart uttrykk for at han føler seg på utsiden av samfunnet, og har heller ingen forhåpninger om at det skal forandre seg. Mette derimot er ikke resignert i den grad som Tor, men hun føler seg mislykket og er usikker på fremtiden og tilværelsen. Begge historiene viser for det første med all tydelighet at lovnaden om at utdanning er en god investering ikke alltid innfris. For det andre viser historiene også at et lønnsarbeid i seg selv ikke kan stille til rådighet de anerkjennelsesbetingelsene som er avgjørende for en positiv relasjon til seg selv. I fortellingene reflekteres det en sosial orden som er hierarkisk inndelt, hvor en hel skala av habitusformer og jobbkategorier ikke inngår i samfunnets anerkjennelsesbetingelser. Den sosiale skammen og krenkelse som ligger implisitt i det som artikuleres og kommuniseres gjennom fortellingene avspeiler mangelen på anerkjennelse, som er grunnleggende for en identitetsutvikling og utgangspunktet for selververdsettelse og selverkjennelse. Mettes fortelling viser at lønnsarbeid alene ikke er nok for å oppnå det minimum sosiale aktelse som er nødvendig for "det gode liv", eller for å opprettholde en positiv relasjon til seg selv. Det vil altså si at selv om en ytelse er anerkjent av det politisk-administrative system som lønnsarbeid, gir det ikke den som yter nødvendigvis den emosjonelle erfaringen av verdsettelse. I denne forstand er Honneths anerkjennelsesteori ikke nyansert nok til å fange opp slike hierarkiske inndelinger. Det er også viktig å understreke at Mettes selvevaluering står i relasjon til de forventningene og forhåpningen en høyere utdanning gir. Dette kan antyde at anerkjennelse og erfaringen av skam må forstås i relasjon til inkorporerte forventninger. Men også dette er bare til et visst punkt, om vi nå husker tilbake til Gunnar og hans erfaring av forskyvning mellom forhåpninger og muligheter, uten at det resulterte i opplevelse av sosial krenkelse og skam.

Mettes historie eksemplifiserer hvordan de samfunnsmessige kravene, som ligger nedfelt i kollektive normer, verdier og interesser, legger sterke føringer på hvilke valg man bør foreta, og hvilken livsstil man bør ha. Mette er etter min mening gjennom denne vurderings- og selekteringskriterier dominert i dobbel forstand. Først er det et kollektivt krav om en lang utdanning, som Mette lever opp til på tross av at hun selv ikke har en klart definert formening om hvilke mulighetshorisonter som åpnes gjennom en slik investering, eller hvilke evner hun skal utvikle og realisere. Gjennom de samfunnsmessige sanksjoner i form av mangel på anerkjennelse, blir det for Mette maktpåliggende, for å unngå krenkelse og sosial forakt, å ta en utdanning. Den andre formen for dominans som Mette utsettes for er det totale fravær av muligheter som tilbys, etter at hun har fått inkorporert forventninger om disse. At hennes utdanning ikke skulle føre til en jobb er nok et fravær av det samfunnsmessige kravet om en

sosial anerkjennelse for hennes prestasjoner. I begge tilfellene underkaster Mette seg, og dette kan også ses om Tor, den dominerende sosiale orden og den sosiale seleksjon og sanksjon, gjennom hennes forhold til verden. I motsetning til Tor, som helt har lukket alle mulighetshorisonter med sin resignasjon, har Mette fremdeles et håp om å finne "sin plass" som hun sier. Dette kan hun gjøre blant annet fordi hun ikke har mistet sitt lønnsarbeid, som, på tross av å ikke gi sosiale status, har den funksjon å strukturere dagene og tiden, til å iverksette de daglige gjøremål og til en viss grad gi en funksjon og retning i tilværelsen.

Om mulig kan man kanskje si at Mette er fanget i et dilemma, mellom på den ene siden, en erkjennelse om de kollektive normers verdier og interesser som både skaper en interesse (illusio) og et krav, samtidig som kunnskapen, eller habitusformen, om hvordan det er mulig å forfølge denne interesse ikke er tilstede. Det er som om de to komponentene som ligger i begrepet illusio, er splittet, og Mette har tatt opp i seg det ene, som er verdiene og interessene som står på spill i feltet, men mangler den innebygde sansen og taktikken for hvordan man kan foregripe spillets gang, dets mønster og regler. Det er som å ha et ønske om, eller føle et krav til å spille fotball, uten noen formening om hvordan spillet fungerer. Man har fått utdelt en ball og en henvisning til en gressplen, men ingen regler for hvordan spillet fungerer, eller andre mennesker til å spille sammen med. Hva denne problematikken aktualiserer er et modernitetsproblem i den forstand at kommunikasjonsformer og formidlingsformer skjer via andre relasjoner enn før, som vil være med på å forme mentale forestillinger og forventninger uten den korresponderende habitusformen som kan foregripe det sosiale spillet som muliggjør en manifestering av slike forestillinger. Vi internaliserer en hel del samfunnsmessige forestillinger om muligheter uten at vi samtidig har noen erfaring med hvordan slike forhåpninger kan forfølges. Paradoksalt nok gir verken Tor eller Mette uttrykk for en kritikk mot utdannelsessystemet, som har gitt dem en falsk forhåpning om samfunnsmessig og personlig gevinst. Det kroniske ubehaget og følelsen av å være mislykket og nederst på den sosiale rangstigen, tilskrives andre forhold, og utdannelsen fremheves som verdifull og som et mål i seg selv. Den symbolske volden, forstått som en prosess hvor makt og herredømme ikke oppfattes som dominansforhold, er påfallende.

5.4 Jespers historie:

Jesper ringer til meg og forteller at han har lyst å bli med på et intervju. Han syntes det hørt spennende ut da ha leste min lille informasjonsfolder på aetat. Vi ble enige om å møtes på

en av byens kafeer samme dag. Jesper er en engasjert og pratsom fyr, han har lett for å ta ordet og virker komfortabel i intervjusituasjonen.

Jesper er 26 år, og har vokst opp i omgivelser med en god del sosial uro og problemer. Han har hatt en vennegjeng som tidlig begynte å drikke og henge på gatehjørnet, og skolen var en arena for salg og kjøp av hasj. Jesper var ikke særlig begeistret for denne livsstilen, egentlig ønsket han noe annet, uten at det på et tidlig tidspunkt sto klart for ham hva det var. Jesper fant seg heller ikke godt til rette i skolesituasjonen og ønsket tidlig å komme seg ut i arbeidslivet, han hadde en forstilling om "arbeideren" som en fin ting, han ville bli "voksen" og selvstendig. Etter obligatorisk skolegang gikk Jesper ut i sin første jobb. Han ville ha en jobb, han ville passe inn og føle tilhørighet. Etter det gikk han fra den ene jobben til den andre, inntil han fikk sin første faste stilling på et fruktlager, hvor han jobbet i tre år. Jesper passet ikke så godt inn i arbeidsmiljøet her. Hans måte å være på – ved å sette pris på litt humor, god stemning å slike ting, falt ikke i god jord i et "machomiljø". Etter hver gikk arbeidskolleganes irritasjon over Jesper, over i mer systematisk mobbing. Den mobbingen førte ham etter hvert bort fra denne jobben. Dette var en tøff erfaring for Jesper som endte opp med depresjon og sykemelding. Til å være den første erfaringen med en fast jobb, kan man neppe si at den var en positiv erfaring. Dette var en kritisk periode for Jesper som endte opp med at han mistet jobben og gikk over på trygd i ca tre måneder. I denne fasen mister han også "jobben" som bassist i et rockeband. Kort sagt, ingen jobb, minimum økonomi, ingen musikk, rot i relasjon til etatene – stort verre kunne det ikke bli! Jesper gikk arbeidsledig i ca seks måneder, før han fikk jobb som oppvasker. På spørsmålet om hvordan han opplevde den perioden svarer han:

***Jesper:** det er den verste perioden i hele mitt liv tror eg! [klare du å utdype det?] altså eg komme på arbeidskontoret og spør om litt hjelp, altså unnskyld eg har ikkje fått noen penger nå på en måned og rekningene hoper seg opp, alt går til inkasso, eg har ikkje penger til mat, eh eg kan ikkje låne mer av mine foreldre egentlig, forloveden min kommer seg ikkje på jobb for me har ikkje penger til bussen. Å, de då sier at de ikkje kan gjøre noen ting, eg må bare vente, sånn er det, og ikkje noe, hadde de sagt det på en hyggelig tone, sånn eg e et voksent menneske og de e voksne mennesker, men det e liksom at eg står overfor min mor og hun sier at "nei du får ikkje være ute til kl 12, du e bare femten". Liksom du føler deg umyndiggjort i den situasjonen som eg ikkje hadde noen ting. Og så det jaget at du skal gå å skaffe deg papirer hele tiden. For eg gikk, de sendte meg hele tiden for å hente papirer og hente papirer, og så når eg kommer med papirer så såg de ikkje på papirene, de bare slår alt sammen opp på data. Så koffer skal eg egentlig gå å samle på alle disse papirene, det skjønner eg egentlig ikkje. Og så får du aldri snakke med den samme, så eg va jo nere der kanskje opp til fire ganger i uken, og hver gang så e eg nødt til å sitte og forklare historien min på nytt igjen, og på nytt igjen og på nytt igjen, og til slutt blir det gangske nedverdiggende, du sitter der og må legge ut "nei eg har hatt psykiske problemer"*

altså du føler at alle på huset skal vite om min personlige situasjon. Og det blir liksom, det ført til at eg ble enda mer deprimert, og da blir eg sint.

Men Jesper lar seg ikke ”knekke”, han har en sterk drivkraft på å gripe de mulighetene som byr seg for ham. Han er ung og har enda ingen forpliktelser i forhold til familie og barn. Etter et halvt år var han i arbeidslivet igjen, men denne gangen kom permitteringen allerede etter seks måneder. Samme igjen, bedriften får problemer med omsetningen og vil flytte. Han er en av de første til å gå. Ny runde med aetat – missforståelser, uteblivelse av dagpenger osv. Ny runde med stress, frustrasjoner og fortvilelse. Siden den siste permitteringen har Jesper ikke hatt noe fast arbeid. Arbeidslivet har på ingen måte svart til forventningene – all usikkerheten og ustabiliteten, foruten de dårlige arbeidsforholdene, gir ingen trygghet eller tilfredshet som arbeidstaker.

I begynnelsen er det ok å være arbeidsledig, man får dagene tilbake, det er som en ferie, men denne ”idyllen” varer ikke lenge, to-tre uker maks. Etter dette melder de økonomiske problemene seg, tomheten trenger seg på og man blir fortvilet og deprimert, det er ingen ting å gjøre, det skjer ingenting:

***Jesper:** ja det begynner, først er det en veldig lettelse over at du plutselig så har du dagen igjen. Altså de første to ukene av en arbeidsledighetsperiode e veldig greie egentlig. For då har du ikkje, økonomiproblemene har ikkje begynt å melde seg, og det e nesten som en ferie, men så kommer jo virkeligheten, hverdagen, eller virkeligheten igjen, og då e det sånn der, ka ska du fylle disse dagene med, ka ska du gjøre liksom. Så først e det en sånn lettelse, og så e det en slags ”mellow” periode egentlig, og så for min del e det sånn at eg blir deprimert egentlig, for at eg har ingen ting å gjøre på.*

Etter en lenger periode med tunge dager, hvor livet er uholdbart og man føler seg som en som ikke kan noen ting, en som misslykkes i det meste og som ikke har noen muligheter eller funksjon i denne verden, vil man enten ”begynne med diverse substansmissbruk, eller så kommer du ut av det, og finner ut at du heller vil gjøre noe mer konstruktivt med livet ditt (intervju nr 7: 6)”. Jespers økende selvinnsikt fører til et voksende ønske om å få anerkjennelse for det unike individet han tross alt er. Han vil lære mer av seg selv, se nye sider av seg selv og få anerkjennelse for disse. Alle krenkelsene og nedverdigelsen som han opplevde i arbeidslivet, og påfølgende perioder med arbeidsledighet, ble uutholdelig i lengden. Noe måtte gjøres, han måtte *reorientere* seg, finne nye veier å gå. Heldigvis har han alltid hatt god støtte i familie, venner og spesielt kjæresten. Disse relasjonene har betydd utrolig mye for Jesper og han takker dem for at han har klart å komme seg ut av de tunge periodene:

Jesper: det beste med å være arbeidsledig e jo alle mulighetene og den tiden du har, men det drukner jo ofte i en sånn her e ”å eg e så udugelig!! Eg klarere ikkje å holde på en jobb!” og negativ sinnsstemning.

Jeg: Men du har kommet ut av den, så du har klart å vri dette til

Jesper: ja, men det e bare for at eg har hatt gode venner og familie og forlovede rundt meg som har hjulpet meg og sånn

Som en del av Jespers *reorienteringsprosess* var det nødvendig å opprette nye relasjoner. I denne prosessen, når han sto uten noen ting, ikke jobb, ikke band å spille i, ikke økonomi, bare masse tid, tok han kontakt med noen andre musikere, og satte i gang med nye musikkprosjekter. Gjennom dette fikk han ny inspirasjon og ikke minst nytt perspektiv på seg selv som en ressurs, med ønsker om å kunne finne et uttrykk for denne ressursen som han ikke helt visste hva var. Jesper fant motivasjon til å ”bli noe”, og til å tro på at han kunne. Kjæresten til Jesper var student, derfor var det også en mulighet som synes åpenbar og fascinerende for Jesper, en utdanning vil kunne gi ham nye muligheter:

Jeg: Ja, akkurat, så det har vært en prosess å finne en interesse i seg selv som du ikkje har hatt mulighet til før.

Jesper: ja, først få tiden til å gjøre det, og så kjenne ka har du lyst til å gjøre med den. Eg føler at eg kan gjøre ting som e større enn meg sjøl, men eg må utdanne meg for å kunne oppnå det, for eg vet ikkje ka det e ennå.

Jesper har tro på fremtiden og seg selv som et skapende menneske, han tror alle mennesker har behov for å være skapende, han tror at det er viktig å kunne bidra med noe meningsfullt, noe som andre verdsetter. Dessuten så tror han at en utdanning ved universitetet kan gi ham muligheten til å oppnå det han ønsker.

5.4.1 De kritiske fasene. ”Ja, enten så blir du dratt ned, eller så kommer du ut av det”.

Sett under ett strekker Jespers fortelling seg over en lang tidsperiode fra ungdomskoleperioden og frem til i dag, hvor han i utgangspunktet handler i tråd med noen inkorporerte forestillinger om hvilket livsløp han ønsker for seg selv. Utgangspunktet for Jesper var et ønske om å tre inne i arbeidslivet så raskt som mulig etter obligatorisk skolegang. For Jesper symboliserte arbeidslivet ansvarlighet, tilhørighet, et ”voksent” liv, og uavhengighet.

Erfaringen med arbeidslivet, altså de objektive realiteter, viste seg å bli noe helt annet enn det Jesper hadde forestilt seg.

Når jeg ber ham om å spesifisere arbeidsledighetsperioden helt i begynnelsen av intervju samtalen, åpner han med og forteller om en sykemelding på grunn av depresjon. Dette er en svært kritiske fasen hvor Jesper erfarer og blir mobbet og ekskludert fra det sosiale fellesskapet på arbeidsplassen. Dette møtet med arbeidslivet fører med seg depresjon og sykemelding som en konsekvens av systematisk krenkelse og forakt. Betydningen av de mellommenneskelige relasjoner, og deres kommunikasjonsform er åpenbare. Jesper opplever å forstå seg selv som annerledes, fordi hans personlighet og omgangsform ikke blir likt av arbeidsfellesskapet. Slik historien fortelles vitner det om et arbeidsfellesskap som har en identitet, som Jesper verken kan eller vil tilpasse seg.

Denne kritiske fasen akkumulerer i en oppsigelse på grunn av nedskjæringer og påfølgende arbeidsledighetsperiode. Samtidig blir Jesper også sparket fra bandet han spilte i. Alle disse elementene utgjør en kritisk periode i Jespers livsløp, og oppleves som svært krenkende. Denne krenkelse rokker ved hans selvforståelse og selvverdsettelse. På det psykologiske planet kan det som Jesper her erfarte, forklares ut fra mange forskjelling psykologiske og gruppedynamiske modeller, men samtidig eksemplifiserer det også betydningen av anerkjennelse for selverkjennelse og selvverdsettelse, og hvor stor innflytelse de intersubjektive relasjoner har for selvforståelse. I møte med den sosiale verden har det skjedd et brudd mellom det som var Jespers forventning til et lønnsarbeid og de objektive realitetene. Jesper ønsket for seg selv et livsløp hvor han gikk inn i arbeidslivet fordi han ønsket å bli ”voksen” og ansvarlig, foruten å føle en tilhørighet. Ingen av disse forventningene ble realisert. I stedet erfarer han sosial eksklusjon i forhold til tre forskjellige sosiale arenaer; det arbeidskollegiale, arbeidsmarkedet og den musikalske arena.

Etter ca et halvt år fikk Jesper en ny jobb, men i mellomtiden hadde Jesper det vanskelig. Tilværelsen virket meningsløs og tom, og Jespers relasjon til seg selv er svært negativ:

***Jesper:** i mellom den her, fra å jobbe til å være komfortabel med å ha tid, så har eg hatt en lang periode hvor eg har vært deprimert og liksom har veldig lav selvfølelse, altså eg sitter og tenker at eg klarer ikkje å gjennomføre noen ting, eg alt eg tar i blir til drit, og eg har ingen funksjon eller nytte i verden i det hele tatt, for eg klarer jo ikkje holde på en jobb, eg klarer ikkje å gjøre noen ting, eg får sparken fra bandet mitt, liksom sånne ting. Men altså.*

En slik tilstand som dette blir umulig å leve med i lengden, men før Jesper kom til det kritiske punktet hvor han vurderte tilværelsen uutholdelig og bestemte seg for å gjøre noe konstruktivt med livet, fikk han nok en ny jobb. Denne jobben hadde Jesper i ca et år, inntil også denne

bedriften fikk omsetningsproblemer og måtte flytte virksomheten til et annet sted. Dermed ble Jesper skjøvet ut av arbeidsmarkedet nok en gang.

Dette er ca et år siden, og det er med dette utgangspunktet at Jesper begynner å reorientere seg. Hele Jespers arbeidskarriere er preget av usikkerhet og ustabilitet. Tilknytningsformen til arbeidsmarkedet har vært preget av kortere engasjementer og ustabile økonomiske betingelser for bedriftene, som resulterer i hyppige omstruktureringer. For Jesper har hans forventninger til arbeidslivet som en virksomhet som ville gi en følelse av tilhørighet, trygghet og en identitet, ikke blitt realisert. Jespers mentale innstilling (habitus) til arbeidslivet er forankret i en tradisjonell arbeiderklassesmentalitet, hvor skolesystemet anses som et onde, og arbeidslivet byr på kameratskap, stolthet og selvstendighet. Jesper forteller om at han hadde hørt på "[...] sånn gamle kommunister som hadde lagt ut i det vide og brede om gleden og lykke med å vere proletariat (intervju nr 7: 9)". Videre påpeker han skolens umyndiggjøring, et sted der hvor du skal følge reglene og ikke tenke selv. Dette er en inkorporert forestilling som gir assosiasjoner til Paul Willis' (1977) studie av arbeiderklassegutter og deres relasjon til skole- og utdanningssystemet samt lønnsarbeidet. I denne klassiske studien viser han hvordan disse guttene har inkorporert en logikk som anerkjenner arbeiderklasseyrkene som verdifull, og som konsekvens vil en posisjon innenfor disse yrkene gi sosial status. Jespers fortelling viser at han brukte en "arbeiderklassesmentalitet" som ledetråd i sine karrierevalg, uten at det førte til forventet gevinst og livssjanser, heller sosial aktelse og selvverdsettelse. Det er med andre ord et brudd mellom Jespers preferanser og interesser samt hans foregripelse av det sosiale spillet, og de innebygde tendensene på de sosiale arenaer hvor han gjør sine investeringer. Jespers møte med den objektive virkelighet svarer ikke til en slik innstilling, fordi de samfunnsmessige realiteter er endret i den grad at de ikke kan stille en slik struktur til rådighet.

Jespers opplevelse av krenkelse erfarte han på flere nivåer, og på forskjellige tidspunkter. Først i form av å mobbing og mangel på respekt av arbeidskollegaer, deretter i form av å falle ut av arbeidsmarkedet, og til slutt i form av å bli sparket fra bandet han spilte i. Alle disse erfaringene som genererer krenkelse og skam, gir Jesper en svært negativ selvforståelse. Men dette er en tilstand som Jesper ikke greier å bli værende i. I løpet av den siste arbeidsledighetsperioden har Jesper kommet seg ut av en depresjon, hvor han ikke hadde noen fremtidshorisonter, til å ha en fremtidsplan som han gleder seg over. I denne perioden foretar Jesper noen valg i forhold til hvordan han skal få tilgang til et arbeidsliv som vil gi han selvrespekt og sosial aktelse. Denne nye strategien er utdanning. Jesper tenker at en utdanning vil kunne gi ham en mulighet på et arbeidsmarked som svarer til hans forventninger. På denne måten er den et fellestrekk ved Mettes og Jespers historier. Begge møter et arbeidsliv som i stor

grad virker krenkende, i den forstand at opplevelsen av å være mislykket eller ubetydelig er stor. Videre gjør begge erfaringer med dårlig arbeidsmiljø og arbeidsforhold, usikre tilknytningsformer og ustabilitet, som skaper usikkerhet om fremtiden. En strategi som både Mette og Jesper ligger opp til for å unngå slike forhold, er utdanning. Mette og Jespers negativ erfaring med de manuelle og ufaglærte yrkene, har fremtvunget en alternativ orientering mot arbeidsmarkedet, som går gjennom utdanningsinstitusjonene. Det strukturerende prinsippet slik jeg seg det er de samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsens, som kommer til uttrykk gjennom de manuelle yrkenes manglende sosiale status samt de dårlige arbeidsforholdene og usikkerheten som er tilknyttet disse. I det "øyeblikket" Jesper foregriper det sosiale spillet som har en immanent fremtidshorison, forsvinner også opplevelsen av krenkelse og skam. Samtidig oppstår det en forestilling av mening og retning i livet, og følelsen av å være betydningsfull gjør seg i større grad gjeldende. I den sosiale prosessen hvor Jesper først går inn og ut av arbeidsmarkedet, deretter en lenger periode med arbeidsledighet og depresjon, som akkumulerer i at han bestemmer seg for å begynne på en universitetsutdanning, forteller han:

Og så går det om igjen, så du har ikke tid, nå fant eg ut at eg hadde tid, og det ble en positiv ting. Sånn at det som va aller mest negativt og de verste greiene i hele mitt liv, faktisk ble til det mest positive.

Som vist er det i en stadig konfrontasjon med den sosiale verden at det utspiller seg en dynamisk prosess mellom selvforståelse, selvverdsettelse og forestillingen om en fremtid, og de samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsene. Gjennom en stadig opplevelse av at relasjonen til de sosiale omgivelsene virker krenkende og viser manglende respekt, søker man å gjenvinne verdighet og selvverdsettelse. Jesper sier at han har følt at han ikke har "fått noe tilbake" fra de jobbene han tidligere hadde. En slik uttalelse henviser, på samme måte som Mettes fortelling, til lavstatusyrker, som genererer en følelse av å være betydningsløs, og som derfor er en posisjon som man søker å komme seg ut av:

Jesper: eg vet ikkje helt, eg vet ikkje ka som har skjedd egentlig, men eg tror en del e at eg har følt at eg ikkje har fått noe tilbake, av det eg har gjort før liksom, av disse jobbene eg har hatt som har vært rent fysiske jobber eller, eg hadde en jobb der eg va på torgallmenningen der eg prøvde å verve folk for Redd Barna egentlig, sånne jobber som det der. Så eg har begynt å føle at eg har mer evner liksom, eg har bygget meg opp igjen etter å ha hatt lav selvfølelse etter mobbing, så har eg gradvis tenkt, gått hen å sagt; de kan egentlig bare suge seg!! Ka de mener og kordan de opplever meg, har ingenting med meg å gjøre egentlig, eg kan gjøre noe positivt med mitt liv hvis eg bare vil. Det var vinklingen egentlig, og veldig, veldig mye er pga at eg har en fantastisk forlovede [...]

Jesper har gjenvunnet en følelse av respekt ved å se for seg en periode hvor han tar en utdanning med påfølgende mulighetshorisonter. Hans tidligere innstilling til skole og utdanning er endret, og han har nå en forestilling om at en utdanning ved universitetet vil bli en dannelsesprosess, hvor han kan lære hvem han er og hvilke evner og ressurser han har. Jesper sier at han vil gjøre noe ”mer” ut av livet, han tror han har evner til det, videre ønsker han mer kunnskap og selvutvikling slik at han kan leve mer i pakt med seg selv, som han sier. Jesper vet ikke konkret hva han vil, men han har en forestilling om at en universitetsutdanning vil kunne gi innsikt i seg selv og sine evner og ressurser. Det moderne selvrealiseringsprosjektet kommer her til uttrykk til fordel for Jespers tidligere ”arbeiderklassementalitet”. Det kan se ut til at et ”selvrealiseringsprosjekt” har sosial status i seg selv, og anerkjennes som en legitim livsfase.

Til forskjell fra Mette og Tor, ønsket Jesper seg inn i arbeidslivet så snart som mulig etter obligatorisk skolegang. Han ønsket sterkt en jobb, han ville klare seg selv og han ville ”passe inn”. Men tingene ble ikke slik han hadde tenkt. Forskjellige omstendigheter fører til at Jesper blir skjøvet ut av arbeidslivet mot hans vilje, hvilket tvang ham til å omstrukturere hans forestillinger om seg selv og sine omgivelser. Jesper gikk fra å tenke at det å ha en jobb, gjerne en manuell jobb, det ville gir ham en tilhørighet og selvverdsettelse og selvrespekt – at han er et ok menneske, via opplevelsen av å ikke ”få noe tilbake”, til å tenke at vil han prøve ut nye muligheter, kanskje skrive en bok, og i hvert fall ta mer utdanning. Alle de kritiske fasene utgjør en sosiale dynamisk prosess mellom kampen om en positiv relasjon til seg selv og omgivelser som kan legitimerer en slik relasjon. Jesper er inne i en *reorienteringsprosess* for det første for å få tilbake verdigheten og for det andre for å finne en sosial arena hvor han får anerkjennelse for sine evner og ressurser.

Gjennom disse fasene oppdaget Jesper at arbeidsledighetsperiodene gav ham tid til å skape nye forhåpninger og nye mulighetshorisonter. Den nye strukturen på dagene gav ham mulighet til refleksjon, foruten mer tid til andre aktiviteter, som igjen satte i gang en mental prosess som endret hans selvforståelse. Jespers fortelling er full av ytringer som henviser til en drivkraft eller interesse for ”noe mer”, ”en tilhørighet” eller ”til å finne ut hva eg kan”. Disse interessene eller forventningene henviser til en kombinasjon av ønsket om å prestere eller yte noe som anses som verdifullt, og som gir følelsen av å være en integrert del av en større sammenheng. Alle de nevnte elementene er i følge Honneth (1995) grunnleggende for å danne eller opprettholde en positiv relasjon til seg selv, og for Jesper er det mange sosiale rom som kan åpnes for å muliggjøre dette behovet. Samtidig er dette også et uttrykk for å være i en fase i livet hvor livssjansene eller mulighetshorisontene er mange. Dette kan om mulig tilskrives Jespers alder, i kombinasjon med hans preferanser og interesser.

5.4.2 Fremtidsutsiktene: ”eg kan gjør ting som e større enn meg sjøl”

Jesper gir inntrykk av å være et menneske med stor engasjement og mye energi. Han er ivrig og snakker uanstrengt og fritt, foruten å virke komfortabel i intervjusituasjonen. I løpet av samtalen kommer det til uttrykk klare preferanser og disposisjoner som ikke svarere til de sosiale omgivelsene som Jesper befinner seg i, og som kan forklare noe av de tilpassningsproblemene Jesper erfarer. Han forteller om skolemiljøer som han ikke følte seg veltilpass i, om aktiviteter som han ikke helt klart å identifisere seg med, om å føle seg annerledes og om betydningen av å ha et mål i livet hvilket de andre i hans omgivelser ikke så ut til å ha. Alle disse ytringene refererer til ønsket om et meningsinnhold og en retning i tilværelsen. Jespers orientering og holdning til seg selv, til sine ønsker og forhåpninger i relasjon til omgivelsene, har ført Jesper fra skanse til skanse, for å si det slik. Etter obligatorisk skolegang hadde Jesper en forestilling om at arbeidslivet som kunne innfri hans ønsker og forhåpninger. I konfrontasjon med den sosiale virkelighet erfarte Jesper at hans forestillinger og forhåpninger ikke innfris, som fører Jesper inn i en periode hvor han ses seg selv som en mislykket person uten evner, ressurser eller muligheter. Den skammen og krenkelsen som er den affektive eller emosjonelle siden av et slikt selvilde, trakk Jesper inne i en depresjon, som han gradvis klarte å komme seg ut av:

Jesper: nei det e musikk, og kan du si, venner og bekjente. En ting er det hvis du ikkje hadde fått, hvis eg ikkje hadde kunnet speile meg i andre mennesker så tror eg ikkje at eg hadde klart å komme ut av det.....Eg følte jo at når eg mistet den ene jobben etter den andre, først fikk sparken fra denne her e, fikk jo sparkene for at det var nedskjæringer då men, men det va ikkje sånn det følte, det følte som om det e eg som ikkje va god nok, eg passet ikkje, eller eg kunne ikkje gjøre den jobben, eller noe måtte være i veien med meg for det var tydeligvis veldig mange andre som klarte det. Altså, liksom, formen e A4, mens eg e A2 [ja så hvis du ikke passe inn så], så tar du sjølkritikk på det, [i stedet for å se at det e formen det e någe i veien med] ja du ser liksom at alle andre klarer å passe inn, så spørsmålet e; KA e i veien med meg som gjør at eg ikkje klarer det. Og det eg fant ut det va at det e ingen ting i veien med meg, men det tok lang tid å komme dit då....

I fortellingen trekker Jesper frem aktiviteter som musikk, spill, sang og skriving og behovet for å være skapende, i forbindelse med tema omkring ”det gode liv”, og fremtidsutsikter. Disse aktivitetene viser til en preferanse som ligger i Jespers habitusform som virker som en drivkraft for å finne en sosial arena slik at preferansen kan få et uttrykk. I denne henseende er det viktig å merke seg at ”fritidsaktiviteter”, som å spille i band, ikke kan erstatte lønnsarbeidet, men som virker som en ”påle” å støtte seg til når alt annet er vanskelig. Det at Jesper har hatt muligheten til å prestere på den musikalske arena har gitt den anerkjennelse han trenger til å

opprettholde et minimum av selvverdsettelse, som er nødvendig for å opprettholde videre investeringer i det sosiale spillet, slik at ikke apatien og depresjonen tar overhånd⁸. I fortellingen viser Jesper også til betydningen av anerkjennelse innefor den private sfæren, for at han har evnet å se på seg selv som en ressurs. At Jesper trekker frem musikken og kjæreste, venner og familie som avgjørende for at han har kommet seg ut av de vanskelige periodene, er elementer som han ikke deler med Tor og Mette, men som jeg finner i de andre fortellingene hvor det kommer til uttrykk en åpen fremtidshorison. Sagt på en annen måte framkommer det i de fortellingene som reflekterer en åpen fremtidshorison, også en eller annen form for uttalt vektlegging på andre virksomhetsformer, samt positive nære relasjoner, som avgjørende, eller svært betydningsfulle i vanskelig livsfaser. Historiene som ligger til grunn for denne analysen, eksemplifiserer at et minimum av anerkjennelse er nødvendig for å generere det minimum av positiv selvtilitt og selvverdsettelse som skal til for å opprettholde illusio. I Jespers tilfelle fremstiller han det som avgjørende.

Det å bli kastet ut i arbeidsledighet ble for Jesper en mulighet til å komme seg ut av den regelmessigheten som preger hans tilpassning til den sosiale verden gjennom investeringer i spillet i form av jobbene. I retrospektiv vurderer Jesper at han investerte tid og energi på en virksomhet som ikke "gav noe tilbake". Et brudd med regelmessighetene åpnet opp for nye rom og nye muligheter, som gav ham følelsen av å kunne "bli noe mer". Den symbolske verdien som ligger i "å være noe", sammen med den inkorporerte

Jespers ønsker og mål om å "bli noe", om å "leve i pakt med seg sjøl" blir maktpåliggende og en sterk drivkraft som generere en reorientering i den sosiale verden, som kan muliggjør en slik ambisjon. I fortellingen er det kunnskap og utdanning som er kapitale som må erverves, og som iverksetter en investering i det akademisk felte. Jespers historie eksemplifiserer enkelte sitater på hva en utdanning, i dette tilfelle en akademisk utdanning, representere for ham. Han mener at han gjennom en akademisk utdanning vil kunne realisere seg selv, utvikle innsikt i hvilke evner og anlegg han har, slik at han kan finne ut hva han skal gjøre med livet sitt. Slike yringer forutsetter en forestilling om at academia kan by på en dannelsesprosess og det "autentiske prosjektet", og er på den måten sammenfallende med Gunnars forestilling om hvilken symbolsk betydning en utdanning har. Jesper er inne i en sosial endringsprosessen hvor han trer inn i en sosial sfære hvor han ikke tidligere har vært, men hvor hans forhåpninger er å erverve den kapital som vil gi ham tilgang på de fremtidsmulighetene han har en vag forestilling om. Det

---

⁸ Det kan like gjerne stilles på hode, og tenke at et minimum av anerkjennelse er avgjørende for å holde apatien og depresjonen på avstand, slik at man evner å opprettholde interessen for å investere i det sosiale spillet.

å delta på dette intervjuet er en av flere handlinger som inngår de nåtidige investeringene, som generere en forestilling om det fremtidige. At Jesper *interessere* seg (illusio), igangsetter i følge Bourdieu (1999a) en prosess som gir mening og retning til tilværelsen, ved at den får Jesper til å investere i et sosialt spill og i dets fremtidige muligheter. De innebygde tendensene i det akademiske feltet samsvarer med kollektive idealer som gir anerkjennelse, som dermed gir opplevelsen av å være betydningsfull og ha tilhørighet. Det selvidealet man stille opp for seg selv kan forstås som en del av habitus. Da blir selvrealisering en tilstand eller oppleves, når det er samsvar mellom habitus' disposisjoner og de sosiale vilkårene som muliggjør habitus å være i verden på den måten som er naturlig - autentisk. Når de sosiale vilkår ikke stiller til rådighet de anerkjennelsesbetingelsene som habitus er tilpasset, blir det vanskelig å generere en følelse av selvrealisering. Etter min mening er det viktig å skille mellom selvrealisering slik det er fremsatt her, og "selvrealisering" som er et moderne uttrykk som ofte assosieres med bestemte livsstiler og identiteter, som innebærer en eller form for offentlig oppmerksomhet. Det autentiske er et ideal som står sterkt i det moderne samfunnet generelt og kanskje innefor det akademiske spesielt. Det autentiske prosjektet, eller som Bourdieu (1993) kaller det "originale prosjektet" har stor fallhøyde, og faren for å feile i å være *enestående* er stor.

Jesper har en forestilling om en fremtid etter endt utdanning. I motsetning til både Tor og Mette, som har tatt en lavere grad ved et av landets universitet uten at det har åpnet for noen nye muligheter på arbeidsmarkedet, har Jesper en åpen fremtidshorisont. Kontrasten i Jespers forestilling om hvilke fremtidsmuligheter en utdanning byr på, og Tors og Mettes bitre erfaring er påfallende er stor. Tor og Mettes fortelling vitner om vitnemålets devaluering på arbeidsmarkedet, mens Jespers historie viser til at den symbolske verdien av en utdanning lever sterkt i Jespers mentale struktur. Dette paradokset viser at utdanningssystemet evner å opprettholde sin symbolske verdi på tross av at flere og flere mennesker opplever at investeringene ikke innfris på et sterkt konkurranseutsatt arbeidsmarked. Et anliggende som kan være verdt å peke på i denne sammenhengen er at inflasjonen i utdanning er selvforsterkende fordi de forventede kriterier for tilgang på arbeidsmarkedet endres og økes tilsvarende. Hvis vi sammenlikner med Gunnar, som innehar en høyere grad ved et av landets universiteter, gjør også han den erfaringen at hans forventninger ikke innfris, men Gunnars håndtering av denne erfaringen er svært forskjellig fra Tor og Mettes. Gunnar vurderer å ta tilleggsutdanning eller en helt ny fagdisiplin. Gunnars handlingsstrategi på de objektive betingelsene har utgangspunkt i hans habitus og delvis hans kapital, og som gir ham en praktisk foregripelse i det sosiale spillet, som reproducerer strukturen av objektive muligheter. Konsekvensen blir at en lavere grad ved et

universitet har mistet sin symbolske verdi. Det vi er vitne til en gangske enkelt en forskyvning i fordelingen av den symbolske kapital og de tilhørende muligheter for gevinst.

En kort oppsummering

Hvis vi skal se på Jespers fortelling i et livsløpsperspektiv i dialog med Honneths anerkjennelsesteori, finner jeg grunn til å hevde at de samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsene strukturerer hans navigering i den sosiale verden, for å muliggjøre en relasjon til arbeidsmarkedet. Kombinasjonen mellom de usikre og ustabile arbeidsforholdene, og perioder med arbeidsledighet, virker svært krenkende på Jesper, hvilket for øvrig viser seg i alle fortellingene denne analysen er basert på. Mangelen på anerkjennelse virker som et utgangspunkt til en reorienteringsprosess, som tar form som en prøve og feile, eller let og finn strategi mot sosiale arenaer som kan by på anerkjennelsesbetingelser, eller sagt på en annen måte, som har immanente tendenser som peker mot tilpassninger av forhåpningene. Jesper forteller om forhåpninger til arbeidslivet som ikke ble realisert. Jesper hadde en habitusform som igangsatte en praksisform som ikke fikk noe sammentreff med strukturen i det sosiale rom, som resulterer i at hans forhåpninger ikke innfris. Et slikt brudd virker krenkende fordi det fratar Jesper begrunnelsen for hans eksistens. Denne mekanismen reflekteres også i Mettes og Tors historie. Den ustabile relasjonen til arbeidsmarkedet som fører til perioder med arbeidsledighet, sammen med den lave sosiale statusen disse yrkene gir, øker avstanden mellom forhåpningene og erfaringen. De fleste fortellingene vitner om aktører med habitusformer som er mistilpass i det sosiale kosmos som omgir dem. Verken Tor, Mette eller Jesper nyter godt av de samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsene, som resulterer i at deres identitetskrav uteblir, med påfølgende opplevelse av personlighetstap.

Mekanismen i dette kan forklares ut fra at man har en habitusform som er utviklet under historiske forhold som gir en tilpassing og delaktighet til den sosiale verden, som ikke innfrir det minimum av anerkjennelse som skal til for å opprettholde en positiv identitet. De innebygde strukturene i de sosiale felter som har vært, og er tilgjengelig for disse, ikke kan stille til rådighet de posisjoner, forsikringer og sosial aktelse, som skal til for å opprettholde mening og retning i livet. Konsekvensen av dette kan være at man erverver en kapital som forvaltes på en måte som ikke gir den nødvendige symbolske verdien eller virkningen. De kriteriene som gir tilgang til sosiale posisjoner er i stadig endring, det vil si at det som avgjør hvem som skal få tilgang og hvem som utestenges, ikke er objektive kriterier og spesifikke kvalifikasjoner, men ofte subjektive vurderinger som tas av mennesker i en posisjon som gir makt til å dømme. Jespers

fortelling, sammen med alle de andre, vitner om en kamp for anerkjennelse, en kamp om tilgang på sosialt anerkjente arenaer, som gir tilværelsen mening og retning, som, ved aktiv deltakelse i feltet, gir opplevelsen av betydningsfullhet og personlig substans, slik at spørsmålet ”hvem er jeg?” kan besvares.

I motsetning til Tor og Mette (Mette bare delvis), definerer ikke Jesper seg selv ”utenfor” samfunnet. Dette kan forklares ut fra et livsløpsperspektiv, hvor han befinner seg i en livsfase som tilsier at det er ”naturlig” å velge nye strategier og handlemåte for å oppnå tilgang på arbeidsmarkedet, eller andre former for virksomhet. Men det bør også ses i sammenheng med de innebygde tendensene og strukturen i de fremtidsmulighetene som ligger inkorporert i det akademiske feltet. Jespers foregripelse av det fremtidige ligger i hans orientering mot en utdanning, som genererer forhåpninger om det selvrealiserende prosjektet. I det tyvende århundre har utdannelsessystemet gjennomgått store forandringer, som blant annet har gått fra å gjøre høyere utdanning tilgjengelig for alle, til å fremstille det som et samfunnsmessig krav. Jesper gjør dette kravet til en dyd av nødvendighet, og trer inn i skolesfæren med forhåpninger om å ”gjøre noe som er større enn ham selv”, om å utvikle evner som kan muliggjøre en fremtid som innebærer en opplevelse av å være betydningsfull. Det er det ”selvrealiserende” prosjektet som står for tur, hvor hans prestinger kan anskueliggjøres, og hvor ham som individ kan løftes frem som skaper av *noe* som kommer fellesskapet til gode. Jesper uttrykker ingen tvil om at en utdanning vil kunne innfri hans forhåpninger og forestillinger. På tross av at Jesper fremdeles er registrert som arbeidsledig, har han opprettet en positiv relasjon til seg selv, han har en fremtidshorisont og han føler han gjør noe som er riktig og godt.

5.5 Et overblikk, eller en dialog mellom teori og empiri.

Det sies at de små historiene kan kaste lys over store spørsmål. Fortellingene som er presentert her er på hver sin måte unik, samtidig som de representerer noen allmenne trekk som aktualiserer de samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsens. Dypest sett, gjerne skjult og ubevisst, inngår hverdagens handling og praksis i det sosiale spillet om anerkjennelse. Historiene belyser tre mennesker med hver sin spesielle erfaring og opplevelse av å være ekskludert fra arbeidsmarkedet i kortere eller lenger perioder, i et samfunn hvor ”hva du gjør” sier alt om ”hvem du er”, og hvor den yrkesmessige, eller profesjonens tittel er sterk forankret i den enkeltes identitet. Honneth hevder i et samfunn hvor individer blir vurdert etter ytelsesprinsippet (A, Honneth, 1995), og hvordan man klarer å fremstille disse prestingene, utgjør det å bli fratatt eller utestengt for mulighetene til å yte, og å bidra med sine evner og ressurser en særskilt

erfaring, hvilket aktualiserer normative aspekter ved samfunnsordenen. På bakgrunn av materialet som helhet, og de tre presenterte historiene i særdeleshet, mener jeg å kunne vise at de samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsene utgjør en grunnleggende betingelse for menneskets mulighet til en positiv identitetsdannelse, foruten å ha en sosialiserende og integrerende effekt, som igjen virker bestemmende for valg og fravalg, livsplanlegging og livsløp. Men det som jeg også mener å kunne finne, er at enhver ytelse som kan defineres innenfor lønnsarbeidet ikke nødvendigvis anerkjennes som et verdifullt bidrag til fellesskapet, slik at den som befinner seg innenfor en gitt yrkesgruppe ikke nyter det minimum av anerkjennelse som skal til for å opprettholde en positiv relasjon-til-selv. Dette er en problemstilling som jeg skal drøfte og nyansere nærmere i neste kapittel. Enn så lenge mener jeg å kunne vise at de samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsene har betydning for i hvilken grad den enkelte føler seg som en del av samfunnet, eller om han eller hun definerer seg på "utsiden".

De tre presenterte historiene utgår fra mennesker som befinner seg utenfor et av samfunnets kanskje mest vektlagte sosiale arena, arbeidsmarkedet, og utgjør av den grunn en spesifikk erfaring. Flere av dimensjonene i historiene er felles, hvilket vises godt igjen når det fortelles om erfaringene og opplevelsene av møte med aetat, hvor følelsen av krenkelse, skam og mangel på respekt fremstår som det mest fremtredende. Videre uttaler alle at opplevelse av å stå utenfor arbeidsmarkedet som problematisk, man føler seg utenfor, tilsidesatt, ubetydelig, som en snylter eller andre ting i samme kategori. Felles for historiene er at de viser til en sosial prosess hvor kampen mot depresjon, personlighetstap, tap av selvrespekt og sosial aktelse er den underliggende mekanismen. I tråd med anerkjennelsesteorien er det nettopp dette emosjonelle råmaterialet som danner forutsetningen for å kunne si noe om den samfunnsmessige utviklingen og sosiale patologier, eller anerkjennelsespatologier (Honneth, 2003). De samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsene er forankret i den levde sosiale hverdagen. Mitt anliggende er hvordan anerkjennelsesbetingelsens har strukturert de sosiale prosessene som det levde livet utgjør, og som kommer til uttrykk gjennom de individuelle fortellingene. Den kampen for anerkjennelse som hver av disse historiene artikulere, stiller opp og viser sammenhengen mellom de sosiale verdihorisonter på den ene siden, og individets selvforståelse og selverkjennelse på den andre. Den manglende moralske erfaringen av sosiale aktelse skaper en usikker identitetsutvikling og en usikker relasjon til seg selv, som genererer følelsen av at det er maktpåliggende og nødvendig å gjøre endringer (defineres gjerne som valg). Den makten som inngår i de sosiale relasjonene som anerkjennelsesbetingelsen utgjør, og som virker selvdisiplinerende, er de dominerende strukturerte kroppsliggjorte forestillingene om hva som er rett og galt, godt og dårlig. Sagt på en annen måte kan man si at de praksisformer som den

enkelte legger for dagen, og som utgjør sosiale prosesser, struktureres av samfunnets anerkjennelsesbetingelser, i den forstand at i det sosiale spillet for anerkjennelse er det spesifikke verdier, normer og interesser som legges føringer på aktøren.

De tre forskjellige historiene som er presentert kan skilles fra hverandre ut fra et distinkt element, som for øvrig manifesterer seg i alle historiene analysen er basert på, hvilket er fortellerens forestilling om en fremtid. Dette er kanskje i og for seg ikke særlig overraskende, eller spesielt analytisk poengtert, men i en dialog med Honneths (1995) anerkjennelsesteori utgjør det en hensiktsmessig kategori. Logikken i tenkemåten som ligger til grunn for den nevnte distinksjonen er at forestillingen om fremtidsmuligheten bestemmes av forholdet mellom habitus (habitus utgjør de preferanser og tilbøyeligheter og sansen for det fremtidige i det sosiale spillet), de sosiale arenaene man får, eller har tilgang, ut fra den samlede kapital, og de samfunnmessige anerkjennelsesbetingelsene. Ved hjelp av Bourdieu (1995, 1999a), seg vi at forestillingen om det fremtidige fødes gjennom investeringene i det nåtidige sosiale spillet som kan by på tilstrekkelig med forsikringen og garantier for det fremtidige. Dette tvinger oss til å se etter de betingelsene som muliggjør tilgangen til disse sosiale arenaer, og hvilke sosiale arenaer som avfører en opplevelse av fremtiden, og ikke bare utgjør et tidsfordriv. Fortellingene viser nettopp til en kamp om ressursens som gir makt over det sosiale spillet, som til syvende og sist handler om kampen for eksistensberettigelse. Hvis denne kampen tapes, vil faren for et personlighetstap være stort, foruten at man mister fremtiden av syne.

Disse elementene utgjør til sammen en dynamisk mekanisme som konstituerer de sosiale prosessene, eller livsløpet om man vil, som hver av historiene representerer. Med dette som utgangspunkt, vil jeg argumenter for at "det gode liv" inkorporerer en åpen fremtidshorisont, og at "et godt samfunn" bør kunne stille til rådighet relasjoner av anerkjennelse som gir alle dets medlemmer tilgang til sosiale arenaer som har den struktur at investeringene og interessen, *illusio*, avfører en kontinuerlig opplevelse av en fremtid. Mekanismen i det levde livet er dialektikken mellom det erfaringsbasert emosjonelle råmaterialet og de intersubjektive relasjonene som representerer samfunnets kulturelle horisont.

5.5.1 En åpen eller lukket fremtidshorisont?

Som nevnt er det mulig å kategorisere fortellingene ut fra om fortelleren artikulere en åpen eller lukket fremtidshorisont. Grunnen til at jeg finner dette både relevant og analytisk hensiktsmessig, er at en aktørs fremtidshorisont i mine eksempler, løper sammen med en relativ opplevelse av en positiv praktisk relasjon til seg selv, samt en opplevelse av å være en integrert

del av samfunnet for øvrig. I følge Honneth (1995) er mennesket avhengig av utvikling av selvtillit, selv-respekt og selv-verdsettelse for å muliggjøre erkjennelse av egne ønsker og behov som et autonomt individ. Til sammen utgjør dette individets praktiske relasjon til seg selv. Disse tre former for praktisk relasjon til seg selv kan bare utvikles og opprettholdes innenfor likeverdige, gjensidige og intersubjektive relasjoner. Den eneste måten en person kan utvikle en positiv relasjon til seg selv på, er å lære å referere til seg selv fra andres positive anerkjennelseperspektiv. Hver av de tre former for praktiske relasjon til seg selv er situert innenfor de tre korresponderende sfærer for anerkjennelse, den private sfære, den legale sfære og den solidariske sfære. Uteblivelse av anerkjennelse fører gjerne til opplevelse av en truet identitetsutvikling, eller en opplevelse av personlighetstap (Honneth, 2003), med påfølgende svekkelse av investeringer i det sosiale spillet, som igjen får konsekvenser for forestillingen om en fremtid. Den kompleksiteten som historiene legger for dagen, gir innsikt i en liten del av det menneskelige mangfold av motstridende følelser som blandes inn i en kamp for aksept og sosial anerkjennelse, en kamp for integritet og muligheten til å leve livet på en verdig måte. Noen av fortellingen vitner om en tapt kamp og tapte livssjanser, mens andre reflekter en pågående foregripelse av det sosiale spillet som opprettholder forhåpningene.

Den nedgraderte posisjonen som de intervjuede har erfart, med påfølgende opplevelse av krenkelse og sosial forakt og svekket selvverdsettelse, utgjør det affektive motiverende grunnlaget for å tilkjempe seg en ny plass i det sosiale hierarkiet, som gir forhåpning om en gjenopprettet sosial status. Den graderte distinksjon mellom de av fortellingene som artikulere en åpen fremtidshorisont, og de som artikulere en lukket fremtidshorisont, gir en konstruktiv innfallsvinkel til betydningen av de samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsene, og ikke minst kompleksiteten i relasjonen som de tre anerkjennelsesformene til sammen utgjør. De sosiale prosessene som historiene utgår fra, viser på den ene siden hvilken betydning anerkjennelse innenfor den solidariske sfæren har for selv-verdsettelse og sosial integrering, og på den andre siden betydningen av andre relasjoner av anerkjennelse for å opprettholde en praktisk relasjon til seg selv som muliggjør en fortsatt kamp for å få tilgang på sosiale arenaer som har en verdsatt plassering i det sosiale hierarki.

I de av historiene hvor det lar seg gjøre å avlese en åpen fremtidshorisont, fremkommer det samtidig en relativ positiv relasjon til seg selv, til nære venner, familie eller kjæreste/samboer/ektefelle, akkompagnert med en virksomhet utover lønnsarbeidet som engasjerer og oppfattes som verdifullt, og som til en viss grad anerkjennes som betydningsfullt av andre. Jespers historie viser dette tydelig, men de samme elementene inngår i fortellingen til alle med en åpen fremtidshorisont. Den sosiale prosessen som gjenspeiler seg i disse fortellingene,

med flere kritiske faser, perioder med arbeidsledighet, og med påfølgende opplevelse av identitetskrise, har akkumulert i en *reorienteringsprosess* hvor man oppsøkte sosiale rom (for eksempel utdanning) som har immanente tendenser som peker mot fremtidige gevinster. Denne reorienteringen har gitt Jesper en nyvunnet positiv selvverdsettelse, hvilket tyder på hans foregripelse av det sosiale spillet svarer til hva som anerkjennes som riktig og godt. For Jesper har det å tre inn i sfæren for utdanning gitt ham nye forhåpninger om det fremtidige, fordi dette feltet har immanente tendenser som sannsynliggjør mulighetene til å innfri forestillingene. Selv sier han at han kan takke nære relasjoner og musikken for at en slik endring var mulig, som peker på betydningen av anerkjennelse innenfor både den private og den solidariske sfære. Den legale sfæren for anerkjennelse aktualiseres også, men implisitt⁹ i livssituasjonen som legal borger av et samfunn med grunnleggende humanitære rettigheter. I følge Honneth (1995) er anerkjennelse innfor de tre nevnte sfærer, for det første innbyrdes relatert til, og gjensidig avhengige av hverandre. Det vil for eksempel si at et minimum av anerkjennelse innenfor den private sfæren er nødvendig for å danne en praktisk relasjon til seg selv, som generere nok selv-tillit til å identifisere egne ønsker og behov, som igjen er forutsetningen til ”å gjøre” og ”å handle”. For det andre er det nødvendig med et minimum av anerkjennelse innenfor hver av de tre sfærene for å sikre en helhetlig identitetsutvikling livet gjennom. I Jespers fortelling eksemplifiseres dette gjennom hans prestinger på den musikalske arena, hvor hans spesifikke og unike musikalske prestinger anerkjennes som verdifulle. Denne anerkjennelse er nok til å opprettholde et minimum av selv-verdsettelse for at ikke depresjon og opplevelse av personlighetstap skal ta overhånd, den er nok til å opprettholde en interesse for det sosiale spillet. Videre virker den anerkjennelse Jesper får gjennom nære relasjoner og hans prestinger som musiker, sosialiserende og integrerende. Jesper føler seg som en del av en større helhet, han definerer seg ikke på ”utsiden” av samfunnet, i motsetning til de av de intervjuede som har en lukket fremtidshorisont. Jeg mener å finne at i de fortellingene hvor det kommuniseres en åpen fremtidshorisont, kommer det samtidig også til uttrykk en form for tilhørighet, eller delaktighet både i relasjon til andre mennesker og i forhold til noen av samfunnets mange sosiale arenaer.

---

⁹ Jeg finner uttalelser i noen av fortellingene som peker på at dette ikke nødvendigvis er positivt gitt. I forhold til trykksrettigheter kommer flere opp i et dilemma hvor man på den ene siden kan rasjonelt argumentere for legale rettigheter (trykksretter) som medlemmer av et samfunn, og som alle andre medlemmer ville hatt rett på om de var i samme situasjon, og på den andre siden det kollektive kravet om selvstendighet og økonomisk uavhengighet. Hva som utspiller seg her kan forstås som en kamp for anerkjennelse, men kampen for anerkjennelse vil alltid inkorporere en affektiv dimensjon.

Oppsummert vil jeg argumentere for at fortellingene som artikulere en åpen fremtidshorisont, avtegner et mønster som aktualiserer alle tre sfærer for anerkjennelse slik det er fremsatt i Honneths anerkjennelsesteori på en måte som skiller seg fra de historiene med en lukket fremtidshorisont. Det betegnende for de med en åpen fremtidshorisont er at, på tross av den krenkelse og skam den enkelte opplever av å være utestengt fra arbeidsmarkedet, eller å være i besittelse av et lønnsarbeid som ikke kan stille til rådighet grunnleggende identitetskrav, opprettholder eller gjenfinner disse en positiv identitetsutvikling og selvverdsettelse. Dette kan forklares ut fra ideen om anerkjennelsens betydning for selv-tillit, selv-respekt og selvverdsettelse, som i disse tilfeller viser at det, fordi det stilles til rådighet det minimum av anerkjennelse, genereres nok kraft til nye investeringer på den sosiale arenaen. Kampen for å erverve anerkjennelse utspiller seg i hverdagens handling og praksis, gjennom kampen om å få tilgang på sosiale arenaer som gir en opplevelse av å være betydningsfull, og som gir retning og mening i tilværelsen. I de av historiene som kommuniserer en åpen fremtidshorisont, viser det seg en sammenheng mellom en positiv selvverdsettelse, mulighetshorisonter og investeringer i det sosiale spillet som har immanente regelmessigheter, tendenser og posisjoner som sannsynliggjør muligheten for å innfri forventninger og forhåpninger, og som derigjennom iverksetter en forestillingen om fremtiden. I de av historiene som kommuniserer en lukket fremtidshorisont, fremkommer det langt færre uttrykk for intersubjektive relasjoner både innenfor den private og solidariske sfæren.

5.5.2 En lukket fremtidshorisont

I Tors og delvis Mettes historie fremkommer det hvordan deres livsløp utgjør en sosial prosess hvor investeringene i det sosiale spillet stagnerer, samtidig som fremtidsutsiktene gradvis innsnevres. Når investeringene og interessen for det sosiale spillet uteblir, vokser det frem en opplevelse av å være på "utsiden" av samfunnet. I fortellingene fremkommer det å definere seg selv på "utsiden" av samfunnet, sammen med periode hvor investeringene i det sosiale spillet er minkende eller fraværende, som igjen reflekteres i hvordan forestillene om fremtiden kommer til uttrykk. For Mette er fremtiden usikker og udefinert, for Tors vedkommende så tar han en dag om gangen. Innfelt i disse fortellingene, ligger fortellerens plassering i det sosiale kosmos, og hvilke muligheter som er gitt dem som lever sin liv der. I den kontinuerlige konfrontasjonen med den sosiale verden har livssjansene falt til jorden så å si, etter hvert som de forskjellige forsøkene på å foregripe sjansene, og å få anerkjennelse for bidrag og ytelse ikke fører frem. Når det man gjør, den aktiviteten man utøver i løpet av dagen og uken ikke fyller andre hensikter enn å få

tiden til å gå, når de gjøremålene ikke peker i noen bestemte retninger, når den fremtidige målsettingen for handlingen ikke er til stede, da forsvinner meningsinnholdet i det leve livet.

Hans, som er 44 år og har vært arbeidsledig i flere lenger perioder, sier det slik:

Hans: ja men det e jo et av to hovedproblem at du ikkje har en struktur på dagen. Altså, man kan jo lage seg en struktur men du veit at egentlig så spiller det ikkje en særlig stor rolle, og det e noe man har i underbevisstheten, altså man skal jo ikkje ver et sted på et bestemt tidspunkt, man skal ikkje vere ferdig med noe på et bestemt tidspunkt. Så de faste referansepunktene mangler, så blir det til at man står seint opp, og ja, det sklir litt ut. Ja, så skal man jo ha noe hver dag, samtidig så kreve det tiltak for å gjøre noe, og det mister man, fordi man ikkje har noen faste referansepunkter.

Opplevelsen av å være ”på utsiden” eller ekskludert, og det å ha en lukket fremtidshorisont kan være et uttrykk for det samme, nemlig en sosial arena hvor ens ytelse anerkjennes som verdifulle, og hvor ens gjøremål settes inn i en større meningssammenheng. Det man gjør har ingen betydning for noen eller noe, det har ingen referansepunkter, handlingen inngår ikke i en intersubjektiv relasjon eller et fellesskap som kan si noe om den verdien ens ytelser har, og dermed går også opplevelsen av å ha en verdi som individ og individualiteten tapt. Det er ingen hendelse eller erfaringer i de sosiale omgivelsene som kan opprettholde en plausibel ”livsplan” som kan inngå i selv-narrativen. Igjen vil jeg referere til Hans’ uttalelser:

Hans: det e jo, fordi at man e arbeidsledig så e man en taper, så e man et misslykka individ, det blir jo satt i den sammenhengen, altså fordi at du e arbeidsledig så e du logisk en som har falt utenfor arbeidslivet, og e du falt utenfor arbeidslivet så e du en taper, og e du en taper så tar du jo ....over deg sjøl.

Utgangspunktet for individualiteten er intersubjektive relasjoner som anerkjenner hverandre for karakteristika som skiller seg fra andre individers karakteristika (Honneth, 1995). Når muligheten til å bidra med sine evner og ressurser uteblir, uteblir muligheten til å anerkjennes for disse, og man mister grunnlaget for en positiv relasjon til seg selv. En positiv relasjon til seg selv opprettholdes så lenge hverdagens gjøremål har immanente tendenser til å innfri forhåpninger og forestillinger om noe som ligger i det fremtidige. For at hverdagens gjøremål skal kunne inneholde elementer som opprettholder en positiv selv-narrativ, er man avhengig av å handle innenfor et meningsfellesskap med andre aktører. Det er som Hans påpeker, de gjøremål som han kan stille opp for seg selv i løpet av dagen har bare et skinn av meningsinnhold, det kan få tiden til å gå, men den kan ikke generere en åpen fremtidshorisont. Tors fortelling eksemplifisere også dette fenomenet godt. Han sier at han ikke har problemer med å fylle tiden, uten at han konkretisere hva han fyller tiden med, utover at han spiller sjakk, men samtidig definere han seg selv ”utenfor” samfunnet, foruten å si at han tar en dag om gangen, som også indikere en lukket

fremtidshorisont. Igjen demonstreres det relasjonelle mellom handling og sosiale felter som kan omforme realiteten til symbolske tegn som har immanente lovnader om en fremtid.

De samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsene kommer til uttrykk gjennom de sosiale prosessene mennesker gjennomlever, men tydeliggjøres i større grad når mennesker befinner seg utenfor det sosiale spillet om anerkjennelse. Hva jeg har forsøkt å vise i det foregående er det mangfold av anstrengelser og bestrebelser i det sosiale spillet om anerkjennelse, en kamp om en fremtid, en kamp om selvverdsettelse og identitetsutvikling som mennesker med en ustabil tilknytning til arbeidsmarkedet gjennomlever over tid og sted.

I det kommende vil jeg ta opp igjen noen av de tendensene som jeg mener å finne i fortellingene, og belyse disse i en ekstern kontekst. Jeg skal forsøke å peke ut noen av de eksterne kreftene, eller samfunnsmessige betingelsens som virker inn på de sosiale prosessene, og som ligger til grunn for de intervjuedes erfaring av sosial forakt og krenkelse, for å belyse sammenhengen mellom sosiale realiteter og selvforståelse. Som undertittelen på dette prosjektet indikerer, vil jeg fokusere på sider ved det individualiserte vestlige samfunnet, og hvordan dette legger føringer på individets handlingsbetingelser og derigjennom deres selvforståelse.

6 Den sen-moderne samtiden og selvforståelse

Intervjusamtalene som denne analysen tar utgangspunkt i resulterte i personlige livsbiografier, som omhandlet muligheter på arbeidsmarkedet og erfaringen av å være marginalisert i forhold til dette. Gjennom disse fortellingene kommer det til syne forhold ved de sosiale omgivelsene hvor erfaringene er situert. Fordi vi forstå vår hverdagsvirkelighet i relasjon til de tankeformer som ligger nedfelt i samfunnssystemer, institusjoner og kulturelle verdihorisonter, vil elementer av disse tankeformene komme til syne i de sosiale prosessene som fortellingene reflekterer. Dette perspektivet faller sammen med den tredje analytiske dimensjon som inngår i M. Burawoys (1998) utvidet case-metode. M. Burawoy (1998) vektlegger at en refleksiv vitenskap skal "ramme inn" de sosiale prosessene i de eksterne kreftene. Men når det er sagt er det viktig å understreke at samfunnets strukturelle mønster som ligger nedfelt i den institusjonelle orden er ingen statisk og uforanderlig "ting", men en dynamisk del av den menneskelige eksistens, som i seg selv utgjør sosiale prosesser. Med dette mener jeg å si at de eksterne kreftene ikke er uforanderlige, men er underlagt en historisk kontinuerlig endringsprosess, og hvor de sosiale prosessene virker tilbake på og reproducere andre sosiale prosesser som til sammen danner et samfunnsstrukturelt mønster.

Utgangspunktet for prosjektet var et ønske om å undersøke hvilke samfunnsmessige mekanismer som har betydningen for selvforståelse. Honneth, som jeg har vist, legger blant annet til grunn samfunnsstrukturelle betingelser for anerkjennelse innenfor den solidariske sfæren, som avgjørende for menneskers selvverdsettelse og derigjennom identitetsformasjon og en positiv praktisk relasjon-til-selv. Det vesentlige ved disse solidariske fellesskapene er at de har sin tilblivelse i en historisk prosess, hvor samfunnsmessige normer og verdier utgjør en inkorporert sosiokulturell verdihorison. Innefor denne konteksten av sosialt liv, orienterer dets medlemmer seg mot en felles forestilling eller oppfattingen av deres målsettinger, og danner en form for verdifellesskap. Dette er språklig strukturerte fellesskaper som anerkjenner individuelle ytelser og bidrag som står til disse internaliserte normer, verdier og interesser. Et oppsplittet og fragmentert samfunn vil ha et mangfold av slike fellesskaper som er mer eller mindre autonome i forhold til hverandre. For at man skal kunne være sikker på at det dreier seg om solidariske fellesskaper, vil den individuelle erkjennelse av seg selv som et autonomt individ måtte kunne bekreftes. I den grad individet er i en posisjon til å verdstette seg selv og sitt særpreg, kan vi snakke om en samfunnsmessig solidaritet (Honneth, 1995). Dette er avgjørende fordi individet kan være integrert i samfunnets institusjonelle orden eller rasjonelle systemer, hvor det anerkjennes ut fra funksjon eller "verdi" for systemet, og ikke for evner og ressurser som har sin

kjerne i det personlige. Det er altså viktig å kunne skille mellom det å være integrert i systemer hvor aktøren oppfyller en funksjon, og det å være en del av et intersubjektivt fellesskap hvor aktørene anerkjenner hverandre for spesifikke ytelser og bidrag som viser tilbake på personlige karakteristika og evner. Solidariske fellesskaper kan være situert innenfor arbeidslivet, men ikke nødvendigvis. Betydningen av at solidariske fellesskaper eksisterer i et samfunn ligger i den normative begrunnelsen for det ”gode liv” og er vesentlige for det enkelte mennesket, men det er også vesentlig for samfunnet som helhet, i den forstand at et rettferdig og godt samfunn utgjør en grunnleggende målsetting.

I det kommende skal jeg gi en kort framstilling av noen hovedstrømninger samfunnsvitenskapen mener å se i det sen-moderne kapitalistiske samfunnssystemet som setter en ramme rundt de sosiale prosessene. Deretter skal jeg belyse livsbiografiene til noen av de intervjuede i lyse av disse eksterne kreftene. Dette kapitlets framstilling vil tematisk være fokusert i relasjon til de hovedtendensene som jeg mener de sosiale prosessene avspeiler. Mer spesifikt dreier det seg om hvilke former for fellesskaper enkelte av de intervjuede er integrert i, og hvilken form for anerkjennelsesrelasjon disse inkorporerer. Videre vil jeg belyse hvilke kulturelle koder og verdier som ligger til grunn for bedømming innenfor de eventuelle fellesskaper som fortellingene henviser til. Jeg vil gjøre et forsøk på å avdekke om dette dreier seg om solidariske fellesskaper i Honneths forstand.

6.1 Mellom frihet og tvang.

En av de viktigste samfunnsmessige utviklingstrekkene ved moderniseringsprosessen kan begrepsfestes som individualisering. Honneth (2004a) argumenterer, sammen med blant andre Ulrich Beck og Anthony Giddens, for at individualiseringen har tatt en ny, sen-moderne form for *bevisst individualitet* (Honneth, 2004a). Det betyr at den mangfoldige og divergerende individualiseringsprosessen, som hadde sin oppstart i begynnelsen av moderniteten, har i større grad tatt en enhetlig form i den forstand at individualitet i seg selv legitimerer livsvalg, handling og praksis. Den materielle, strukturelle og kulturelle endringen har åpnet opp for et mangfold av valg, livsstiler og mulighetshorisonter for den enkelte. Denne bevisste ”friheten” har grepet om seg i den grad at ideen om at det ikke finnes noen grenser for individuell utfoldelse, utgjør den kollektive verdi- eller forestillingshorisont. Innenfor denne verdensanskuelsen utgjør selvrealisering, eller individualitet det enhetlige referansepunktet – individet setter seg selv i sentrum for sin livsplanlegging og praksis, som er legitimt, ”riktig” og ”godt”.

Den historiske utviklingen i moderniteten viste en voksende individualisering og rasjonalisering. Ideen var å frigjøre individet fra fastsatte tradisjonelle rolle og religiøse fellesskap, samt samfunnets institusjoner skulle moderniseres og effektiviseres. Dette var et ideal om det autonome individ som hadde sitt utspring i filosofien, men ble tatt opp i politisk teori, og etter hvert av det etablerte juridiske system. Uten tvil har individualiseringsprosessen ført til store og positive endringer for mange, vi har fått en demokratisering av samfunnet som har brakt med seg tankefrihet, talefrihet og forsamlingsfrihet (Bauman, 1998b), individet har formelt fått sin frihet. Men individualiseringsprosessen, eller har også en slagside, og spørsmålet som mange stiller er hva denne formelle friheten kan brukes til, og hvilke betingelser som ligger til grunn for at mennesker skal kunne ta den i bruk. Individualiseringsprosessen dreier seg ikke bare om individets frigjøring fra tradisjonelle bånd og regler, det handler også om å være dømt til individualisering. Det vil si at individualiseringen fremstår som en ideologi. Honneth fremhever at individualiseringsprosessen som en samfunnsstrukturell utviklingstendens, har kommet til et punkt hvor det ikke lenger virker frigjørende på individet, slik intensjonen var, men snarer har gått over til å utgjøre et krav og en forventning som individet må leve opp til. Honneth (2004a) argumenterer for at det tidligere fremsatte kravet til individuell frigjøring og selvrealisering; “[..] have become so much a feature of the institutionalized expectations inherent in social reproduction that the particular goals of such claims are lost and they are transmuted into a support of the system’s legitimacy (Honneth, 2004: 463)”. I dette forstår jeg at alt som utgjør symbolske tegn på individualitet anerkjennes og legitimerer handling og praksis. Dermed vokser det frem praksisformer og fellesskaper som har sin legitimitet i det individuelle, og som inngår i det sosiale spillet om anerkjennelse.

Med bakgrunn i den klassiske sosiologien, med tenkere som Durkheim, Weber og Simmel belyser Honneth og Atle Møen (1999) individualiseringsprosessen som en tosidig utviklingstendens; økt autonomi og individualiserte livsløp på den ene siden, og, samtidig, større grad av rasjonalisering, konformitet og tvang på den andre siden (Honneth, 2004a; Møen, 1999). Den klassiske samfunnsvitenskapen beskrev utviklingstendensen i modernitetens individualiseringsprosessen som en konsekvens av den samfunnsmessige differensieringen som kjennetegner overgangen fra det stabile feudal-samfunnet til det moderne rasjonelle markedssamfunnet. Atle Møen (1999) argumenterer i sin doktoravhandling for at de klassiske samfunnsteorier står til samtiden og den moderne forståelse av at samfunn skaper nye former for frigjøring og tvang. I de sen-moderne samfunn hvor individet har en formell frihet, åpner det for forskjellige former for koordinering, integrasjon og kontroll av formelt frie individ (Møen, 1999). Den sen-moderne teoretiseringen av samtiden legger ofte til grunn et både-og perspektiv.

Individet får formell frihet fra kulturelle meningsfellesskap, og nye former for meningskonstruksjoner oppstår som fører til reel frigjøring, men det kan også føre til nye former for integrering i rasjonelle systemer. Disse former for samfunnsintegrering kan på den ene siden gi seg utslag i isolerte individer som styres av rasjonelle systemer (ekspertsystemer, kapitalismen, markedet, staten, teknologien) og er reelt ufrie. På den andre siden åpner samfunn med formelt frie individer for at mennesket kan bli selvstendige medlemmer i moderne fellesskap, som kombinerer personlig frihet og kollektivt ansvar, hvor solidariteten er preget av "aktiv tillit" (Møen, 1999). Møen forstår det formelt frie individet som å stå i en kontingent relasjon til de objektive eller rasjonelle systemene, som åpner for nye former for fellesskaper og livsløp i det sen-moderne samfunnet (Møen, 1999).

6.2 Individualisering og nye karriereløp

I det industrielle samfunnet var det generelt større stabilitet og forutsigbarhet i forhold til både sosiale klasser og hvilke karrieremuligheter en utdanning dannet grunnlaget for. Det fantes relativt tydelig skiller mellom de sosiokulturelle klassene, som middelklassen og deres livsløp og karriereveier, og arbeiderklassens livslange tilhørighet til arbeiderkollektivet og industriplassen. I fremveksten av det postindustrielle samfunn, ser vi at individualiteten som ideologi fremmer reformer og endringer innenfor samfunnets tunge institusjoner, og med dette også vilkårene for individuelle karriereveier og livsløp. Utdanningsekspansjonen skaper stor konkurranse om prestisjetunge jobber både innenfor utdanningssystemer og i arbeidsmarkedet generelt. Videre fører denne ekspansjonene til at utdanningen i seg selv mister eller endre sin verdi og betydning, samtidig som den muliggjør individuelle karriereløp. Det oppstår større fleksibilitet på arbeidsmarkedet, samt forventningene til mobilitet øker. Med dette vokser det også frem større grad av ustabile tilhørighetsforhold og usikkerhet. De stabile arbeiderkollektivene har en tendens til å oppløses og med det de kollektive fellesskaper og den sosiokulturelle tilhørigheten. Nye virksomheter og yrker vokser frem i nye geografiske områder, som endrer og splitter opp den lokale tilhørigheten og fellesskapene som spatial nærhet legger grunnlaget for. I arbeidslivet generelt ses en økende grad av fleksibilitet som Sennett (2001) kaller "fleksibel kapitalisme", som peker på en arbeidsorganisering som er oppstykket og langt mer uoversiktlig, hvor mulighetene for lineære karriereveier er vanskeliggjort (Sennett, 2001).

De som er intervjuet, og meg selv inkludert, er alle innlemmet i og preget av de nye formene for livsløp og livssjanser som individualiseringsprosessen tilrettelegger for i form av både sosio-strukturelle og sosio-kulturelle endringer. Fortellingene som jeg har tatt utgangspunkt

i viser til sosiale prosesser hvor den beine veien fra utdanning til posisjoner ikke lenger er gitt, jfr. Gunnars fortelling. Det heller ikke slik at en utdanning automatisk gir sosiale mobilitet og tilgang på den delen av arbeidsmarkede som kan tilby gode og meningsfulle arbeidsforhold, jfr. Mette, Jesper, og Tors fortelling. Fortellingene kan gi en indikasjon på økende usikkerhet i forhold til karriereløp på den ene siden, og av at utdanning ikke åpner for muligheter på arbeidsmarkede slik som forventet, på en andre. Hva jeg vil forsøke å vise som en mulig tendens i de moderne rike velfredssamfunnene, er at individualiseringen har skapt en enhetlig mental innstilling (Honneth, 2004), samtidig som strukturen i praksisformer og strukturen i de sosiale rom fremdeles selektere og skaper mønster for sosial ulikhet (Bourdieu, 1996; 1999a). Makten til å omgjøre ressurser til virksom kapital er ulikt fordelt i befolkningen, og krever en spesifikk habitusstruktur. Men drømmen om det selvrealiserende prosjektet kjenner ingen grenser i den forstand. Mitt materiale gir på ingen måte grunnlag for mer enn en antydning, men jeg drister meg allikevel til å definere to former for karriereløp, eksemplifisert gjennom fortellingen, som ”middelklassens” og ”arbeiderklassens”. Dette gjør jeg for å klarere kunne argumentere for de to nivåene eller dimensjonene ved sen-moderniteten som jeg mener vi ser tendenser til.

Jeg velger å bruke Jesper og Mette til å representere ”arbeiderklassen”. Gjennom sine fortellinger viser begge til en oppstart på karriereløpet i en blanding mellom skolegang og lønnsarbeid. Utover det finner jeg flere elementer i spesielt Jespers historie som gir en indikasjon på at hans sosiale bakgrunn kan klassifiseres som ”arbeiderklasse”, gjennom hva han refererer til. Mette er mindre tydelig i forhold til hennes sosiale bakgrunn, så i forhold til å klassifisere henne tar jeg en større sjanse, men gjør det på grunnlag av at jeg mener at Mette og Jesper står nær hverandre innenfor de sosiale rom. Å kategorisere Gunnar som ”middelklasse” er mindre problematisk fordi han er langt tydeligere i å definere seg selv og sin sosiale bakgrunn gjennom å referere til foreldres yrker, boforhold, skolegang, prestisjefylte posisjoner, elitegymnas, og andre elementer som fremkommer gjennom hans fortelling. Under alle omstendigheter skal denne kategoriseringen bare stå som eksempler på det mulige, for å fokusere mitt analytiske poeng. Det er ikke min intensjon å argumentere for klassedefinisjoner i den forstand, men vise at det ligger strukturelle føringer som opprettholder sosiale ulikheter i kontrast til den enhetlige kulturelle verdihorisonten.

Hva denne undersøkelse antyder er at på tross av forskjeller i karriereløp, gir fortellingene inntrykk av, kanskje med delvis unntak av Tors, at alle mer eller mindre orienterer seg i relasjon til de samme kulturelle koden. Livsløpene kan gi inntrykk av å ha en form som valgbiografier, men som ved nærmer undersøkelse i større grad bærer preg av individer som er integrert i rasjonelle systemer i søken etter anerkjennelse, som virker på deres handlingsbetingelser i form

av tvang og konformitet i relasjon til bestemte kulturelle verdier og interesser. Denne enhetlige formen for kulturell orientering har sitt utspring i individualisering både innenfor det sosio-strukturelle og sosio-kulturelle nivå (Honneth, 2004), som etter hvert er forsterket i en ny samfunnsdimensjon som er tilknyttet informasjons- og kunnskapsoverføringer som er muligjort gjennom teknologi. Dette er delvis autonome rasjonelle systemer som produserer kunnskap, informasjon kultur og identiteter (Møen, 1999), og som inngår i den kapitalistiske økonomien. Her presenteres et menneske- og livsstilsideal som fungerer som kulturelle koder for praksisformer, og som dyrker det individuelle, selvrealiserende prosjektet. Legitimiteten for livsformer ligger i selvrealiseringen i seg selv, innholdet er underordnet. Dette fenomenet henviser til det Honneth beskriver som den enhetlige formen som individualiseringsprosessen har tatt (Honneth, 2004). Utprøving av egen identitet og livsmønster hvor personligheter skal utforskes og grenser for selvutfoldelse skal sprenges utgjør etter hvert et ideal som gjennomsyrrer holdningene til folk flest.

6.2.1 Den individualiserte ”middelklassen”

Gunnar har gått et ”standardisert” løp inne utdanningssystemet, som vil si at han ikke har hatt noe avbrekk i studiene før høyere grad ved universitetet var i hende. Som jeg viste i kapittel 4 knytter Gunnar selvrealisering til det å kunne realisere egne evner og ressurser gjennom utdanning og fagrelatert arbeid. Gunnar søker seg til de jobbene som kan realisere disse forventningene, og legger mye arbeid og investeringer ned i dette. Hans fortelling viser hvordan han orienterer seg i forhold til verdier og interesser som ligger inkorporerte i utdanningssystemet, som er det faglig prestisjetunge arbeidet. Gunnar forstår seg selv i relasjon til den utdannelsen han har valgt, og anser den som en essensiell del av hans identitet. De kulturelle kodene for anerkjennelsesrelasjonen er en kobling mellom fag og personlighet.

Gunnar: Sånn der, igjen sett ting i perspektiv, når jeg var i Afrika, har du vært i Afrika? [nei] nei, det er jo en enorm med fattigdom altså, og sjelden har det vært tydeligere for meg, at uansett hva som skjer så vil jeg være rik altså. Folk der har, veldig mange har ingenting, og utrolig mange får ikke oppfylt sine ønsker om å realisere seg selv, som jeg har snakket om, og kan ikke ta en utdanning, kan ikke gå på skole ikke sant, får seg ikke jobb ex. En god venn som sa, en jurist, samme hva hun nå gjorde vil hun alltid være jurist, samme hva, så vil hun ikke miste den tittelen. Og det er det for meg også, jeg har på en måte fått denne utdannelsen, jeg er statsviter, og det, det er den kompetanse som jeg uansett vil ha, og uansett så vil jeg være rik altså.

Forventningene og forhåpningene som Gunnars narrativ reflekterer, har mye til felles med individ fra ”middelklassen”. Slik Møen (1999) fremstiller disse, er de formet av utdanning,

byråkrati og arbeidsmarkedet. Dette er individ som i mindre grad er tilknyttet moralske fellesskaper, men orienterer seg ut fra middel-mål tenkningen i forhold til karrieremuligheter, egner evner og ressurser og med selvet i sentrum for livsplanlegging (Møen, 1999). Den sosiale kampen for ankerkjennelse denne orienteringen legger grunnlaget for er nettopp det ”selvrealiserende” livsprosjektet, og en form for ”ekstremindividualitet”. Det fellesskapet som Gunnar er integrert i, gir gjensidig anerkjennelse i relasjon til ytelser som er basert på faglig interesser og egenskaper, hvilke stillinger man er i besittelse av og hvilken livsstil disse muliggjør:

***Gunnar:** Vet ikke, jeg føler kanskje at det har endret på så mye, jeg synes det er veldig illustrerende det er i påsken, da skal jeg til Trollheimen med kjæresten og der skal også det ekteparet, de er akkurat på min alder, hvor begge er leger nå, som tjener akkurat en halv mill hver, det ville jo typisk være en god motsatt. Vil vi jo virkelig møtes på likefot altså, dette er en venn fra KG, vi hadde gode karakterer begge, vi valgte forskjellige fag pga interesse, og, men og de var jo da to uker i stedet for fire i hvert fall da. Og nå også vi vil jo kunne gjøre akkurat det samme, men de vil jo kunne etablerer seg mer, hmm, vet ikke la oss si at det blir meg og hun kjæresten da, så hun vil jo fort tjene en del penger mens jeg studerer og sånn så. Nei, vet ikke, friheten....jeg har ofte tenkt at jeg har en litt sånn romantisk grunninnstilling til livet, og den føler jeg at jeg egentlig har beholdt. Ja, nå tenker jeg ikke barer romantisk i forhold til lys på bordet og sånn, men mer sånn antimaterialistisk innstilling.*

I konkurranse med andre individer må Gunnar kunne fremvise faglig dyktighet og særegenhet. Som Gunnar påpeker har dette ikke vært en enkel vei. Hans karriereløp er urealiser, og han må gjøre stadig nye investeringer for å forbedre sine sjanser innenfor de yrkeskategoriene eller det faglige arbeidet han ønsker å få tilgang til. Gunnars fortelling eksemplifiseres at overganger fra utdanning til karriereløp, ikke er selvsagte og ukompliserte. Ekspansjonene i utdanning, levestandard og generelt i de rasjonelle systemer, gjør at den virksomme kapitalen innenfor de forskjellige sosiale felter i større grad er uforutsigbar og differensiert. Som Gunnar selv påpeker, trodde han det skulle være lett:

***Gunnar:** Ja, det er klart det er vanskelig å ikke gå rett inn i ferdig arbeid, hvis jeg hadde visst hvor vanskelig det var er jeg litt i tvil, det har jeg tenkt en del i det siste, om jeg ville tatt statsvitenskap. Jeg har fulgt interessene mine, mer eller mindre utelukkende og ikke sett så mye på mulighetene på å få arbeid, og tenkt, vært ganske bevisst på at hvis man er flink og gjør det bra og er engasjert, f eks på fritiden med diverse verv og slike ting, så har jeg alltid trodd at det var relativt enkelt å få jobb etterpå, men det er jo ikke nødvendigvis tilfelle. Og sånn som på universitet i Oslo så er det jo seks hundre på hovedfag i statsvitenskap, det er jo gigantisk fag, sannsynligvis det største faget. Og da er det klart med den ekstreme produksjon av statsvitere, så er det stor kamp om plassene. Men jeg har jo vært på tampen til å få veldig bra ting, og akkurat ikke fått det, så klart viss jeg hadde fått de så er det jo, jeg har jo noen baller i lufta nå også, og hvis jeg får det så er*

jo det helt bra. Men man risikerer utrolig mye, jeg var ikke klar over hvilken sjanse man tok egentlig, og det vil jeg også si at for din del også, du tar sannsynligvis ganske høy sjanse, i forhold til hvis du tror at du skal, eller gjort dette, hvis du tror du skal jobbe med noe faglig relatert når du er ferdig, det er ikke sikkert at det går.

Med tanke på den høye levestandard samt utdanningsnivået blant den Norske befolkningen (les middelklassen), vil dette problemområde aktualiseres for flere enn de intervjuede i dette prosjektet. Gunnars søken etter anerkjennelse fører ham inn i et livsløp hvor han må prestere og intensivere sine investeringer i utdanningssystemet og arbeidsmarkedet for å kunne muliggjøre hans disposisjoner og forventinger. Han protesterer mot at utdanningssystemer ikke har adgangsbegrensning som tidligere, og er svært kritisk til dagens masseuteksaminering. Tidligere tiders eliminasjonsprosess hvor bare de beste kunne ta en høyere universitetsgrad, og hvor karriereløpet var staket ut tidlig i utdanningsprosessen, er erstattet med at langt flere må konkurrere om de samme plassene og posisjonene.

6.2.2 Den individualiserte ”arbeiderklassen”

Mette og Jesper har et helt annet utgangspunkt for sitt karriereløp enn Gunnar. Begge startet sitt karriereløp i arbeidslivet rett etter grunnskolen eller videregående. Også for Mette og Jesper ble dette er erfaringen som skapet et brudd mellom forventningene og de objektive mulighetene. Deres sosiale prosesser kan stå som eksempler på hvordan endringene i de sosiale strukturer er så raske at strukturen i habitus forblir utilpass i de sosiale realiteter. Jesper forteller:

Jesper: [...]mange folk definerer jo seg sjøl, altså sin egne identitet, ut fra ka slags jobb de gjør, det gjør også eg. Eg va interessert i å se på kordan det å jobbe va, eg hadde hørt på sånn gamle-kommunister som hadde lagt ut i det vide og brede om gleden og lykken med å vere proletariat. Og ingen av de har jobb no, hehehe, så det var jo kanskje at de hadde litt feil oppfattelse av det egentlig.[..]

Denne ytringen kan si noe om fellesskaper som tidligere var å finne i arbeidslivet, og en stolthet tilknyttet det å være en del av dette fellesskapet. Jespers fortelling reflekter hvordan endringene i arbeidslivets organisering, som jeg har påpekt ovenfor, har oppløst eller endret de tradisjonelle arbeiderkollektivene som hadde sin arbeidsstolthet og koder for prestisje. Fortellingene til Mette og Jesper indikerer et arbeidsliv som ikke danner fellesskaper for gjensidig anerkjennelse for bidrag og ytelse. Dette kan igjen gi indikasjoner på at disse yrkene ikke forstås som en del av det som antas å være viktig bidrag til samfunnet som helhet. De arbeidsoppgavene som utføres innenfor forskjellige yrkeskategorier inngår i et verdihierarki om mer eller mindre betydningsfull produksjon i relasjon til samfunnet for øvrig. Eksempelvis vil vitenskaplig informert produksjon

av kunnskap og informasjon figurerer høyt på denne skalaen, mens service og vedlikehold vil utgjøre bunnivået.

Om vi sammenstiller Mettes livsløp med Jespers, ser vi at det er mange likhetstrekk. De har begge en historie med veksling mellom skolegang og arbeidsmarkedet. De har begge erfart hvordan dette har gitt dem følelsen av å være mistilpass og mindreverdig. De har begge kommet til den samme konklusjon om at en høyere utdanning ved universitetet vil kunne gi dem muligheter til å realisere sine forventninger og drømmer om å "finne sin plass" eller "gjøre noe som er større". Begge søker anerkjennelse ytelse og bidrag som reflekter sider ved deres "autentiske" sely, noe som er karakteristisk for deres personlighet. Dette viser til en praksisform, hvor aktøren gjennom erfaringer av sosial krenkelse og skam, søker anerkjennelse ved å integreres i det rasjonelle utdanningssystem. Begge benytter seg av den formelle friheten og mulighetene som velfredssystemer tilrettelegger for, hvor Mette erfarer reel ufrihet fordi hennes utdanning ikke har gitt henne den muligheten i arbeidslivet som den politiske og offentlig retorikk hevder. Variasjonen mellom de to, ligger i at Mette har kommet litt lenger i prosessen, og sett at forhåpningene ikke stemme overens med mulighetene. I Mettes sosiale prosess kommer det tydelig til uttrykk bruddet mellom en mental innstilling til det mulige, og hennes habitus strukturelle tilpassing til strukturene i de sosiale handlingsrom. Hun disiplinere seg selv i forhold til den objektive dominans som ligger i maktfeltet for kunnskap og utdanning, uten at denne gir henne forventet gevinst. Hun har ikke den makten som skal til for å omgjøre hennes ressurser til virksom kapital innenfor det sosiale feltet hun søker, dermed blir hun utsatt for en selekteringsmekanisme hun selv ikke er klar over og blir stående som isolert individ i et rasjonelt system.

Både Mette og Jesper søker seg vekk fra en hel rekke yrker, yrker som ufaglærte, assistent, omsorg, manuelt arbeid og lignende. Narrativene deres eksemplifiserer hvordan det emosjonelt erfares å besitte posisjoner innenfor disse yrkene, der ens bidrag og ytelse ikke refererer at det individuelle, og hvor fellesskaper for anerkjennelsesrelasjoner er fraværende. Hva dette demonstrerer er den moderne "arbeiderklassens" livsmønster, hvor erfaringene fra arbeidslivet er usikre og dårlige arbeidsforhold og arbeidskontrakter, altså et usikkert og ustabil karriereløp. Videre viser fortellingen at erfaringen av å være innlemmet i disse karriereløpene gir en følelse av underlegenhet og manglende betydning, og den sosiale tilhørigheten er fraværende. Dette fører Mette og Jesper inne i en søken etter anerkjennelse, ved å foreta nye investeringer (les; utdanning) som er ment å gi bedre muligheter på arbeidsmarkedet, og gi tilgang på yrker som møter behovet for selvrealisering. Som jeg har vist er det mye som tyder på at den forventede sosiale mobiliteten ikke stemmer med realitetene, og den praksisformen som er eksemplifisert

gjennom Mette og Jespers sosiale prosess, inngår også sammen med andre sosiale prosesser, i å reprodusere de ustabile og usikre arbeidsforholdene.

6.2.3 Personlighetsidealet og strukturene

De kulturelle kodene som kommuniseres som begrunnelse for valgene og som anes som betydningsfulle, er knyttet opp mot det som kan defineres som en realisere av aspekter ved personligheten. Hva Mette, Jesper og Gunnar, ja alle intervjuede for den saks skyld, eksemplifiserer er en søken til en virksomhet som kan omgjøres til kjennetegn på det ”selvrealiserende” prosjektet. Deres praksisformer er legitimt begrunnet i en kollektiv verdihorison hvor den mentale innstillingen er å plassere seg selv i sentrum for livsplanlegging, og aktualisere det ”unike” og personlige. Samtidig viser livsløpsforskning at størrelser som sosial bakgrunn, klasse og kjønn fremdeles er relevant i forhold til livsvalg og livsløp (A. Nilsen & et al., 2003; 2002; O, Krange, 2004).

Muligheten til å leve opp til dette idealet vil jeg, sammen med Bauman (1998a) og Beck (2004) og andre, argumentere for bare er forbeholdt de få, og at det er virksomme selekteringsmekanismer som kan være vanskelige å avdekke. Mettes historie viser spesielt tydelig hva Bourdieu fremsetter i artikkelen ”*Skoletaperne*”: *Stengt ute, og stengt inne*. Her drøftes effekten av det som Bourdieu uttaler med sarkasme, demokratiseringen av skolesystemet, som forstås som ekspansjonene av utdanningssystemer, og hvordan det ikke har ført til økt sosiale mobilitet. Bourdieu argumenterer for at:

[..] i den helt nye situasjonene skoleverket er kommet i etter det nye klientellets ankomst, er strukturene i den skjeve fordelingen av skolemessige gevinster og av de tilhørende sosiale gevinstene i det vesentligste blitt opprettholdt: forskjellen er bare blitt forskjøvet (Bourdieu, 1996: 161).

Poenget er at elimineringsprosessen er forsinket og forlenget, slik flere av fortellingene til de jeg intervjuet viser til. Det særpregede ved disse er nettopp det faktum som Bourdieu viser til, at de har en høyere utdanning, uten at det har resultert i tilhørende forventede gevinst på arbeidsmarkedet eller i utdanningssystemet. Den stigmatiseringen dette ubønhørlig fører med seg er om mulig verre enn tidligere tiders ”skoletapere” opplevde. Dette har jeg forsøkt å gi en poengtert fremvisning av, gjennom analyse av Mettes sosiale prosess (kap. 5.3). Av betydning i denne sammenhengen er at mekanismen i å tiltre i de eksklusive maktposisjonene er i større grad skjult og tilslørt, nettopp gjennom denne såkalte ”demokratiseringen” av utdanningssystemet (Bourdieu, 1996). Når dette fenomenet sammenfaller med en forestilling om at en utdanning

muliggjør det ”selvrealiserende” prosjektet, blir erfaringen som Mette gjør seg dobbelt undertrykkende og krenkende.

Opplevelsen av undertrykkelse og tvang som Mette og Jesper har erfart i lavstatusyrkene, resulterte i en orientering mot alternative livs- eller karriereløp, som velfredsordninger og utdanningssystemet muliggjør. I den grad man definerer seg selv i relasjon til kulturelle koder som det rasjonelle system er bærer av, er man en integrert del av systemet. Ut fra disse kodene disiplinerer individet seg selv for å tilegne seg de ressurser og den kapital som er (tilsynelatende) virksom innenfor de rasjonelle systemene. Spenningsforholdet mellom frihet og tvang utspiller seg i form av at Mette og Jesper kan velge seg ut av arbeidsrelasjoner som virker undertrykkende, samtidig som alternativet ikke nødvendigvis er frigjørende. For Mette resulterer det i en selvforståelse som forsterker den sosiale krenkelse, mens for Jesper resulterer det i en fornyet vitalitet og en forestilling om en fremtid så lenger han definerer seg i relasjon til utdanningssystemet. Den underliggende mekanismen som genererer Mettes opplevelse av å være nederst på den sosiale rangstigen, fordekkes av sen-modernitetens mentalitet om at alt er mulig, sammen med velferdssamfunnets tilrettelegging for like muligheter for alle. Samtidig, kanskje nokså paradoksalt, er det med den samme mentale innstillingen som oppretter en fornyet positiv selvforståelse hos Jesper. Dette viser at samme system både undertrykker og frigjør. Som jeg har vist er ”selvrealisering” en definisjon som vitenskapsfolks ofte bruker på sin virksomhet, som også har fått en allmenn bruk i samtiden. Dette kan kanskje kaste lys over hvorfor det ”selvrealiserende” livsprosjektet opptrer som meningsdannende kategori i relasjon til investeringer som gjøres innenfor utdanningssystemene.

Mette og Jespers fortelling eksemplifiserer mennesker som er dømt til individualitet. Begge er fanget i paradokset mellom konformitet og ”det frie valg”. Mette og Jesper er konforme i det de velger å ta en utdanning. Gunnar er konform i forhold til å tenke seg starte på en helt ny utdanning som han ”vet” vil gi tilgang på sosialt prestisjetunge posisjoner. Erfaringen og opplevelsen av sosial krenkelse og skam defineres som å ha sitt opphav i den samfunnsstrukturelle orden, samtidig som den retter seg innover mot deres selvforståelse. Den sosial skammen og krenkelse som erfares i møte med den objektive realitet, gir en viktig pekepinn på samfunnets opphøying og feiring av det enkelte individ så lenge det er bærere av spesifikke verdier som kunnskap, selvstendighet og originalitet. Dette er kulturelle koder som en utdanning er bærer av, slik at investeringer i en utdanning inkorporerer det ”selvrealiserende” prosjektet. Det ”selvrealiserende” livsprosjektet kan ta en brå slutt i det man trer ut av utdanningssystemet og investeringen ikke har verdi på arbeidsmarkedet. Skammen og krenkelsen ødelegger individets positive relasjon til seg selv og svekker dets handlingsrom som

isolerer individet utenfor arbeidsmarkedet og integreres i rasjonelle institusjoner som trygdemottaker. Med dette forsvinner, eller nøytraliseres også muligheten til motstand og opprør, fordi all motstand krever et språklig fellesskap hvor en kollektiv identifisering av, og et språklig uttrykk for systematisk urettferdighet kan oppstå (Honneth, 1995). I et kulturelt klima hvor individet selv er ansvarlig for sitt livsløp og sin posisjon i det sosiale hierarki, vil en protest kun rettes innover i selvbebreidelse, og opplevelse av å ikke være ”god” nok vil være fremtredende. Den selvdisiplinerende faktoren er sannsynligvis den mest effektive og grusomste.

Når de samfunnsstrukturelle rammene som setter betingelse for vår praksisformer er usynliggjort, står individet igjen med seg selv som orienteringspunkt for livsplanlegging. Det eneste som får forklarende kraft innenfor denne ideologien er det individuelle valget. Når for eksempel ikke sosial klasse eller kjønn, eventuelt etnisitet eller religiøs tilhørighet utgjør legitim forankring for identitetsdannelse, forsvinner holdepunktene og referansepunktene for frihet. Frihet kan bare eksistere i relasjon til ufrihet, eller betingethet, det må være et svar på spørsmålet; frihet i forhold til hva? Arendt henviser til den greske polis, som definerte frihet som frihet *fra* arbeid og nødvendighetene (Arendt, 1996). I den vestlige rike kapitalistisk verden er all menneskelig virksomhet inkorporert i arbeid som aldri er et mål i seg selv, men alltid et middel til et annet mål. Innenfor en slik logikk kan ikke erfaringen av frihet eksistere annet enn tilfeldig og i noen ”gyllne øyeblikket”. Arendt vektlegger at det moderne mennesket har glemt at det er betinget dets biologi, nødvendighetene og jordens materialitet, eller det gjør alt for å fornekte dette faktum. Derfor kan vi heller ikke forstå frihet. I dette møter vi på et paradoks: i en tid der individet er formelt frie, og muligheten til en mangfoldig realisering av livsstiler og subjektiviteter i prinsippet er større enn noen gang, velger vi en virksomhet som tilhører nødvendighetens rike.

6.3 Lønnsarbeidet og selvverdsettelse.

U. Beck (2000) fremlegger en Brazilianization av den vestlige verden som en uintendert konsekvens av det neo-liberale frimarkedssamfunnet. Det vil si at arbeidsmarkedet i stadig større grad preges av usikre og fleksible tilknytningsformer, uklarheter og ustabilitet, som blant annet viser seg i økt andel av arbeidstakere som må flytte der jobbene befinner seg til en hver tid, og hvor faste ansettelsesforhold tilfaller de få. Denne formen for lønnsarbeidsrelasjoner spres raskt i det moderne vestlige samfunnet (Beck, 2000). Konsekvensen er at stadig færre yrker muliggjør en realisering av de krav som den enkelte søker å leve opp til, og som anerkjennes som verdifulle av samfunnet som helhet, og vi får det som Beck (2004) kaller ”working poor”, et samfunn av

”usikkert sysselsatte”. Det innebærer at langt flere kan defineres som ”sysselsatte”, uten at lønnsarbeidets positive funksjon innfris. Samtidig anses det som velfredsstatens viktigste oppgaver å sikre full sysselsetting for arbeidsføre samfunnsmedlemmer. Dette innebærer en hel rekke tiltak og modeller for å ivareta en slik oppgave, som har utviklet og endret seg i en historisk kontekst. Vi snakker om sysselsettingspolitikk, samfunnsøkonomiske tiltak, arbeidsmarkedspolitik og endringer i Grunnloven. I 1975-76 fremsatte stortinget en velfredsmålsetting om ”arbeid for alle” som inkluderte kvinner, eldre, yrkeshemmede og unge, noe senere ble målet omformulert til:

Det langsiktige målet i sysselsettingspolitikken er at alle personer fra 16-69 år og som ønsker det, skal kunne skaffe seg inntektsgivende arbeid på hel – eller deltid, eller få tilbud om egnet opplæring. Dette målet har en valgt å kalle ”arbeid for alle” (St.meld. nr. 14 (1977 -78)).

Med dette kom også tilrettelegging for kompetanse- og læringsutvikling inn som et viktig tiltak mot arbeidsledighet. Dermed får vi i enda større grad en opphøyning av lønnsarbeidet som en gode i seg selv (Halvorsen, 2004; N. Kildal, 1995). Som rasjonelt system definerer aetats regelverk og tiltakssystemer i betydelig grad handlingsbetingelsene for den arbeidsledige. Som mottaker av arbeidsledighetstrygd er man til en hver tid forpliktet til å innrette seg etter dette systemet, et system som stadig ekspanderer, og effektivt griper inn i den enkeltes livssituasjon så snart man havner utenfor arbeidsmarkedet (H. T. Hansen, 1999). Undersøkelse viser fremtredende tendenser om negativ brukererfaring, både i forhold til hensynstaking til mottakerens behov, tillit mellom bruker og systemet, brukernes erfaring av faktisk hjelp (Ingrid Helgøy, 1999). Alle disse negative erfaringene kommuniseres også i intervjusamtalene.

Hva vi står overfor kan se ut til å være to parallelle sosiale tendenser. Den ene er endringene innefor arbeidsmarkedet og den andre er en forsterket arbeidsetikk, og i mellom det står velferdsordningenes ”tiltaks pakker”. Å være fanger innenfor disse kreftene, står rimelig godt til de sosiale prosessens og arbeidslivserfaringene som beskrives av de intervjuede som jeg har definert som ”arbeiderklassen”. Igjen vil jeg understreke at dette ikke må forstås som et forsøk på å konstruere kategorier ut fra mitt materiale, men at denne størrelse kun er en lette antydning for en mulig samfunnmessig utvikling. Som jeg viste i analysen av fortellingene i kapittel 5, ser det ut til at muligheten til en fremtidshorisont er avgjørende for en positiv selvforståelse. Videre viser noen av fortellingene til et ønske om å finne annet arbeid eller virksomhet fordi yrkene gir ingen mulighet til å innfri forventningene og kravet til selvstendighet, medbestemmelse, utviklingsmuligheter, trygghet og forutsigbarhet oa. Til tider oppleves også disse lavstatusyrkene sosialt krenkende. Det er to elementer som kan ha

forklarende kraft til dette fenomenet, og her uttalere jeg meg med største forsiktighet, men tillater meg å komme med noen antydninger. For det første er mange yrker underlagt omorganiseringer og markedenking som pulveriserer muligheten for å danne kollegiale fellesskaper. Dermed innlemmes ikke de ansatte i intersubjektive språklige fellesskaper som kan gi gjensidig anerkjennelse for ytelse og bidrag. Det andre elementer er den relativt lave sosiale verdien en del yrker har, som indikerer at den betydning disse yrkene har i den kollektive forståelsehorisonten til å ivareta samfunnets abstrakt definerte målsetting, vurderes som mindre viktig.

Generelt er det ikke tvil om at det å stå uten lønnsarbeid oppleves som sosialt krenkende. For noen beskrives det som psykisk tortur, for andre beskrives det som flaut, spesielt i møte med naboer og aetat, atter andre beskriver det som svært krenkende fordi man som arbeidsledig blir sett på som en som ikke gidder å jobbe - en som er lat og udisiplinert, som er motsatsen til idealet om aktivitet og selvdisciplin. Opplevelsen av å bli sett på med misstillit og misstenksomhet gjennomsyrrer alle de intervjuedes erfaringer som arbeidsledig. Disse erfaringene reflekterer betydningen av lønnsarbeidet, men kan allikevel ikke forstås dit hen av arbeid i seg selv er eneste kilde til selvverdsettelse, som jeg allerede har vært innom.

Status i det sen-moderne er noe som må skapes og opprettholdes i et pågående livsprosjekt. Man kan oppnå status og/eller prestisje på en sosial arena, uten at samme praksis på en annen vil gi samme renommé. På den ene siden sies det om sen-moderniteten at det er et mangfold av sosiale arenaer hvor den enkelte kan realisere sine evner og ressurser, samtidig er disse preget av stadig omskiftelig koder, som øker risikoen for misforståelser og feiltolkninger. Til grunn for dette ligger det et krav til at det ikke er "lov" til å feile, som står i motsetning til at "alt er lov". Dette paradokset aktualiseres for mennesker som erfarer å bli utestengt fra en av samfunnets mest betydningsfulle sosiale arena, hvor man kan prestere og bidra med sine evner og ressurser. I et land som i stor grad måler "det gode liv" og den "gode borger" ut fra muligheten til å leve i tråd med normer som selvstendighet, uavhengighet og samfunnsmessig deltaking (Nanna Kildal, 1995), og som anser det nærmest som en plikt at arbeidsføre borgere skal være i en eller annen form for lønnet arbeid, forsterker dette dilemmaet ytterligere.

Det er mye som tyder på at inntreden og virke innenfor manuelle og ufaglærte yrker, samt servise- og omsorgsykker gir opplevelse av å bidra med et arbeid som ikke har noe sosial verdi, hvor den samfunnsmessige vurderingen av ytelsen og bidraget ikke genererer erfaring av selvverdsettelse og en positiv selvforståelse. I følge Honneth kan det forklares ut fra mangel på solidariske fellesskaper. De sosiale prosessene som intervju samtalen reflekterer, viser at skille mellom anerkjennelse eller fravær av, ikke nødvendigvis går mellom arbeid og ikke arbeid, men

snarere avspeiles en hierarkisk struktur, hvor enkelt yrker faller utenfor den samfunnsmessige vurderingen om å ivareta viktige funksjoner og fremme ofte abstrakt definert målsettinger. Dette er yrker som ikke går inne i en meningsdannende narrativ som peker ut betydningen av den produksjonen et slikt yrke ivaretar. Disse yrkene vil nok gi et minimum av forsikringer og forhåpninger som tilfredsstillende det grunnleggende behovet for opprettholde en fremtidshorison (jfr. Mette), men vil mangle forutsetningene til å innlemme de som utøver et slikt yrke i en større meningssammenheng som henviser til betydningsfulle elementer i samfunnet som helhet. Ikke alle yrker eller arbeidsplasser vil danne intersubjektive fellesskaper hvor man forstår hverandres bidrag og ytelse som et betydningsfullt ledd i en større meningssammenheng, og hvor denne meningssammenheng ligger i hvordan aktørene taler og omtaler hverandres gjøremål. Det vil si at det innenfor disse arbeidsfellesskapene ikke eksistere solidariske anerkjennelsesrelasjoner slik Honneth definerer disse.

Ellen (intervju nr 6) sluttet i en jobb som hun hadde hatt i mange år fordi hun følte seg isolert og mindreverdig. I beskrivelse av en jobb hvor hun vil vurdere sitt bidrag som betydningsfullt, henvises det til et ønske om å få bruke evner og talenter som defineres som individuelle og unike:

Ellen: *ja!! Eg liker den, ikke bare det å gjøre det, men sånn generelt. Og det tror jeg også farger meg når det gjelder jobb, altså jeg vil gjerne ha en jobb hvor jeg har frihet.*

Jeg: *Ja, men, ka det betyr, kaslags frihet?*

Ellen: *for meg betyr det friheten til å ta fatt i noe som jeg ser trengs å gjøres, å sant, [trengs? Eh i jobben eller tenker du ellers] ja på jobben og sånn generelt, det å sette i gang en ting, det å så få ideen, eg tror eg liker bedre å være den som har overoppsynet, å få andre i gang, sant, inspirere andre, litt den biten der, sant. Mer enn det å sitte der å så være, nå kommer en å bare sier nå skal du skrive det brevet eller noe, da blir du.....nei det er ikke noe som gir meg så veldig mye.*

Jeg: *Hva skjer med deg då?*

Ellen: *eg føler meg faktisk litt sånn mindreverdig tror jeg, eg får ikke utfolde meg, då gjør eg liksom bare det eg får beskjed om, det der samlebåndsprinsippet, det e ikke for meg givende nok.*

Ellen ønsker et arbeid som inneholder arbeidsoppgaver som hun kan identifisere som sider ved seg selv, som et talent og noe som rører ved kjernene i hennes personlighet. Hennes fortelling reflekterer at denne virksomheten må inngå som en anerkjent aktivitet i det legale arbeidsmarkedet, for at det skal være tilfredsstillende. Kraften i det fellesskapet som lønnsarbeidsrelasjoner potensielt kan danne, har makt til å virke på individets selvforståelse på en

substansiell annen måte, enn om samme virksomhet ble definert som hobby eventuelt en bi-aktivitet. Tove (intervju nr 10) kommuniserer mye av det samme. Hun misstrives sterkt med å gjøre jobber som ikke gir mening. Hun kan godt gjøre en jobb på en fabrikk som ikke er meningsfull, men da skal hun ha godt betalt for det. Det meningsfulle arbeidet for Tove er som for Gunnar, direkte knyttet til hennes utdanning og faget. På denne måten skiller hun mellom arbeid hun vil ta fordi ikke noe annet byr seg, og arbeid som er meningsfullt og høyverdig. Dette reflekterer en hierarkisk inndeling av virksomhetsformer mellom det "høyverdige" og "lavverdige". Videre viser det til skillet mellom jobber som gjøres ut fra nødvendighetene samt den grunnleggende normen for selvberging, og jobber som gir utøveren erkjennelse av å kunne se på seg selv som verdifull.

***Tove:** [..]Men ska eg bruke energien min så ska eg ha penger igjen for det, derfor fiskefabrikken, eller så skal eg gjør noe som e meningsfullt. Eg står ikkje opp midt i en drøm og kast vekk livet mitt på å få dårlig betalt for noe som eg misstrives med, for det har eg prøvd, eg har prøvd det i alle institusjonane som finnest, omtrent alstå, det va kanskje litt overdrevet men, eg har prøvd det på gamlehjem, barnehage, skole og fiskefabrikk. Og så har eg jobbet på kiosk og trafikkskolen når eg va liten holdt eg på å seia. Så eg har prøvd masse forskjellig, det e ikkje det at eg ikkje har prøvd, og det e viktig for meg, at eg alltid prøve så godt eg kan, og det gjør eg alltid. Og når eg prøve så godt eg kan og eg ikkje har mulighet til å prøve noe bedre, så sitte eg jo nå, eg arbeide jo med skrivingen min, og ska få det, eg ska senda det til et forlag, og eg har samarbeid med musikere, og eg e på medieverkstedet, og eg e i styret der. Så eg e veldig aktive og eg gjør mye arbeid, eg gjør mye verdiskapning, det e bare litt immaterielt nå, men gjennom [når du seie immaterielt ka meine du med det, at du ikke får betalt for det?] ja, ja, for det e jo materielt for eg skape jo verdier gjennom medieverkstedet og sånne ting, frivillig arbeid på filmsett og sånn, det var der jo eg fekk betalt arbeid på filmsett i og med at eg jobbet gratis på andre filmsett. Eg investerer meg for tiden det gjør eg.*

***Jeg:** Koffer gjør du de tingene?*

***Tove:** fordi at det e veldig viktig for meg, og sikkert for de flest, å være aktiv og føle at man drive med verdiskapning og bidrar på ein eller annen måte som man får te.*

***Jeg:** Bidrar til ka?*

***Tove:** eh, til samfunnsnytte ...og egennytte at en bruker seg sjøl konstruktivt, og bidrar til noe som en synes har verdi sjøl.*

Tove vil som Ellen forsøke å "skape sin egen arbeidsplass", som kan inkorporeres i det legale arbeidsmarkedet. Hva disse eksemplene viser, rører ved et viktig teoretisk poeng som Honneth fremsetter som en del av den samfunnsmessige mekanismen som kampen for

anerkjennelse legger grunnlaget for, nemlig ytelsesprinsippet. Hva jeg henviser til er sammenhengen mellom lønnsarbeidet og anerkjennelse, hvor hans påstand er at lønnsarbeidet har blitt den viktigste arena som muliggjør en integrering i potensielle solidariske fellesskaper, og som muliggjør anerkjennelse for ytelse. Dette betyr to ting. For det først foregår det en kamp om at egne evner, interesse og talenter skal anerkjennes og inkorporeres i arbeidsmarkedet. Dette er et femomen som man ser stadig mer av gjennom uttallige forslag til hvordan man skal kunne definere (sær)egen kvaliteter for å "selge" denne inn på arbeidsmarkedet, hobbyer som blir levebrød osv. For det andre at skal vi erfare selvverdsettelse må en del av den solidariske anerkjennelse komme fra fellesskaper som forstås som legitimert av samfunnet som helhet. Dette er relativt diffust, men Jespers fortelling eksemplifiseres hva jeg mener Honneth (2002) hevder: For at vi skal kunne forstå oss selv som en integrert del av det samfunnet vi er en del av, er vi som enkeltmennesker avhengig av at vi bidrar med våre evner og ressurser til samfunnet som helhet. Det legale arbeidsmarkedet har i dagens samfunn fått den autoritet eller makt om man vil, til å gi en slik anerkjennelse. I Jespers sosial prosess fremkommer det at den anerkjennelsen som han nyter

godt av innefor musikkmiljøet, ikke fullt ut kan erstatte den mangelen på anerkjennelse han erfarer som arbeidsledig og innenfor de ufaglærte og manuelle yrkene han har erfaring fra. Anerkjennelse som musiker kan altså ikke kompensere for den anerkjennelse han søker i arbeidslivsrelasjoner. Dette peker på hva Honneth legger i ytelsesprinsippet, slik jeg forstår det, og viser til at de potensielle solidariske fellesskapene for anerkjennelse som har kraft i seg til å bedømme, befinner seg innenfor arbeidslivet (Honneth, 2002, 1995).

Det er bare fordi mennesket ikke kan reagere og respondere emosjonelt nøytralt på sosial overlast, at de samfunnsmessige normative anerkjennelsesbetingelsene lar seg avdekke (Honneth, 1995; 138). Emosjoner kan forstås som en drivkraft bak menneskelig handling og praksis, eller som en affektiv reaksjon som er generert med utgangspunkt i hvor vidt vi har lyktes eller feilet i å realisere våre intensjoner. Krenkelse og skam er emosjoner som kan gi moralsk innsikt, når handlinger som regnes for riktige og gode, altså normative, blir oppfattet som frastøtende i en sosial situasjon. Koblingen mellom lønnsarbeidets opphøyede verdi og den høye arbeidsmoralen, samt det individualiserte samfunnets krav til det selvrealiserende livsprosjektet, utgjøre det til sammen de overordnede samfunnsmessige anerkjennelsesbetingelsene, med utgangspunkt i en ideologi som setter grenser, og rammer dem som ikke kan leve i tråd med den med skam og krenkelse. De arbeidsledige som jeg har snakket med er moralske mennesker i den forstand at de er villige til å gå svært langt i å utføre de oppgavene som samfunnet pålegger dem,

men det innebærer ikke nødvendigvis at disse bidrag og ytelse anerkjennelse som verdifulle. Flere bidrar til fellesskapet i form av den jobben disse utførere, men anerkjennes ikke for ytelsen. Dermed innfris ikke individets identitetskrav, og man forstår seg selv som et mislykket individ.

En kort oppsummering

De eksterne kreftene som jeg forsøkt å belyse i denne analysen løper samme med noen av de samfunnsmessige årsakene som er ansvarlig for anerkjennelsesbetingelsene. Det vil si at individuelle livsløp eller sosiale prosesser om man vil, er innlemmet i andre sosiale prosesser som virker på den enkeltes hverdagsvirkelighet. De sosiale prosessene som fortellingen fra intervju samtalen representerer viser til aktører som orienterer seg i det sosiale landskapet ut fra noen ideer og forestillinger om det mulige og ønskverdige. Samtidig som organisering og strukturering av arbeidsmarkedet, velfredsordningen og utdanningssystemene virker inn på handlingsmulighetene til den enkelte. Den sosiale prosessen som eksempelvis Jespers historie representerer slik den er presentert i kapittel 5.4, viser hvordan han foregriper det sosiale spillet i forhold til noen forestillinger om hva som vil gi han en opplevelse av selvverdsettelse, og at velfredsordninger tilrettelegger for utdanning for alle. Som Jesper selv uttaler; ” *Eg føler at eg kan gjøre ting som e større enn meg sjøl, men eg må utdanne meg for å kunne oppnå det, for eg vet ikkje ka det e ennå*”. Dette er et uttrykk for en forestilling om å realisere seg selv og hva som skal til for å virkeliggjøre dette, uten at innholde i denne realiseringen er definert. Uttalelsen fanger inne det individualiserte samfunnets krav til selvrealisering, i den forstand at det kan være hva som helst som aktualiseres så lenge det kan legitimeres som det selvrealiserende prosjektet. Videre indikerer ytringen utdanningens status som ressurs som kan muliggjør en slik ”autentisk” selvrealiseringen. Jespers valg legitimeres gjennom en henvisning til det selvrealiserende prosjektet, og fungerer som meningsskapende kategori for valg og livsløp. Sagt på en annen måte, kan man forsvare eller legitimere enhver livsstil og ethvert valg ut fra en referanse til det ”unike” ved ens personlighet. Hva vi ser demonstrert er formelt frie individer som søker å skape et liv for seg selv etter beste evner, hvor rammene er diffuse og mulighetshorizontene er mange.

På den andre siden viser de sosiale prosessens som er analysert i denne undersøkelse til en utvikling og endring innenfor arbeidsmarkedet og det institusjonelle systemet, som regulerer individets handlingsbetingelse. Den fleksible arbeidsformen som Sennett (2001) peker på, eller individualisering av produksjons- og arbeidsprosesser oppløser arbeidsfellesskaper, og isolerer individet i rasjonelle systemer. Ekspansjonen i utdanning oppløser lineære karriereløp og

verdien av en utdanning kapitulerer, samtidig øker kravet til personlig verdiskapning og originalitet. Velfredsordninger og økt levestandard fjerner begreper om samfunnsklasser, men det knyttes relativ prestisje til forskjellige yrkeskategorier som går inn i et sosialt verdihierarki.

Det paradoksale i dette er at formelt frie individer, integreres i rasjonelle systemer som i stor grad styres av konsumer- og middel-mål logikk, som disiplinerer og kontrollerer og skaper reelt ufrie individ. Jespers ytring peker på at hans selvverdsettelse er knyttet opp i noe han ser for seg i fremtiden, noen han har tro på kommer til å realisere og aktualisere. Sagt på en annen måte er selvverdsettelsen betinget. Individet skal aktualisere indre kvaliteter og evner, som skal gjøres til en vare på et marked. Kunnskaps- og utdanningssystemene, eller ekspertsystemene, ser ut til å utgjøre det ”ankerfeste” som individet bruker for å få konkretisere disse personlige evner og ressurser, slik at de kan omgjøres til kjennetegn, som igjen gir tilgang på det sosiale spillet om anerkjennelse. Dette utgjør en ambivalens, fordi samtidig som kunnskap og utdanning utgjør et viktig element i selv-narrativen for å opprettholde en positiv relasjon-til-selv, er det bare så lenge man er integrert i utdanningssystemet. Så lenge man oppholder seg innenfor dette sosiale feltet kan man opprettholde forestillingene om det mulige, fordi en utdanning bare er en ressurs som potensielt kan omgjøres til virksom kapital i et arbeidsmarked, men ikke nødvendigvis. Innenfor feltet for utdanning inkorporeres aktøren med forestillinger om mulige sosiale gevinster og posisjoner. Dette dilemma kan se ut til å få en økende utbredelse i samtiden: Den utbredte mentale innstillingen om at ”alt er mulig”, i kombinasjon med kravet til aktualisering av det unike personlig, gjør til at den sosiale anerkjennelse og prestisje kontinuerlig må erverves. Det unike personlige er i prinsippet en utømmelig kilde til nye uttrykk og fremstillinger, som løper sammen med samfunnet konsumerlogikk, hvor den evige sirkel av tilsynekomst og fortæring (Arendt, 1996) er inkorporert i det samfunnsmessige anerkjennelsesmønster, dermed vil den sosiale prestisje og anerkjennelse unnslippe så snart den er ervervet. Effekten denne prosessen har på individets praktiske relasjon-til-selv kan i følge Honneth (2000) skimtes i forhold til oppblomstring av fenomener som utbrenthet, depresjoner, angst og lignende. Dette fenomenet kommer i større grad til syne når individer er integrert i deler av arbeidslivet som nyter sosiale prestisje, og hvor de involverte aktører regnes for ”vellykkede”. For den som ikke får tilgang på det sosiale spillet om anerkjennelse, vil den sosiale krenkelse være knyttet til erfaringen av å være utestengt, hvilket mine intervju samtaler belyser, dermed vil den nevnte dimensjonen ikke kunne bekreftes innenfor rammen av denne undersøkelsen, men kunne danne et utgangspunkt for videre studier.

I denne analysen viser fortellingene til en aktør som gjør et forsøk på å få tilgang på de sosiale arenaene som muliggjør en aktualisering av seg selv på en måte som gir sosial prestisje,

samtidig som denne virksomheten skal være et verdifullt bidrag til samfunnet som helhet. Et verdifullt bidrag har sin legitimitet i det "unike" individet, og kjennetegnes ved at man leve ut sin individualitet, man er "original" og "innovativ" til en hver tid. Paradokset i dette er at denne "subjektiviteten" ikke eksisterer uten kollektiv anerkjennelse av denne. For at det skal være mulig å oppleve en form for fellesskap og sosial integrering er det nødvendig med gjensidig verdsetting av samfunnets medlemmer, eller sagt på en annen måte, at man intersubjektivt deler en felles verdihorisont. De sosiale prosessene som fortellingene utgår fra viser til en kamp om å tre inn i dette "fellesskapet" som har individet som målsetting. Man skal på en og samme tid være original og konform, eller verre, originalitet *er* konformitet.

7 Avsluttende bemerkninger

I dette prosjektet har jeg forsøkt å finne ut noen om de sosiale og kulturelle betingelsene for selvforståelse, gjennom å fokusere på livshistorier som fortelles av mennesker som har erfart å være marginalisert i forhold til arbeidsmarkedet. Disse fortellingene viser til erfaringer og opplevelser innenfor forskjellige sosiale arenaer som har betydning for hvordan den enkelte forstår seg selv. Dette prosjektet har vært teoretisk informert med Axel Honneths konseptet anerkjennelse som utgangspunkt. Fordi anerkjennelse forstås som et grunnleggende menneskelig behov, vil de sosiale prosessene fortellingen representere belyse aspekter ved dette konseptet. Samtidig som konseptet må stå sin prøve i forhold til konkrete saksforhold og levde liv.

Muligheten til å erkjenne seg selv og sitt liv som verdifullt og meningsfullt henger sammen med å være en del av fellesskaper som anerkjenne oss som det, som igjen er knyttet opp mot den samfunnsmessige verdihorison. Til grunn for dette ligger en forståelsesform om at anerkjennelse er sosialt fundert, og må forstås i sammenheng med den samfunnsstrukturelle kontekst den opptrer i. Hvordan individet orienterer seg i forhold til det som gir anerkjennelse ligger i dynamikken mellom internaliserte forestillingshorisonter og strukturen i den objektive sosiale verden. Med Bourdieus begreper habitus, felt og hans teoretisering om dynamikken i den sosiale livsverden, binder han sammen det vi tenker, gjøre og erfarer med de sosiale omgivelsene hverdagsvirkeligheten er nedsenket i. Derfor har denne analysen også vært en analyse av samtiden. Honneth fremsetter anerkjennelsesteorien med en intensjon om at den skal kunne danne et utgangspunkt for en normativ bedømming av tendenser i samtiden, og inngå i en større kritisk samfunnsvitenskaplige debatten om de normative betingelsene for det ”gode samfunn”. Jeg har med andre ord ikke hatt en intensjon om å kommentere teorier om moderniteten i den forstand, men snarer ønsket å belyse noen grunnleggende betingelse for menneskets mulighet til å forstå seg selv i et positivt lys, med utgangspunkt i ideen om at skal et samfunn kunne fremstå som rettferdig og godt, må alle dets medlemmer ha mulighet til å leve et liv med verdighet (Honneth, 1995).

I hvert av analysekapitlene har jeg avsluttet med et oppsummerende avsnitt, derfor vil jeg tillate meg å utelate dette her, og i stedet benytte meg av denne plassen til å diskutere implikasjoner ved anerkjennelse som konsept slik jeg mener det har fremkommet gjennom denne studien. I denne sammenhengen er det spesielt to aspekter som begrepet belyser jeg ønsker å diskutere. Det første er spenningsforholdet mellom frihet og tvang som ligger inkorporert i kampen for anerkjennelse, hvilket også gjenkjenner sider ved sen-moderniteten som sådan. Det andre er om begrepet fanger de menneskelige betingelsene for det gode liv. Til det spørsmålet

skal jeg ta opp igjen Hannah Arendt, og la hennes innsikt informere noe av det som jeg anser som vesentlig i dette prosjektet, og som løper som en rød tråd gjennom kapitlene; betingelser for at vi skal kunne oppfatte, forstå og erkjennes oss selv og vårt virksomme liv i et positivt og meningsfullt perspektiv. I denne sammenhengen vil jeg altså kort drøfte Honneths anerkjennelsesteori som normativ modell for det gode liv. Det første spørsmålet jeg vil stille er om fellesskapene for gjensidig anerkjennelse i prinsippet kan anerkjenne en hvilken som helst form for ytelse eller bidrag som er potensielt tenkelig for hva vi som mennesker kan aktualisere. For det andre stiller jeg spørsmål til prinsippet som Honneth legger til grunn om at det er en direkte sammenheng mellom de ytelser og bidrag som det gis en sosial anerkjennelse for, og erfaring av individualitet og selvverdsettelse. Ved å trekke inn handling og tale i Arendts forstand, belyses betingelsene for at mennesket skal kunne erfare sin individualitet, som en dimensjon solidariske fellesskaper.

7.1 Anerkjennelse; Frihet og tvang

Honneths anerkjennelsesteori legger til grunn at den praktiske relasjon-til-selv som sosial aktelse frembringer er selvverdsettelse, som involverer å vite noe om hva som gjør en selv unik og spesiell – det å kjenne sin individualitet. Det unike og uerstattelige, som skiller en selv fra andre, må være noe substansielt og verdifullt. Uten følelsen av verdi, vil man mangle grunnlaget for identitetsdannelse. På denne måten fremsetter Honneth en direkte og betinget sammenheng mellom individualitet, selvverdsettelse og anerkjennelse. Videre er det altså bare den sosiale verden som har makt til å bedømme ytelser og bidrag som mer eller mindre verdifulle (Axel Honneth, 1995). Ut fra de intervjusamtalene som jeg har hatt er det åpenbart av en hel rekke ytelser som ikke anerkjennes som verdifulle, og dermed fratår utøveren en mulighet til å kjenne sin individualitet. Hvor man i den sosiale verden finner sosiale fellesskaper som gjensidig anerkjenner hverandres bidrag, avtegner seg gjerne i et sosialt hierarki. Det vil si at den sosiokulturelle verdihorisonten som ligger nedfelt i den sosiale verden danner referansepunktet for hvilke ytelser som anerkjennes. Ved å følge Bourdieu ser man at de immanente tendensene som strukturerer sosiale felt, presser seg på individet som selvfølgheter. Det er når man lever opp til disse selvfølghetene at man erfarer anerkjennelse (Bourdieu og Wacquant, 1995, Bourdieu, 1995a). Spenningsforhold som er inkorporert i konseptet anerkjennelse, motiverer altså på den ene siden individet og danner grunnlaget for tilpassning, integrering og reproduksjon av dominerende systemer, og på den andre siden og under bestemte forhold motivere for

motstand og opprør mot det bestående. Hva vi ser av opptøyer i Frankrike i disse dager kan kanskje eksemplifiserer dette.

Fortellingene som danner grunnlaget for denne analysen reflekterer sosiale prosesser som kan forstås som motivert ut fra behovet for anerkjennelse hvor det er tilpassning som gjør seg gjeldende. Aktøren søker å få tilgang på sosiale arenaer, som har sitt legitime grunnlag i en offentlig anerkjennelse, og er en dimensjon ved samfunnets institusjoner eller rasjonelle system. Dette er sosiale felter som aktøren tror kan innfri forventningene om anerkjennelse. Om aktøren får tilgang til disse sosiale arenaene, integreres han/hun i disse systemene og innlemmes derigjennom i et fellesskap som danner en felles diskurs som legitimerer hverandres ytelser og bidrag, og setter dem inne i en større meningssammenheng. Innenfor disse fellesskapene finnes det er legitimt svar på disse og liknende spørsmål som "hvorfør er jeg her?", "hva er min oppgave?", hvilken betydning har mine gjøremål?". Som individer er vi i en kontinuerlig form for dialog med omgivelsen, hvor dimensjoner ved selvet fremsettes og gjøres til gjenstand for sosial bedømmelse. Sosial skam og krenkelse, tomhet og meningsløshet oppstår når det ikke finnes svar på de nevnte og liknende spørsmålene. I prinsippet vil anerkjennelse i dette tilfelle være en form for dominansmekanisme, som tvinger aktøren til konformitet. Intervjusamtalene som jeg har hatt signaliserer sterke drivkrefter mot en tilpassing til noen overordnede forventninger.

Dynamikken i relasjonen av anerkjennelse iverksetter sosiale prosesser som fremmer en eller annen form for samfunnsutvikling. De sosiale prosessene som er presentert i denne undersøkelsen viser en tendens til å bekrefte Arendts bekymringer for menneskene i den rike kapitalistisk delen av verden. Disse bekymringene reflekterer individer som integreres i rasjonelle systemer, hvor alle blir like og hvor middel-mål tenkningens logikk råder. Den altomfattende troen på det selvrealiserende prosjektet og en utdanning som ressurs for å muliggjør dette, fører aktørene inne i sammen form. Det paradoksale er at søken etter individualitet fører aktøren inn i rasjonelle systemer som skaper konformitet og tilpassing. Man kan lykkes i å fremme en livsstil, samt bidra til et fellesskap ved å innta en rolle eller funksjon som anerkjennes, samtidig som erfaringen av individualitet går tapt. Når den kulturelle verdihorisont som danner grunnlaget for anerkjennelse er basert på en konsumer- eller markedslogikk, vil individet anerkjennes ut fra samme logikk. Dette isolerer individet som konsumenter i et konsumersamfunn, slik som Bauman (1998a; 1998b) fremstiller det.

Kampen for anerkjennelse kan altså i disse tilfeller forstås som en kamp om tilpassning og konformitet. I kampen for anerkjennelse slik som Honneth teoretiserer dette, fremkommer det praksisformer som fører individet inne i et iboende spenningsforhold, som også reflekteres i

samfunnsvitenskapens definering og koseptualiseres av samtiden og sen-moderniteten. Jeg refererer til spenningen mellom frihet og tvang – autentisitet og konformitet. Som Honneth påpeker blir man sosialt akseptert av fellesskapet ved å ta opp i seg de ”rette” normer og verdier fra de ”generelle andre”. Anerkjennelse oppnås gjennom å fremvise og bidra med evner og ressurser som anses som et verdifullt bidrag til fellesskapet. Denne mekanismen peker på elementet av tilpassning som ligger i søken etter anerkjennelse, og kan forklare sosial orden og reproduksjon av dominerende kulturelle verdihierarkier. Samtidig vet man gjennom historien at det å være utestengt fra det sosiale spillet om anerkjennelse, kan danne utgangspunkt for sosiale bevegelse som motstand mot de dominerende strukturer eller systemer. Denne mekanismer har gjennom historien resultert i sosiale bevegelse og kamper for utvidede rettigheter, aksept for livsstiler og identitet for å nevne noen. En kommentar til dette som jeg finner vesentlig er at fremveksten av sosiale bevegelse har, så vidt meg bekjent, sitt utspring innenfor allerede eksisterende fellesskaper. Fagbevegelsen kan nevnes, studentopprør like ens. Det er mulig at spørsmålet som M. Jahoda & Co stilte i den berømte studien av *De arbeidsløse fra Marienthal* angående hvorfor arbeidsledighet ikke fører til opprør, delvis har sitt svar i fravær av fellesskaper. Dette påpeker Honneth gjennom å understreke betydningen av de berørtes evner til å artikulere erfaringen av krenkelse som en intersubjektiv erfaring som er typisk for en hel gruppe. Et slikt språklig fellesskap vil være en sfære for handling og tale i Arendt forstand, slik jeg har forstått det.

Ambivalensen som er inkorporert i individualiseringsprosessen ligger i at man på den ene siden har de formelt frie individer hvor valgfrihet er forankret som en normativt krav, og på den andre et stadig økende press som individet retter innover i forhold til forventinger til egenpresteringer (jfr. Jespers ytring om å gjøre noe som er større enn ham selv) (Honneth, 2004), eller, som Møen (1999) påpeker åpner den radikale individualiseringen for kontroll av individet gjennom kulturindustrien, ekspertsystemene, markedet og andre rasjonelle systemer som konstruerer meningsuniverser og identiteter. På den ene siden finner vi det formelt frie individ og på den andre en stadig økende konformitet. Som jeg har forsøkt å vise generere søken etter anerkjennelse en praksisform som inkorporert et slikt spenningsforhold. Dette åpner i neste omgang opp for drøftelse om de formelle betingelsene for bedømming i spørsmålet om ”det gode liv”, som ligger til grunn for Honneths anerkjennelsesteori.

7.2 Anerkjennelse og ”det gode liv”. En teoretiske rekonstruksjon?

I et samfunn hvor individet har formell frihet, argumentere Arendt for at individet selv aktivt må velge sin egen frihet. Automatiseringen og effektiviteten i det moderne samfunn har i stor grad også fristilt menneskene fra nødvendighetenes øk, men det innebærer ikke at man automatisk velger frihet gjennom handling og tale. I følge Arendt er det nettopp det motsatte som skjer. Den nyervervede frihet blir ikke brukt til annet enn mer konsum, som den moderne økonomi er basert på. For at det økonomiske systemer skal fungere, må alle verdslige ting oppstå og forsvinne i et stadig akselererende tempo (H. Arendt 1996). Sammen med ekspansjonen av middel-mål tenkningen som gjennomsyrrer de rasjonelle systemene, kan man stille spørsmål til om det formelt frie individet i den sen-moderne kapitalistiske verden i stor grad er reelt ufrie. Dette er et samfunn som spør sine borgere om *hva* vi er som mennesker, og ikke *hvem* vi er som individer. *Hva* vi er kan besvares gjennom konsumets og middel-mål tenkningens kategorier, men i følge Arendt vil aldri dette *hvem* kunne besvares innefor denne logikk. Det er kun innefor sfæren for handling og tale at dette spørsmålet får et svar. Det vil si i et sosialt rom hvor man anser hverandre som likeverdige i sin forskjellighet, og hvor individet er et mål i seg selv. Innenfor dette rommet hvor man handler gjennom å *med-dele* seg til andre i en intersubjektiv relasjon, kan individet aktualisere og erfare sin individualitet.

Honneths (1995) normative utgangspunkt er å avdekke muligheten til å kunne få et svar på spørsmålet ”*hvem er jeg?*”, det vil si at vi på et eller annet vis må vi kunne relatere oss til vårt indre selv. Argumentet for dette er at det legger grunnlaget for ”det godt liv” og forutsetningen for et rettferdig samfunn. Hannah Arendt (1996) tar et noe annet perspektiv som utgangspunkt for sin tenkning, men har allikevel individualitet som høyeste verdi. Analytisk er det mye til felles mellom Honneths solidariske sfærer og Arendts sfære for handling og tale. Det handler om intersubjektiv språklige fellesskaper som gjensidig anerkjenner hverandre. Slike former for fellesskaper eksisterer i forskjellig grad innenfor et mangfold av sosiale felter. Forskjellen ligger etter min mening i at for Arendt er handling og tale er virksomhet ved den menneskelige eksistens som har sin egenverdi. Hvor det for Honneth er handling og tale som muliggjør anerkjennelse av ressurser og evner, moralsk ansvarlighet og emosjonelle støtte (se fig. S 26). Spørsmålet jeg reiser blir derfor om vi har utviklet solidarisk fellesskaper som gjensidig anerkjenner hverandres bidrag og ytelse ut fra en rasjonell konsumer eller middel-mål logikk, og om dette da fører til en selvverdsettelse som er fundert innefor samme logikk. Det vil bety at individet erfarer seg selv som betydningsfull så lenger det fyller en funksjon. Den praktiske relasjonen til seg selv vil være positivt i den grad man lever opp til forventningene som ligger i

den kulturelle verdihorisont. Dette kan nok gi selvverdsettelse og sosial stabilitet så lenger mange definerer seg i forhold verdihorisonten. Hva Honneth argumentere for er at de ytelser og bidrag som fremmer et samfunns målsettinger anerkjennes som verdifulle. Det innebærer at solidariske fellesskaper oppstår og forsvinner alt etter endringer i den kulturelle verdihorisont (i vid forstand). Videre hevder han at systematisk fravære av anerkjennelse vil kunne avdekkes som sosiale patologier, og vil dermed utgjøre et samfunnspolitisk anliggende i forhold til en normativ begrunnelse for velferdspolitiske tiltak. Spørsmålet jeg stiller er om dette nødvendigvis er til det gode for samfunnet?

Innenfor Honneths tenkning vil det "gode liv" oppnås i den grad man anerkjennes innenfor den private, den rettslig og den solidariske sfære. I et samfunn hvor anerkjennelsesmønsteret innenfor den solidariske sfære er knyttet opp i den økonomisk og rasjonelle logikk, kan individet anerkjennes for sine ytelser og evner, men de vil i følge Arendt aldri kunne kjenne sin individualitet. Jeg vil argumentere for at dette skille åpner opp for å forstå kompleksiteten i den menneskelige virksomheten, og belyse sider ved den sosiale realitet om blant annet hvorfor konsumet akselererer, hvorfor det som er definert "vellykket" skaper fenomener som utbrenthet, depresjoner oa.

Skal man følge Arendts tenkning, ligger mangel på sosiale rom for handling og tale til grunn for slike, og beslektede, fenomener. I et konsumersamfunn anerkjennes individet i den grad det lever opp til dette samfunns normer og verdier, uten at det kjenner sin individualitet, eller kan svare på spørsmålet "hvem er jeg"? Poenget som jeg ønsker å understreke i denne sammenheng er at det moderne mennesket anerkjennes ut fra så arbeids- og konsumersamfunnets logikk. Om det er arbeid/produksjon og denne sfærens logikk og kategorier som er dominerende, kan dette forklare erfaringer av tomheten og det meningsløse. Spørsmålet man kan stille er da om det faktisk dreier seg om solidariske anerkjennelsesrelasjoner? Dette er ikke et spørsmål som så lett lar seg besvare, og åpner for undersøkelser blant for eksempel samfunnets "vellykkede". Jeg ønsker likevel å belyser denne problemstillingen gjennom Jespers og Mettes sosiale prosess:

I det han trer inne i det rasjonelle systemer for utdanning, innlemmes han i solidariske fellesskaper som gir han erkjennelse av seg selv som betydningsfull. Han kan i samtaler med andre sette sine gjøremål inn i en større meningssammenheng som peker fremover i tid, og som åpner opp for mulighetshorisonter som gjerne er posisjoner som nyter sosiale prestisje. Mennesker rundt ham vil kunne applaudere hans valg om å ta en utdanning som klokt og fornuftig, de vil kunne omtale ham som en evnerik person som nok vil gjøre det bra osv. Hva jeg søker å illustrere med dette er at den selvverdsettelse Jesper erfarer er knyttet opp mot den

samfunnsmessige defineringer om hva som er ”riktig”, hvilke posisjon det sosiale felt han trer inn i har i relasjon til andre sosiale felt, samt de immanente tendensene for muligheter som ligger i feltet. Han anerkjennes for ”riktige” handlinger og valg, og nyter en betinget erkjennelse av selvverdsettelse. Om vi snur oss og ser på analysen av Mettes sosiale prosess, viser det seg at for henne førte utdannelsen hennes til en dobbel krenkelse fordi hun på tross av en utdanning, stadig befinner seg i den samme posisjon som hun søkte å komme vekk i fra. Sammen med Bourdieu (1996) kan man si at utdanningsekspanjonen for en hel gruppe mennesker forsterker de undertrykkende mekanismene, ved at forhåpningene som innprentes gjennom utdanningen ikke stemmer med mulighetene, samtidig som erfaringen av å være misslykket forsterkes. Bourdieu hevder at den sosiale ulikeheten eksisterer like fullt, bare eliminasjonsprosessen er forskjøvet og forlenget (Bourdieu, 1996). Dermed blir like utdanningsmuligheter ikke det samme som sosial rettferdighet.

Hva jeg vil argumenter for med utgangspunkt i dette resonnementet er ikke det solidariske anerkjennelsesrelasjoner som analytisk begrep i og for seg, men om det er hensiktsmessig som referansepunkt i en normativ bedømming om det ”gode liv” eller et ”godt samfunn”. Om anerkjennelse innefor den solidariske sfæren ikke skiller mellom anerkjennelse for funksjon i relasjon til rasjonelle systemer, og anerkjennelse for unike bidrag og ytelse ut fra at individet er et mål i seg selv, mener jeg det utelukker et aspekt ved den menneskelige eksistens som Arendt refererer til som handling og tale.

Om jeg har forstått Honneth riktig er det i prinsippet slik at solidariske fellesskaper kan oppstå hvor som helst der mennesker har sin virksomhet. Skillet mellom Arendt og Honneths henholdsvis sfære for handling og tale og solidariske sfære, er at Arendt definerer handling og tale som en virksomhet i seg selv, mens Honneth slik jeg forstår det, anser de språklige kommunikasjonsformer som et middel i anerkjennelsesrelasjonen. Hos Honneth er det anerkjennelsen av ytelser og bidrag som anses som det vesentlige. Innenfor denne logikken vil dette kunne dreie seg om hvilke som helst bidrag så lenge den sosiokulturelle kontekst anerkjenner dette bidraget som verdifullt. Gitt en annen tid i historien kan man se at det neppe er snakk om bidrag som fremmer et godt samfunn. Hos Arendt, igjen, om jeg har forstått henne riktig, ligger betydningen i det språklige fellesskapet i seg selv. Det er i de språklige fellesskaper hvor man *med-deler* hverandre, betydning og mening fremtrer, det er i samtale at individualitet finner sitt uttrykk. Dette i seg selv er en virksomhet som skal anerkjennes. Min innvending til Honneths anerkjennelsesteori ligger altså i et spørsmål til at han legger anerkjennelse innefor de tre forskjellige sfærene som et normativt grunnlag for et rettferdig og godt samfunn, uten å

fremheve at det er det språklige fellesskapet som muliggjør anerkjennelse, som må være av størst betydning.

I dette avsluttende kapittel har jeg forsøkt å påpeke noen problemstillinger ved Honneths anerkjennelsesteori som jeg mener denne undersøkelsen reiser. Dette er på ingen måte nye problemstillinger men inngår i en pågående samfunnsvitenskaplig debatt. På den ene siden har vi det evige dilemma mellom frihet og tvang. På den andre, spørsmålet om hva som kan utgjøre en normativt begrunnelse for et rettferdig samfunn. Honneth legger til grunn individets autonomi som det normative konseptet for et rettferdig samfunn. For å sikre autonomi kreves en velutviklet identitetsformasjon, som i følge Honneth bare er mulig gjennom gjensidig anerkjennelse. I denne undersøkelsen har jeg forsøkt rent empirisk å belyse hvordan kvaliteten på de sosiale anerkjennelsesrelasjonene manifesterer seg i den sosiale hverdagsvirkeligheten. Generelt håper jeg at denne studien har vist at dette dannet et hensiktsmessig og fruktbar utgangspunkt for samfunnsanalyse, som åpner for både teoretiske og empiriske implikasjoner. Til spørsmålet om de grunnleggende betingelsene for mennesket å erkjenne sin individualitet, er det ikke gjennom dette gitt noen klare svar, men jeg mener Hannah Arendts perspektiv åpner for betingelser for menneskets autonomi som potensielt kan utgjøre et hensiktsmessig tillegg til Honneths analytiske kategorier.

Litteratur:

- Arendt, Hannah, 1996: *Vita Aktiva. Det Virksomme Liv*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Baumann, Zygmunt, 1998a: *Work, consumerism and the new poor*. Buckingham: Open University Press.
- Bauman, Zygmunt, 1998b: *Globaliseringen og dens menneskelige konsekvenser*. Oslo: Vidarforlaget A/S.
- Beck, Ulrich, 2004: *Globalisering og Individualisering. Bind 2 – Arbeid og frihet*. Oslo: Abstrakt forlag A/S.
- Beck, Ulrich, 2000: *The Brave New World of Work*. Oxford: The Polity Press.
- Berger, Peter L. og Thomas Luckmann, 2000. *Den Samfunnsskapte Virkelighet*. Bergen: Fagbokforlaget A/S.
- Bourdieu, Pierre, 1999a: *Meditasjoner*. Oslo: Pax Forlag A/S
- Bourdieu, Pierre, 1999b: *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*. Oxford: The Polity Press.
- Bourdieu, Pierre, 1997: "Socialt rum og symbolsk makt (15-37)". *Af praktiske grunde*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, Pierre, 1996: *Symbolsk Makt*. Oslo: Pax Forlag A/S
- Bourdieu, Pierre og Loic J. D. Wacquant, 1995: *Den Kritiske Ettertanke*. Norsk utgave. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Burawoy, Michael, Joseph A. Blum, Sheba George, et al. 2000: *Global Ethnography. Forces, connections, and imaginations in a postmodern world*. London: University of California Press.
- Burawoy, Michael, 2003: "Revisit: An outline of a theory or reflexive ethnography". *American Sociological Review*, vol 68. Washington, DC: American Sociological Association.
- Burawoy, Michael, 1998: "The Extended Case Method". *Sociological Theory* 16:1. Washington, DC: American Sociological Association.
- Czarniawska, Barbara, 2004: *Narratives in Social Science Research*. London: SAGE Publications.
- Engelstad, Fredrik, 2003: "Makt i det norske samfunnet". Ivar Frønes og Lise Kjølrsrød (red.): *Det Norske Samfunnet. Utgave 4*. Oslo: Gyldendal Norske Forlag A/S.
- Ezzy, Douglas, 2001: *Narrating Unemployment*. Great Britain: Ashgate Publishing Limited
- Frønes, Ivar og Ragnhild Brusdal, 2000: *På sporet av den nye tid*. Bergen: Fagbokforlaget
- Giddens, Anthony, 1996: *Modernitet og Selvidentitet*. Dansk utgave. København: Hans Reitzels Forlag.

- Goffman, Erving, 1992: *Vårt Rollespill til Daglig*. Norsk utgave. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Halvorsen, Knut, 2004: *Når det ikke er brukt for deg – arbeidsløshet og levekår*. Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Hammersley, Martyn og Paul Atkinson, 1996. *Feltmetodikk. Grunnlaget for feltarbeid og feltforskning*. Oslo: Ad Notam Gyldendal AS.
- Hansen, Hans-Tore (red), 1999: *Kunnskapsstatus for den nordiske trygdeforskningen på 1990-tallet*. SNF-rapport, 12/99.
- Helgøy, Ingrid, 1999: "Arbeidsløshet (kap. 4: 27-103)". Hans-Tore Hansen (red.): *Kunnskapsstatus for den nordiske trygdeforskningen på 1990-tallet*. Bergen: SNF-rapport 12/99.
- Hjellbrekke, Johs. og Olav Korsnes, 2003. *Det Norske maktfeltet*. Makt- og demokratiutredningen, Rapport nr 71.
- Honneth, Axel, 2004a. "Organized Self-Realization. Some Paradoxes of Individualizations". *European Journal of Social Theory*. 7(4): 463-478.
- Honneth, Axel, 2004. "Recognition and Justice. Outline of a Plural Theory of Justice". *Acta Sociologica*. Vol. 47 no. 4: 351-364.
- Honneth, Axel, 2003. *Behovet for anerkjendelse. En tekstsamling*. Dansk utgave. København: Hans Reitzels Forlag A/S.
- Honneth, Axel, 2002. Intervju med Axel Honneth: "The role of Sociology in the Theory of Recognition" av Anders Petersen og Rasmus Willig, *European Journal of Social Theory*. vol 5 no. 2.
- Honneth, Axel, 1995: *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: Polity Press.
- Jahoda, Marie, Paul Lazarsfeld og Hans Zeisel, 1997. *De arbeidsløse fra Marienthal. En sosiologisk undersøkelse av langtidsarbeidsledighet*. Norsk utgave. Tano Aschehoug.
- Jönsson, Leif Roland, 2003: *Arbetsløshet Ekonomi och Skam*. Lunds universitet, akademisk avhandling som avleggande av filosofie doktorsexamen vid samhellsvetenskaplig fakultet.
- Kildal, Nanna, 1995: "Selvrespektens sosiale grunnlag. En normativ drøfting av politikk mot arbeidsløshet." i *LOS-senter Notat 1995 nr 42*. Universitetet i Bergen.
- Krange, Olve, 2004: *Grenser for individualisering. Ungdom mellom ny og gammel modernitet*. NOVA, rapport. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi.
- Kvale, Steinar, 2002: *En introduksjon til det kvalitative forskningsinterview*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Møen, Atle, 1999: *Individualisering, Subjektivitet og Fellesskap. En sammenheng mellom klassisk – og moderne sosiologi*. Doktor polit. avhandling ved Sosiologisk institutt. Bergen universitet.
- Nilsen, Ann og Julia Brannen, 2003. "Theorising the individual – structure dynamic". I *Sos 302, Sociological Theory Traditions: Advances in Theoretical Sociology*. Bergen: Sosiologisk Institutt.
- Nilsen, Ann og Julia Brannen, 2002. "Young People's Time Perspectives: From Youth to Adulthood" i *Sociology, Vol. 36 (3): 513-537*. London: Sage Publications Ltd.
- Ochberg, Richard L., 1994: "Life Stories and Storied Lives". Amia Lieblich og Ruthellen Josselson (red.): *Exploring Identity and Gender. The Narrative Study of Lives, Vol. 2.* (pp. 113-144). London: Sage Publications Ltd.
- Sennett, Richard. 2001. *Det Fleksible Mennesket. Personlige konsekvenser av å arbeide i den nye kapitalismen*. Bergen: Fagbokforlaget
- Silverman, David, 2001. *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: sage Publications Ltd.
- Solvang, Per, 1998. "Det aktive fritidslivet – historien om en analyseprosess". Christensen, Karen, Else Jerdal, Atle Møen og Liv Johanne Syltevik: *Prosess og Metode* (pp. 87-111). Oslo: Universitetsforlaget.
- Statistiske sentralbyrå, 2005: Utdanningsnivå, emner/04/01. Oslo, SSB
- St. meld. nr. 14 (1977-78). *Sysselsettingspolitikk*.

Vedlegg 1

Er du arbeidssøkende?

Anerkjennelse

Identitet

Hva betyr dette for deg?

Jeg heter Inger Eide Robertson, og er mastergradsstudent ved sosiologisk institutt ved Bergen universitet, og jeg arbeider med et forskningsprosjekt hvor jeg ønsker å finne ut noe om hvordan arbeidssøkere opplever situasjonen som arbeidsledig.

Dersom du som arbeidssøker kunne tenke deg å dele noen av dine tanker og opplevelser med meg, ville det være fint.

Det har ingen betydning hvilken bakgrunn du har. Den eneste forutsetningen som trengs for at du kan være en viktig bidragsyter er at du har vært arbeidssøkende, eller uten lønnsarbeid i ca seks mnd. eller mer.

Ja, og så må du være villig til å fortelle om hvordan du opplever din livssituasjon som arbeidsledig.

Siden undersøkelsen min er et forskningsarbeid, vil selvfølgelig alle personopplysninger behandles konfidensielt og med største diskresjon. Du har også muligheten til å trekke deg fra intervjuet/diskusjonsgruppen på ethvert tidspunkt.

Det jeg trenger din deltakelse til er et intervju på 1 – 1½ time, eller at du er med i en diskusjonsgruppe på ca fem personer, hvor dere diskuterer enkelte aktuelle temaer.

Hvis dette er av interesse for deg, eller du ønsker mer informasjon, ta kontakt med:

Inger Eide Robertson på mobil:

97142967

PS: Prosjektet lar seg ikke gjennomføre uten ditt bidrag

Vedlegg 2

SAMTALE- og INTERVJUGUIDE

Bergen, den 12. mars

Innledende spørsmål:

Kjønn

Alder

Sivil status

Barn

Utdannelse

Etnisk bakgrunn

Arbeidsledighetsperiode

ANERKJENNELSESSTRUKTURER:

ARBEIDSLEDIG

Vil du begynne med å fortelle litt om deg selv, din bakgrunn, og om hva mener du er årsaken til din situasjon som arbeidsledig, hvordan det oppleves og hvordan du håndterer den.

Hvordan tror du at andre mennesker som ikke selv har vært arbeidsledig, oppfatter dem som er arbeidsløs?

Når du treffer nye mennesker og de spør hva du gjør, eller jobber med hva svarer du da?

⊗ Hvilke emosjonelle tilstander er knyttet til rollen som arbeidsledig, og hvilket vokabular brukes for å beskrive erfaringene.? (ære, skam, krenkelse, verdighet, stolthet, respekt).

Hvordan opplever du din situasjon som arbeidsledig?

Faktoren skamgjørende erfaringer består av kombinasjonen av spørsmålene:

Har du siden du ble arbeidsløs vært med på at andre har snakket nedsettende om de som er arbeidsløs? Har du merket at andre har betraktet deg som mindre kunnskapsrik fordi du er arbeidsløs? Har du merket at andre betrakter deg som lat fordi du er arbeidsløs? Har du vært med på at mennesker har blitt irritert på deg fordi du er arbeidsløs? Har du opplevd at mennesker har unngått deg fordi du er arbeidsløs? Har du kjent at andre ikke har hørt på det du har sagt fordi du er arbeidsløs? (L. R. Jönsson, 2003: 66).

Hvor ofte er du i situasjoner som du føler deg skamgjort eller skamfull?

Har du opplevd at dine sosiale relasjoner har endret seg i den perioden du har vært arbeidsledig?

Anser du at din situasjon som arbeidsledig påvirker stemningen mellom deg og dine sosiale relasjoner?

Hva mener familien om den situasjonene du er i, og hvor synes de at du bør gjøre?

Hva mener venner og kjente om det samme?

Fortell om et nederlag du har opplevd

Fortell om en seier du har opplevd

Hva er det verste ved å være arbeidsledig?

ARBEIDSMARKED

☒ Arbeidsorientering og betydningen av å være i lønnet arbeid.

Er det viktig for deg å komme i lønnet arbeid, og hvorfor?

Hvilke egenskaper og karaktertrekk har du inntrykket av er ønskelige på arbeidsmarkedet?

Hva gir sosial status?

For en tid tilbake, når du nettopp hadde begynt å søke jobber, hvilke forhåpninger hadde du da?

Hva tenkte du at du ville jobbe med?

Nåværende forventninger og forhåpninger, og forestillingen om handlingsmuligheter

IDENTITET

☒ Opplevelse av selvtillit og selvverdsettelse.

Hvis du skulle gi ti svar på spørsmålet "hvem er jeg?", hva ville du svart da?

Hvordan tror du (skulle du ønske) at andre så deg?

Hvordan ser du deg selv?

Hva gir sosial status etter din mening?

Hvordan anser du at din situasjon som arbeidsledig har påvirket din selvtillit?

ANDRE SOSIALE ARENAER

☒ Handlingsmuligheter.

Hvilke sosiale arenaer oppsøker du?

Tilgjengelighet i forhold til forskjellige kulturelle arenaer?

Er du en del av et fellesskap hvor du vet at de andre setter pris på ditt bidrag til dette fellesskapet? Sosial prestisje

ØKONOMI

☒ Økonomiske problemstillinger

Økonomisk avhengig?

Hvilke muligheter ville økonomisk uavhengighet gi deg?

FREMTIDEN

☒ Forestillinger om fremtiden.

Hvordan ser du deg selv inn i fremtiden?

Hvordan har ditt syn på fremtiden endret seg over tid?

Hva var ditt ønske for fremtiden for, la oss si 10 år siden? (tidsperspektivet kan variere)

HELSE

☒ Helse

Har du hatt erfaring med svekket helse i løpet av denne perioden hvor du har vært arbeidsledig?

Har du vært deprimert, eller er du deprimert?

Til slutt; hvorfor ville du bli med på dette prosjektet?